

Vikerkaar

12/1990

Zbigniew Herbert, Tõnu Trubetsky & Co, Mait Koldits; Pentti Saarikoski «Eino Leino — legend juba eluajal»; Ants Oras arvustajaist, Jaan Undusk Ants Orasest; Jan Blomstedt lugejate revolutsioonist; Markku Eskelinen kuuekümnendatest; Hain Rebas anneksiooni eelmängust; Claudio Magris: «Kesk-Euroopa: tegelikkus ja müüt»; Dixi — Hans Haavaja; Ann Tenno pildid

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

Detsember 1990. Nr 12

Sisukord

- Zbigniew Herbert *Fortinbrase treen* 1
Tõnu Trubetsky, Anti Pathique, Antti Kaio, Aivar Lehtmaa, Ivo Priit Varda, Maris Veeremäe *Inglid ja kangelased* 3
Mait Koldits *Luulet* 25
Pentti Saarikoski *Eino Leino — legend juba eluajal* 28
Maimu Berg *Mida piltidest rääkida* 31
Ants Oras *Arvustajaist ja arvustusest* 32
Jaan Undusk *Ants Orase anduv kriitik* 45
Jan Blomstedt *Lugejate revolutsioon* 51
Mati Unt *Lühike teejuht (kurja?) lilled linna* 58
Markku Eskelinen *Muu hulgas kuuekümnendatest* 59
Markku Eskelinen, Jyrki Lehtola *Kirjanduse uurimine ja õpetamine* 61
Ainiki Väljataga *«Kus on soome üliõpilasrevolutsionäär?»* 66
Hain Rebas *Relvaga rongi vastu ehk anneksiooni eelmäng* 69
Claudio Magris *Kesk-Euroopa: tegelikus ja müüt* 72
Dixi
Hans Haavaja *Mõnikord oli nõukogude ajal päris mõnus* 78
Vaatenurk
Lauris Toomet *Ugrimugri ilmavaate kiituseks* 80
Hannu Oittinen *Paljutootavalt pinnaline proosa* 82
Kaleidoskoop
Harry Liivrand *Engel, üks hetk* 83
Barbi Pilvre *Soomest väljaspool akadeemilisi raame* 84
Märt Läänemets *Arnold Keyserlingi New-Age-seminarist (Raikkülas 3.—19. augustil 1990)* 86
«Vikerkaare» sisu 1990 90

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotod: Ann Tenno

Esikaanel: Ann Tenno, 1990.

Tagakaanel: Ann Tenno, 1990.

ZBIGNIEW HERBERT

Fortinbrase treen

Poola keelest tõlkinud Riho Laanemäe

M. C -le

Nüüd kus me oleme jäänud kahekesi võime rääkida prints nagu mees
mehega

ehk küll sa lebad trepil silmad kui surnud sipelgal
kes ei näe muud kui musta päikest murtud kiirtega
Eal ei suutnud ma mõelda su kätest muigamata
ja nüüd mil nad lebavad kivil kui rüüstatud pesad
on nad niisama kaitsetud kui varem See ongi lõpp
Käed lebavad eraldi Mõök lebab eraldi Eraldi pea
ja rüütli jalad pehmetes kingades

Su matus tuleb sõjaväeline ehk küll sa ei olnud sõdur
see on ainuke rituaal millest ma midagi tean
Ei tule pühitsetud küünlaid ega laulu on süütenöörid ja kogupaugud
leinariie lohiseb mööda sillutist kiivrid rautatud saapad kahurväehobused
trummipõrin trummipõrin ma ei tea midagi kaunimat
need on minu manöövrid enne võimuletulekut
linnal peab kõri pihku võtma ja teda veidi hirmutama

Nii või teisiti sa pidid hukkuma Hamlet sa ei osanud elada
sa uskused kristallpuhtaid ideesid mitte inimsavi
sa elasid ühest valuhooost teiseni unes püüdsid viirastusi
aplalt ahmisid sa õhku ja samas oksendasid
ka kõige tavalisemate asjadega ei tulnud sa toime isegi hingamisega
mitte

Nüüd on sul rahu Hamlet sa tegid mis sa pidid tegema
ja sul on rahu See mis jääb pole vaikus vaid see kuulub mulle

sa valisid kõige kergema rolli efektse torke
kuid mis on kangelaslik surm igikestva vahikorra vastu
kõrgel troonil külma riigiõun käes
silme ees sipelgapesa ja kella sihverplaat

Hüvasti prints mind ootab kanalisatsiooniprojekt
ja dekreet prostituutide ning kerjuste asjus
pean mõtlema välja parema vanglakorralduse
sest nagu sa õigesti märkisid Taanimaa on vangla
Lähem oma asju ajama Täna öösel sünnib
täht Hamlet Me ei kohtu enam
see mis jääb järele minust ei saa aineks tragöödiale

Me ei ütle tere ega jäta jumalaga elame eraldi arhipelaagidel
ja see vesi need sõnad mida nemad suudavad mida nemad suudavad

TÕNU TRUBETSKY ANTI PATHIQUE ANTTI KAIO AIVAR LEHTMAA IVO PRIIT VARDA MARIS VEEREMÄE

INGLID JA KANGELASED

Rocker'id pärinevad peamiselt Londoni urgastest. Nad on omamoodi konservatiivid, kuna tunnistavad tantsudest ikka ainult rock'n roll'i, riietuvad matkides Meisiku Lääne kinokangelasi ja peavad elusihiks võimsa mootorratta (või auto) ostmist (ehk ajutist «laenamist»). Nende kampa kuuluvad kangelased kihutavad mootorrattastel 160kilomeetrise tunnikii-rusega...

Mart Port,
«Arhitekti pilguga Inglismaal»

6. detsembril 1965. aastal sõitsid Filipiinide lipu all kuuel pargasel sada piraati, kes Kagu-Aasia vetes ründasid Kreeka laeva «Aekos» (7500 t), mille laadungiks oli Filipiinidelt Euroopasse veetav kobras. Kolmel meeskonnaliikmel õnnestus päästepaadis põgeneda ja alarmeerida võimuseid, kes alustasid piraatidevastast aktsiooni.

Maikuu 1968. a. ründasid kahel lootsikul kaksikümmend viis piraati reisi- praami «Lourdes», mis oli lähtunud Zamboanga sadamast, Filipiinide Manilast 960 km lõuna pool. Hambuni relvastatud piraadid pidasid maha vaikse lahingu laeva meeskonnaga ja terroriseerisid 200 reisijat. Piraatide saagiks langes 200 000 peesot (umbes 60 000 dollarit).

Jacek Machowski, «Musta lipu all»

And you know, there was a longhead rocker — there was nothing wrong with that. We've never seen that as a fret.

John Lydon

Lõikuskuu 1982

Mererand oli tühi. Ainult kolm kahtlustäratavat tüüpi lonkisid piki randa. Neil olid tulpinud näod, juuksed üle pea kammitud, jalas kitsad püksid ning teravaninalised jalavarjud. Esimesel oli seljas punane nailonsärk. Särgi kaeluses rippus kingapaelu meenutav kaelaside, mida kurgu alt kinnitas püroopidega ehitud vaskne lohepea. Teisel sepal, kolmikust kõige soliidsema välimusega, oli kollakasbeež ülikond, mida meie päevil harva näha võib, ja peas kaabu. Kõik kolm panid suitsud ette.

«Mida teepe?» küsis Kaabu ja võttis oma mustad paksude klaasidega päikesepriillid eest — päike oli juba loojumas.

«Teeme suitsu,» ütles kolmas, üleni musta rõivastatud kuju, kelle mustad juuksed olid lehviga hobusesappa seotud ning kelle kaeluses helkis metalne surnupealuu.

«Peaks tekitama midagi,» ütles Kaabu ja vaatas igatseval ilmel Pirita tuledes suunas.

«Vaata see on mõte,» kiitis nailonsärgiga tüüp püksitaskust tikke otsides.

«Ma nukrameelselt leban kuumal rannaliival ja ümisen üht ammutuntud viisi.

Siis tõusen üles, vaatan kuhu sammud viivad ja juba lendan linnutiivil naiste paradiisi,»¹

deklameeris patsiga tüüp, kui nad hakkasid lähenema vastavale lõigule Pirita rannal.

«Kurat, kas jälle peame kuivama?» läks Olaf (nailonsärgiga tüüp) närvi, kui ta oli lasknud mündi õlleautomaati ja asjatult märjakest ootama jäi. Paar hästisihitud jalalööki viisid mehe tasakaalu tagasi ning nad sammusid edasi.

«Kas lähme uurime elu või?» küsis Kaaren (patsiga tüüp) pilku restole suunates. Korraga jäi kõrtsi ette seisma takso, millest astusid välja kolm moemeest ja üks judy², kelle ainsaks keha-katteks oli kollane tiheda nõõbireaga minikleidike.

«Vaata, Völur,» Kaaren tonksas küünarnukiga Kaabut, «see lind sobib meile ka,» osutas ta tüdrukule. Viimane süütas parajasti ühe sigareti otsast teist ning taganes oma tikk-kontsadel paar sammu, et mitte tasakaalu kaotada — ilmselt oli ta purjus.

«Kas noorhärрад ei arva, et tütarlapsel oleks meie seltskonnas huvitavam?» küsis Völur ühe lõgarites noormehe poole pöördudes.

«Excuse, meil pole aega, ärge segage. Lähme, Piret!» Viimane oli öeldud tüdrukule. Tundus, nagu poleks see öeldud kuulnudki. Ta seisis abitult keset parkimisväljakut ning vedas ahnelt suitsu. Paistis, nagu ootaks ta lihtsalt, mida temaga nüüd ette võetakse. Tema näoilme oli täiesti tühi ja lõtv.

«Kui mu kuulmine pole mind veel maha jätnud, siis ma arvan, et meist tahetakse lahti saada.» Seda öeldes äestas

Kaaren jalaga mööda ühe moevenna lakutud molli, nii et too taganedes silluti-sele lendas. Üks moemeestest tormas restosse, teine hüppas eemale ja haaras pihku kivi.

«See ei tähenda veel. . ., et ta visata julgeb,» sõnas Völur Olafile, kes otsis, mida pihku haarata. Samal hetkel vuhises tast mööda, akendesse, lamoonekas, mis oli Völurile suunatud. Restoranist jooksid välja veel neli moevennikest. Järsku avanesid takso parempoolsed ukсед.

«Ronige peale!» karjus valge nahkjopiga taksojuht, kes oli millegipärast Just.¹ Oligi viimane aeg, sest kuskilt ilmusid juba mendid, Kaaren haaras libul, kes oli kaklust jabura näoga pēalt vaadanud, käest ja tiris ta autosse. Oli kuulda kummide vilinat. Tüdruk istus tagaistmel Kaarna süles. Ta keha oli täiesti lõtv, välja arvatud vasak käsi, mis hoidis sigaretti.

«Ära suitseta autos,» ütles Just üle öla tüdrukule. «Täna sul vedas, täna on sul tegemist korralike elementidega.»

«Ma teen selle lõpuni,» pobises Piret. «On teil viina?»

«Kas pudelist võtad?» küsis Just, kui oli auto peatanud Metsakalmistu juures, ja õngitses istme alt pudeli «Lemmikut». Piret haaras pudeli ja rüüpas mitu pikka sõõmu.

«Kust sa selle takso said?» oli Olafil, kes ees istus, nüüd lõpuks mahti Just käest küsida.

«Kuule, vedeles poe ees. Tulin just veini järelt ja mõtlesin, millega see koorem Alfonsi juurde transsida. Mootor käis ja sohver oli vist leelet tõmmanud. Aga see pole oluline.»

«Mehed, ma olen purjus,» naeris Piret totakalt ja pani pudeli endale jalgade vahele.

«Meil pole kuigi kasulik sellesse käre-russe jääda,» teatas Just, kui Piret oli pudelist veel rüübanud. Auto keeras kalmistule.

«Millised toredad poisid!» naeris Piret — ta oli tõesti juba päris purjus. Pudel oli peaaegu tühi.

Just peatas masina Valdo Pandi haua juures ja nad väljusid. Surnuaial oli

¹ Andrus Lombi luuletus.

² [dʒu:di] moetidruk

¹ [dʒast]

juba päris pime. Mõnel haul põlesid küünlad. Oli ilus ja pisut õudne.

«Viige mind nüüd kuhugi!» nurrus Piret. Ta tuikus ühele hauaplaadile ja lõi pudeli vastu raudkivi puruks, kuid nii õnnetult, et üks kild ta pihku suure haava löikas. Piret vaatas lollakal pilgul verd, mis hauaplaadile tilkus. Veri täitis P-tähe, mis oli nagu ülejäänudki sügavalt kivisse raiutud.

«Poisid!» piuksatas Piret ehmunult.

«Ilus,» nentis Kaaren hajameelselt.

«Poisid, ma jooksen verest tühjaks!» kiunus Piret ja hoidis kätt kehast kramplikult eemal. Üle tüdruku põskede voolasid pisarad. Paistis, et iga hetk võib ta hüsteeriasse sattuda. Justkui ärgates võttis Kaaren püksitaskust oma musta taskuräti ning vaatas otsivalt maas ringi. Piret nuuksus kõrge peenikese häälega ja vajus haua kõrvale istuma. Järsku kostis läheneva auto mürin.

«Mendid!» hüüatas Olaf.

«Ole vait!» sisistas Kaaren. «Otsige teelehti!»

Just küikitas maha ja hakkas rohu- liblesid uurima.

«Surnuaial sul mõned teeled,» porises ta endamisi.

«Pole tarvis. Olge rahulikud,» sõnas Völur. Ta oli Pireti juures ja tegi midagi arusaamatut. Veri hakkas kinni jääma.

«Tere, Kaaren,» kostis korraga ühe üsna värske hauakääpa tagant. Kaaren võpatas ja pööras pea hääle suunas. Kostis kuuseokste raginat ja pärgade vahelt ronis mingi vanamehenäss lagedale.

«Ega sul ei juhtu kärakat olema?» kähises vanamees mingi võõrapärase hääldusega, mis võis samahästi olla ka lihtsalt iseäralik kõneviis. Tema tumeda kübara alt, mille täpset värvi ei olnud pimedas näha, langesid salkus juuksed mantlile, mis nais olevat sama karva mis kübargi. Kaaren tundis vanamehe ära.

«Mis kärakat sa, sopakas, mult tahad. Võib-olla tahad veel midagi?» Kaaren osutas vanameest uurivale Piretile.

Völur ja Just olid eespool seisma jäänud.

«Kes see on?» küsis Olaf Kaarna kõrval peatudes.

«Lebra,» ütles Kaaren.

Vanamees pani käe rinnale ja kummardus.

«Võite mind edaspidi lihtsalt Krokuks kutsuda, aga ega mul midagi ka Lebra vasta põle,» sõnas ta ninaga tatti kurku tõmmates ja suunurgast välja sülitades.

«Kutsume sind Mõkuks,» ütles Kaaren, patsutas vanameest hüvastijätuks õlale ja asus minekule. Vanamees tegi Olafile silma:

«Lähete pidu panema?»

Olaf noogutas.

«Õige värk. Pange aga pidu, nii et maa must! Mendid, raisad, sõitku sitale! Õigus?»

Olaf noogutas veel kord ja ulatas vanamehele hüvastijätuks käe:

«Ole ise ka tugev! Vaata, varsti tuleb talv, siis katsu endale uus ulalune muretsedal!»

Vanamees lõi käega ja ütles midagi roppu Brežnevi aadressil. Olaf jooksis teistele järele. Nad ronisid mäest alla ja hakkasid mööda asfaltteed Motoklubi poole minema. Seljatagant, männimetsa-ga kaetud kõrgendikult, kostis vanamehe rõvedat vandumist.

Stinger ei saanud lugemist jätkata, sest keegi koputas uksele. Tasa, vaikselt, nagu vaim. Stinger virutas pudeliga vastu ust. See avanes ja seal ei olnud keegi muu kui Walter, tema ammune sõber ja joomahunt.

«Šeff, siin ma olen. Millal me algame?»

«Otsekohe. Kogu operatsioon tuleb läbi viia kiirkorras ja laitmatult. Vaheta riided.»

Walter hakkas musta kummiülikon-da selga ajama.

«Raadiojaam on siin,» sõnas Stinger.

Walter heitis pilgu nurka. Peale elegantse lameda kohvri, mille sees oli raadiojaam, seisis seal veel paar kasti dünamiiiti ja terve hulk Ameerika päritoluga käsikuulipildujaid. Linte oli hunnikute viisi.

«Komm mit!» kõlas rusutult Stingeri häälel.

Nad läksid läbi vahekäigu, mille laes põlesid stalakdiodid, lüüsikambrisse. Ja sealt algas lõpmatus. Järsku nägi Walter ebamääraselt enda ees maakera. See oli sinine ja valem.

Öö oli sume ja soe. Piret kobas veidi oma kleidi taskutes, mis vedeles Kabelikivil¹ kusagil käeulatuses, ja süütas viimase alles jäänud «Zolotoje Runo». Tikk valgustas tema ümaraid valgeid roosade nibudega tisse.

«Peaks teised üles otsima,» ütles Kaaren Piretile, kes tardunud pilgul taevatähti vaatas.

«Ma ei tea,» vastas Piret.

Eemalt kostis vaikset mootorrattamürinat.

«Just,» ütles Kaaren ja tõusis kuulatades istukile. Mürin muutus valjemaks ning juba vilkus võsa vahel läheneva mootorratta esilatern. Hetke pärast olid Kaaren ja Piret eredas valgusvihus. Piret ei püüdnudki ennast katta.

«Mis sul asja oli?» küsis Kaaren käega silmi varjates.

«Tulin vaatama, mida te teete.»

«Korraldasime onaneerimisvõistluste.»

«No ja kumb võitis?» Just oli laterna ära kustutanud. Pimedas helendas tema valge nahktagi.

«Loll,» tähendas Piret ja tõusis püsti. Mõne hetke seisis ta alasti tähtede valgusel ning võttis siis kummardudes kivilt oma kleidi.

«Hea küll, tõmbame siit minema!» ütles Just. «Kutid on kõik Alfonsi juures, panevad veini.»

«Ma lähen ujuma,» ütles Piret mööda Kabelikivi laugjat külge alla laskudes. «Kui tahate, võite ka tulla.»

«Eks vaata ise, Kaaren,» hoiatas Just, «kas lähed sinna solberdama või tulled Alfonsi juurde.»

Kaaren vaatas kõhklevalt Justi ja seejärel Piretit.

«Ei, ma lähen ujuma. Praegu on suvi, peab ujuma.»

«Praegu on suvi, peab jooma,» parandas Just, tõmbas valge «astronauti»

uuesti pähe ja lõi sikli käima. Jõuratas nõksatas ja liikus lärmiga kohalt. Kaaren vajutas oma musta «astronauti» samuti pähe, lõi sikli samuti käima ning istus sadulasse.

«Istu taha,» ütles ta Piretile. «Sul on ju käsi katki,» meenus Kaarnale, kui Piret oli alasti sadulasse istunud.

«Ei ole,» vastas Piret.

«Kuidas ei ole?»

Piret näitas oma kätt. Haav oli kinni kasvanud.

«Imelik,» ütles Kaaren.

«Võlur puhus peale.»

«Mismoodi, puhus peale?»

«Noh, lihtsalt puhus ja ma tundsin, kuidas haav kinni kasvab.»

«Selge.» Rohkem Kaaren ei küsinud. Ta pani käigu sisse ja lasi siduri lahti. Mootorratas liikus sujuvalt kohalt, põrises mööda kitsast jonklikku jalgrada, sõitis kohinal läbi madala oja ning pööras vasakule. Nüüd kihutasid nad juba mööda pimedat muuli — Kaaren ja alasti tüdruk, juuksed tuule käes lehvimas. Ees haigutas mustendav udune meri. Paremalt, kaugel üle muuli kõrvalt algava roostiku, kumasid Kallavere õised tuled. Enne muuli lõppu võttis Kaaren hoo maha ning pööras üle paekivilahmakate muulilt alla kõvale rannaliivale. Ta seiskas mootori, võttis kiivri peast ja ahmis kopsudesse soolast mereõhku, ühtlasi ka viimase pahvaka vingugaasi, mis summutist välja tossas. Merelained loksusid sikli esirattale. Piret ronis sadulast ja kõndis sõnatult vahustesse lainetesse. Kohisev, udusesse pimedusse hajuv meri tekitas Kaarnas pisut kõhedust. Ometi tekkis tal Piretit vaadates soov ujuma minna.

«Oota!» hüüdis ta Piretile ja võttis enda pealuupannaldegas kannibalisaapad jalast. Tüdruk seisis puusadeni vees ja valmistus ennast märjast kastma.

Püksilukk jupsis, oli kõvasti tegemist selle lahtisaamisega. Kaaren jättis rõivad mootorrattasadulale. Kui ta vette astus, ujus Piret juba kaugel. Vesi oli võrdlemisi soe. Kaaren sumas võõni vette, lasi ühel suuremal lainel ennast märjaks kasta ning hakkas siis kiiresti Pireti poole ujuma. Seejuures märkas ta, et on patsipaela pähe unustanud, aga see polnud suurem õnnetus. Kui ta jalad

¹ Kabelikivi, Baltimaade suurim rändrahn, asub Tallinnast kirdes, Muuga aedlinna läh. mererannal; kivimiliselt rabakivi. Pikkus 18,7 m, laius 15,0 m, kõrgus 6,6 m, ümbermõõt 58,0 m, maapealse osa maht 700 m³. K.läh. rannal ja meres on palju teisigi suuri rändrahne. LK. (ENE, 1971)

põhja lasi, oli Piret temast umbes kahe- teistkümne sülla kaugusel. Nüüd oli vesi rinnuni, ent varsti pidi jälle madalamaks minema. Merepõhi oli siin laineline.

Piret oli kuhugi kadunud. Kaarnal hakkas juba kõhe, nii et enam kauge- male ta ei ujunud. Kaaren hakkas kobamisi kalda poole liikuma. Sile pind laskus kumeralt sügavamale. Lõpuks muutus kallak nii järsuks, et edasi polnud enam võimalik minna. Kaaren sukeldus, et asja, millel ta seisis, lähemalt uurida. Allveelaev, mõtles Kaaren, kuigi ühtegi illuminaatorit ega midagi selletaolist pol- nud ta avastanud. Õhk hakkas kopsu- dest juba lõppema ning Kaaren tõusis pinnale. Kui ta pea vee alt välja pistis, pimestas teda helepunane valgus. Temast ligikaudu kuue sülla kaugusel seisis vööni vees tütarlaps. Punast valgust kiirgas vanaaegne latern, mida ta käes hoidis.

«Kes sa oled, ilus tüdruk?» küsis Kaaren.

Tüdruk ei lausunud selle peale musta ega valget, ainult latern ta käes kustus aegamisi. Kaaren sumas paar sammu tüdrukule lähemale. Kui latern kustus, oli ka tüdruk kadunud. Kaaren läks kohta, kus tüdruk oli seisnud, ning kompis siledat pinda enda jalge all. «On libu,» mõtles Kaaren.

«Mis punane valgus see oli?» küsis Piret, kui Kaaren mootorratta juurde jõudis.

«Ma ei tea,» vastas Kaaren. «Ma nä- gin ise ka seda, aga ma ei tea, kust see tuli.»

«Mis me nüüd teeme?» küsis Piret, kui Kaaren oli ennast riidesse pannud.

«Lähme Alfonsi juurde,» ütles Kaa- ren oma patsi välja väänates. «Mine oota seal muuli peal, ma sõidan üles ja võtan su peale.»

Täiesti ootuspäraselt istus linna poolt tuleva auto roolis Manilast¹ pärit

ukrainlane Elpidio Potapov. Saatuse keerdkäikude tõttu sõitis ta nüüd oma sinise «Renault R8 Gordiniga» mööda Õunapuu puisteed. Vasaku käega rooli hoides ja enda ees kulgevat teed jälgides jorises ta üht tagalogikeelset laulukest. Harilikult ei armastanud Pota- pov pimedas tuledega sõita, siin Naiste- ojal¹ aga liikus palju mootorrattaid, nii et tuledeta sõitmine võinuks lõppeda avariiga. Vähimgi kriimustus uuel autol tähendanuks aga Potapovile midagi veel hullemat kui Jaapani koonduslaager, kuhu teda sõja ajal mõneks ajaks koman- deeriti. Näe, juba kihutaski üks kraade- poiss risti üle tee, paremat kätt jäävale kruusateele. Nähtavasti Alfonsi juurde, kuhu Potapovgi teel oli. Alfons oli tema vana sõber, kes pidas siin Naisteojal sala- urgast, kus motolõngused koos käisid. Alfons müüs neile veini ja tubakat ning üüris tube välja. Potapov mõtles eel- seisvast kohtumisest Alfonsiga. Kell ma- sina armatuurlaual näitas teist öötundi. Siin mööda сувiладевahelisi pime- daid tänavaid ekseldes meenus Potapovi- le üks episood. See oli Zamboongas² 1946, Filipiinide taas sõltumatuks kuulu- tamise aastal.

Õöd. Zamboonga pilkased ööd. Too- kord oli ta puhtjuhuslikult püstoli laeva unustanud, kui sadamakõrtsi kolama läks. Nad tulid neljakesi, nugadega. Potapov virutas ühele tooliga. See kuk- kus kuhugi. Teine viskas teda noaga. Potapov oli jõudnud õigel ajal pea kõr- vale tõmmata. Kolmas ründaja sai metsi- ku jalahoobi kuhugile ribidesse, kuid siis tundis Potapov kaelas tuima tuiget

¹ Muuga (...) paikkond Tallinnast kirdes, jagu- neb Viimsi kn-sse kuuluvaks M. k-ks (1972. a 66 el.), mis asub Pirita lillekasvatuse näidissovhoosi ja Viimsi metskonna maadel, ning 1967 Tallinnaga liidetud M. a e d l i n n a k s; aianduskooperatiive on ka M. k-s Kabelikivi ümbruses jm. — M. algupärane nimi on Naisteoja; sellenim. mõisat (Naystenoia) on mainitud juba 1314. M. nime leidub ürikuis a-st 1689 (Muncka)... (ENE, 1973)

² Linn Filipiinidel Mikdanao saarel.

¹ Linn Filipiinidel Luzoni saarel.

ja vajus teadvust kaotades põrandale. Teda oli päästnud üks Ameerika leitnant, kes juhuslikult läheduses viibis. Lühidalt öeldes, see oligi toosama Alfons.

Kaaren lükkas kiivriklaasi üles. Juba eemalt kostis vaikset makimuusikat ning kandus ninna koldesuitsu lõhna, mis segunes aedade ääres kasvavate jasmiinipõõsaste aroomiga.

«Justi auto,» valetas Kaaren Piretile, astangu ääres seisvale «Renault'le» osutades.

«Oo!» tunnustas Piret Kaarna järel trepist üles minnes. Viimane avas tammepuust ukse ja nad olidki trahteris.

«Moens!» pasundas Kaaren ning märkas alles siis, et kõrtsituba on peaaegu tühi. Ainult nurgalauas istus Alfons arvatavasti Potapoviga, kes oli seljaga tulijate poole. Lauad olid koristamata ja leti peal sillerdas mahavoolanud vein. Kumbki vanameestest Kaarna tervitusele ei reageerinud. Istusid laua ääres ja vaidlesid millegi üle. No mida on sellistel meestel vaielda, mõtles Kaaren.

«Sa, Alfons, vala meile veini parem, mitte ära tüüta seal ukrainlast oma kiburate jutukestega,» sõnas ta mõne aja pärast, kui vanamehed ikka veel temast välja polnud teinud.

«Oota, ma valan tattidele veini,» ütles Alfons Potapovile, seejärel Kaarnale: «Mis veini sa tahad?»

«Kõigepealt ütle, kus sa tatte näed?» küsis Kaaren.

«Teised on maja taga, kas sa sinna ei taha minna?» küsis Alfons leti taha kummardudes.

«Jaa-jaa, minge maja taha!» sekkus nüüd ka Potapov, end laua ääres pöörates. Ta oli endal vuntse püganud ja nägi üsna nooruslik välja. Piret hakkas naerma, kui tema lõusta nägi.

«Mida ma valan?» kostis leti alt Alfonsi hääl.

«Eleuterokokki, kaks klaasi.»

Leti peale ilmus Alfonsi küsiv näolapp.

«Sabin, sabin,» ütles Kaaren. «Mis veini sa jood?» küsis ta Piretilt.

Piret kissitas silmi ja uuris riivilil seisvaid pudeleid, mis meenutasid pakse tinasõdureid. Alfons oli nad pikkusejärjekorda paigutanud. Kõige taga seisis teenimatult «Napoleon», paks ja lühike.

««Agdami» ei olegil!» sõnas Piret lõpuks pettunult.

««Agdami» ei ole,» lautas Alfons kahetsevalt käsi.

«Kuidas ei ole? On küll,» kostis väliskukse juures.

Kõik neli vaatasid ukse poole, ka Potapov. Ukse juures seisis tumedas mantlis kogu. Napis valguses läikis tal paremas käes rohekas pudel.

«Lebra,» toibus Alfons kõige esimesena.

«Nii ta on,» sõnas Lebra ja astus pimedusest esile. Vilunud liigutusega eemaldas ta pudelilt korgi ning mulistas sisu endale kurku. Seejärel viskas ta tühja pudeli üle öla uksest välja, lasi rahuloleva rõhatuse kuuldavale ning jäi ruumisolijaid väljakutsuval ilmel passima. Õuest oli kuulda, kuidas pudel vastu mingit plekkasja¹ kõmahtas. Kõik vaatasid kartlikult nurgalaua poole. Õhus oli tunda elektrit.

«Oleksid võinud meile ka jätta,» ütles Kaaren pudeli «Chateau'ga» uksest välja minnes. Muie Lebra suunurgast oli kadunud.

Kui Kaaren ja Piret majatagusele astangule astusid, vedelesid Võlur, Olaf ja Just võbeleva koldetule valgelt nähtavasti juba tundide eest tühjaks imetud peekrite taga ja kuulasid «Runaways'i». Trahterist kostis ümberkukkuvate laudade kolinat. Kaarnat silmates kargasid nad kõik korruga püsti ja tulid terve delegatsiooniga talle vastu, Võlur kõige ees.

«Kuradi venelane sa, Kaaren, oled,» alustas Võlur. Kaabu oli tal silmile tõmmatud ja sel hetkel sarnanes ta tegelasega mingist 50ndate aastate gangsterifilmist.

«Tähendab, tuli välja, et täna on Han'i² sünnipäev ja meil tuleb üsna kiiresti Merisallu sõita, kui me tahame enne

¹ Potapovi autot.

² [hæn]

hommikut kohale jõuda,» selgitas Olaf, viibates umbmääraselt selles suunas, kus pidi tema arvates Merisalu asuma. Kaaren vaatas näidatud suunas. Parajasti jooksid seal Potapov ja Lebra mööda.

«No selge,» ütles Kaaren. «Aga ma pean enne Pireti koju viima. Ma lähen toon ülevalt enda tagi ära.»

Peagi täitus õu kõrvulukustava mootorimürinaga. Üksteise järel sõitsid mootorrattad värvast välja õhe.

Lõpuks jäi Völuri mootorrattas seisma. Esilaternad valgustasid kivist värvaposte, millel istus kaks lõvikuju. Lõvidel olid üsna tülpinud näod, ilmselt oli neil posti otsas kükitamisest kõrini. Völur avas väravad ja peagi avastasid nad ennast kõrge kivimaja eest. Mõned teise korruse aknad olid pärani ja akendest väljalehvivate kardinat tagant kumas hämar, pisut punakas valgus. Trepri ees seisis kuus mootorratast. Kui nad enda omad ka sinna kõrvale ajasid, oli neid täpselt kümme.

«Vaadake, et te ennast viisakalt üleval peate,» ütles Völur ja koukis pintsakukäisest kimbu sinililli välja. Seejärel vajutasid kõik korruga signaali. Ülevalt trepilt kostis sammude müdinat ja vaheuste paukumist. Hetke pärast seisis ukstel Han — üleni valges, mustade sukkade ja punase peaga.

«Palju õnne sünnipäevaks!» ütles Völur mesimagusa häälega, ulatas sünnipäevalapsele helesinise pakikese ning torkas sinililled talle tisside vahele. Han tegi nixu ja rebis paki õhinal lahti. Seal sees oli Potapovi toodud mängur.¹

«Elagu vaba Maavald!»² tähendas Just ja surus sünnipäevalapsel kätt. Han patsutas aimustusest poisse õlale, lasi Olafil ja Kaarnal ennast põsele suudelda ning juhatas külalised trepist üles. Maja oli õdusam, kui väljast arvata oleks võinud.

«Han, ma armastan sind!» sosistas Olaf, kui nad mööda pikka koridori elutoa poole sammusid. Koridori lõpus

asetseva tualettpeegli ees istus tütarlaps ja minkis ennast.

«Saage tuttavaks!» sõnas Han ja osutas peegli ees istuvale kahvatu jumega tütarlapsele, kes endal vaikides huuli värvis. «See on minu sõbratar Zarah. . . Zarah Leander. Ta sündis 1902. aastal Rootsis ja ta on ka ainuke, keda ma pole täna oma sünnipäevale kutsunud.»

Kaarnale tundus, et ta on seda tüdrukut juba kusagil näinud.

«See on Olaf. Völur. Just. Kaaren,» tutvustas Han järgemööda poisse.

Tütarlaps heitis rockeritele põgusa pilgu, mis peatus Kaarnal pisut kauem, ning vaatas siis uuesti peeglisse.

Elutoast kostis naerulaginat. Han lükkas ukse lahti ja nad astusid hämarasse elutupa. Koldes põles praginal tuli. Suure ümmarguse laua ümber istus trobikond külalisi, kes rüüpasid veini ja tossutasid sigarette. Keset lauda seisis suur vahukooretort. Kүүnlad tordil polnud veel süüdatud.

«Jõudsim e õigel ajal,» sõnas Völur kaaslastele ja nad istusid laua äärde. Kaaren nõjatus mahagonipuust toolileenile ja kuulas, mida ümberringi räägitakse. Tema vastas istus kõrge tulipunase kukeharjaga punk, keda rockerid Super-Villuks kutsusid. Seltskonnast ainsana oli ta söandanud endale veel lahti lõikamata torti tõiata. Nägu vahukoorene, seletas ta midagi vigases inglise keeles kahele roimarinäoga tüübile, kes erinevalt teistest kohalviibijatest tirisid filtrit sigarette. Aeg-ajalt kolmik naeris üksmeelselt. Mõrvarinägudega mehikeste nimed olid Bill ja Georg, mõlemad olid pärit Edinburghist. Nende kõrval istus Hotõnn, lilla haleysõnguga rocker. Kaaren tervitas teda peanoogutusega.

«Sina ja mina, me oleme ühte verd,» sosistas Hotõnn Kaarnale.

«Võib-olla tõiata,» ütles Kaaren tordi küljest pudenenud kirsse noppides.

«Kaaren, lõika tort lahti!» ütles Han täpilistesse tassidesse kakaod valades. Kaaren tõusid püsti, võttis taskust oma nupuga noa ja hakkas torti lahti lõikama.

«Kuule, Lydia, vaata, võta sealt kummutist veel neli peekrit neile poistele ja vala need ka täis,» pöördus Han seejärel rohelises kostüümis neiu poole, kes samal ajal peekritesse hõõgveini kallas.

¹ player
² Eesti

Uksele ilmus Zarah. Kaaren saatis teda pilguga, kui ta üle parketi astus, laualt peekri võttis ning elegantselt suurde vanaaegsesse tugitooli heitis. Jälle ei tulnud Kaarnale meelde, kus ta tüdrukut näinud oli, kuid tundis selgelt, et see ei ole tavaline tüdruk. Vahest ei ajanudki Han lihtsalt lolli juttu, nagu Kaaren algul oli arvanud. Kaua ei lastud teda juurelda, sest juba müksas Just teda ribide vahele:

«Võta ka, mis sa uimerdad!»

Alles nüüd märkas Kaaren, et tal on tort alles neljaks lõigatud. Kähku lõikas ta iga neljandiku veel kord kolmeks ja lakkus noa puhtaks. Tema ees seisis tumepunase märjakesega täidetud peeker. Hõõgvein, kuum ja usaldusväärne, lõhnas hõrgutavalt. Kaaren võttis peekri sõrmede vahele ning jõi selle ühe sõõmuga tühjaks.

«Päris hea rüübe,» ütles ta Võlurile ning kallas endale veel ühe. Peas hakkas sumisema. Ümberringi nosisid kõik isuga torti. Võlur ja Georg läksid punase kaleviga kaetud kaardilaua juurde. Super-Villu lülitas sisse kõrvulukustava muusika. Olaf ja Just söötsid korraga Hani juurde, kes ei suutnud aga kummaagi kavaleri kasuks otsustada, mistõttu nad löid tantsu kolmekesi. Kaaren pugenes laua tagant välja, võttis peekri ja läks Zarah' juurde.

«Üks tants, mademoiselle?» ütles ta Zarah' kõrvale tugitooli maandudes.

«Täna, monsieur, ma ei tantsi,» vastas Zarah laisalt. «Jätke lori ja pakkuge üks sigarett.»

Kaaren pakkus talle suitsu, rüüpas veini ja heitis pilgu üle toa. Võlur, Georg ja Bill tagusid panuseid piiramata pokkerit. Han kepsutas Justiga rock'n'rolli tantsida. Lydia koristab lauda. Tassisid, lusikad ja Olafid keerlesid nagu kärbsed ta ümber. Ükski nõu ei püsinud paigal — Kaaren sai plehkupaneval veinikannul hädavaevu sabast kinni ja kallas enda püksid täis. See oli viga. Neiu solvus ja läks minema. Siis astus Kaarna juurde Han ja palus teda tantsima. Hetke pärast oli Kaaren veendunud, et peab oma saatuse siduma üksnes Hani — ja ei kellegi teisega. Hanil olid imekaunid silmad, jumalikud pehmed

käed ning ta lõhnas nii meelikõitvalt. Kõik oli kõige paremas korras. Kastidest kostis Noddy Holderi¹ käredat häält:

«We were miles out to sea
Did we float you and me
Maybe one day we'll go back for
more

We were miles from the bay
Did we float I should say
Maybe next time we'll leave from the
shore...»

Siis lõi Kaarnal pea äkki selgeks ning ta avastas, et viibib koos Haniga kardina taga. Tema käsi oli Hani pihal, Han oli pea tema õlale nõjatanud ning lausus:

«Vaata ometi, kui kaunis vaadet!»

Kaaren jäi nürimeelselt lahtisest aknast avanevat vaadet vahtima. Vaatel polnud muide tõepoolest viga. Hani aed oli päris pime ja põlised puud sahisid süngelt.

«Kisub sügise poole,» tähendas Kaaren. Äkki märkas ta all Zarah't, kes kiiresti värava poole lippas. Kaaren pidas aru, kuidas saaks marki täis tegemata käe Hani pihalt ära võtta. Õnneks löödi kardinad kärinal lahti ja nende ette kerkis Hotõnn. Kaarna poole vaatamata tegi ta kohmakalt kraapjalga ja lausus kähedalt:

«Permettez vous...»

«Palun, mu poiss,» kostis Han võlvalt naeratades, kinkis Kaarnale veel ühe pimestava naeratuse ning hõljus Hotõnni embuses üle põranda eemale. Mängurite kolmik nurgas tagus endiselt kaarte. Olaf ja Lydia olid kuhugi kadunud. Holder röökis nüüd poole vaiksemalt, Han ja Hotõnn demonstreerisid tähelepanuväärset meisterlikkust. Kaaren läks neist ettevaatlikult mööda, sammus läbi tühja koridori, läks trepist alla halli, sealt välis-trepile ja jooksis kõigest väest lõvikujudega värava poole. Zarah't polnud loomulikult enam näha. Kaaren jooksis mööda pimedat metsateed, mida mööda nad Hani juurde olid sõitnud. Kui ta asfaltteele jõudis, nägi ta Zarah' heledat kuju parkümmend sülda linna pool

¹ «Slade'i» laulja

puude vahele kaduvat. Kaaren lidus üle tee tüdrukule järele.

Kui Kaaren läbi kõrkjariba rannaliivale jõudis, jooksis Zarah juba piki veepiiri kaugemal kalda ääres mustendavate rannakivide poole. Kaaren tõmbus kõrkjate vahele tagasi. Tüdruk hakkas kivilt kivile hüpates kaldast eemalduma. Lõpuks kargas ta koos riietega vette ning hakkas kaugemal juba harvemate kivide vahel edasi kahlama. Nüüd tuli Kaarnale meelde, kus ta Zarah't näinud oli. Tema oligi see punase lambiga viirastus, keda ta õhtul Naisteojal ujumas käies näinud oli. Nüüd oli ta juba silmist kadunud.

Kaaren oli teda justkui oodanud, nii et ta ei üllatunudki, kui lainetavale veepinnale kerkis ujumismask. Kaaren oli siin kivide vahel istunud õö läbi. Vastu hommikut oli ta juba täiesti kindel, et KEEGI PEAB TULEMA. Nüüd oli juba näha ka must kummiülirikond ja hapnikuballoonid. Mehel oli käes mingi kohver. Ta sumpas kaldale ja suundus kõrkjate vahele. Arvatavasti teda oodati — mäeveerul põles lõke. Jahedas hämaruses istusid lõkke ääres kaks tekkidesse mässitud kuju. Mees hakkas märke tõsuma. Üks lõkke ääres istujatest tõusis püsti ja vaatas hämaras suvehommikus ringi. Nähtavasti oli ta kuulnud mäest üles rühkivaid samme. Lõke heitis valgust üle pea heidetud teki alt välja paistvale näole. «Sa sadel!» käis Kaarnal peast läbi. Seesama suur kongus nina, see raskepärane, ent ümar lõug, see lai, justkui põlastavaks muigeks kõverdunud suu, mille ülahuult ääristas mustade vurrude kitsas triip, ning need keskelt kokku kasvanud mustad puhmaskulmud, mille all välkuvates silmades võis ühe hetke jooksul vahelduda trots pilke, rõõm viha ja kalkus kaastundega, kuid millest samal ajal polnud võimalik midagi välja lugeda, olid Kaarnale juba vägagi hästi tuttavad. Jah, see oli Elpidio Potapov — Kaaren tundis ta kohe ära. Niisiis polnud tema tumeda kübaraga kaaslaseski raske ära tunda joodikut ja päevavarast Lebra, kelle õige nimi oli Chrétien Le Brun. Kui Kaaren nüüd järele mõtles, siis oli see prantsuspärane

nimi ka kõik, mis ta sellest vanamehest teadis.

Tundmatu oli ennast mäest üles ukerdanud ning lähenes nüüd tekkidesse mässitult meestele.

«Guten Morgen,» viskas ta tervituseks, mispeale Lebra end ümber keeras teda huviga seirama hakkas.

«Guten Morgen, Walter!» vastas Potapov ning võttis tuli ja käest kohvri. «Kas jälgi ei jäänud?» küsis ta pisut kõheldes.

«Kõik on O.K.,» vastas Walter, kes oli juba lõkke äärde istunud ja näkitses pisut kõrbenud karpkala kallal. Potapov avas kohvri. Seda täitis läikiv värviliste nuppude ja tuledega seadis, mis valgust saades õrnalt piiksuma ja tulesid vilgutama hakkas. Kaaren oli mäest üles roninud, põõsaste vahel vanameeste rummikastil istet võtnud ning vahtis üksisilmi teisel pool põõsast lebavat veidrat seadist. Lebra, kes sellest kummalisest seadisest eriti ei huvitunud, alustas juttu naistest ja seksist. Walterile istus see teema imehästi — hea meelega kuulas ta kõiki neid nilbusi, mida Lebra oma poolenisti hambutust suust välja ajas.

Kaaren sellele tähelepanu ei pööranud — ei jälitanud ta ju tundmatut selleks, et siin Lebra armuseiklusi kuulata.

«Peremees, kas sul ei juhtu kusagil rummi olema?» küsis Walter korraga Potapovilt. Ukrainlane oli just lõpetanud juhendi lugemise ja ütles Lebrale, et see pudeli rummi lahti teeks. Kuid Kaaren oli Lebrast kärmem. Ta võttis kastist pudeli, keeras korgi pealt ning astus pimedusest esile. Potapov võttis talle ulatatud pudeli vastu ning pööras end Kaarna poole. Tema punetav nägu oli korraga lubivalge.

«Moens,» ütles Kaaren.

Keegi ei vastanud. Seadis piuksus pahaendeliselt, justkui aimates midagi kahtlast. Järgmisel silmapilgul oligi Potapov kohal. Kaaren tundis ainult, kuidas ta käed vastu maad nätsatasid. Ta taipas, et on pigisse jäänud. Abitus vihas kraapis ta käega maad ning virutas Potapovile peotäie mulda näkku.

«Prrrrh...» puristas Potapov summutatult. Ta turtsus ja sülitas ning näis,

et hea meelega oleks ta taevani möiranud, aga küllap ei tahtnud ta hommikurahu häirida rohkem kui hädavajalik. Kära paisus siiski suureks. Seadis löi põrgulärmi ning oli mingit musta tossu välja ajama hakanud. Lebra karjus midagi prantsuse keeles. Potapov, hoides ühe käega raudses haardes Kaarna kukalt ning pigistades teisega suud kinni, tiris teda nüüd armutult keset põõsaid seisva järelvanker-suvila poole, mille kõrval seisis sinine «Renault».

«Niimoodi, nüüd me ajame väikest juttu,» lausus Potapov ning läkitas Kaarna ägeda müksuga pea ees järelvankrisse. Seal istus juba Just, näost üsna kaame. Kaarnat silmates katsus ta püsti karata lavatsile, kus Alfons teda kinni hoidis. Kaarna vankrisse läkitanud, tõmbas Potapov taskust pussnoa, millega ta vankriseinale, valgele plekile, kriipsu tõmbas. Kriips ei sattunud mitte juhuslikult teise, täpselt samasuguse kriipsu kõrvale. Seejärel tõmbas ta vankriukse kinni, nii et hilinemisega kohale tormanud Lebra pidi leppima ainult vankriukse tagumisega.

«Seda sa, Kaaren, veel kahetsed, kuradi agent, raisk!» karjus ta täiest kõrist ning prõmmis oma paistes rusikatega vastu vankri lukustatud plekkust.

Walter oli vahepeal ringi luusides leidnud põõsastest rummikasti. Haigutades ja ilmselt igavust tundes lasi ta kõrvetaval vedelikul kõrist alla voolata. Kogu salasepitsusest polnud enam jälgegi järel. Idast hakkas taevast juba punetama. Väsimusest ning joodud rummist jäi ta vaikselt tukkuma.

Samal ajal luges Potapov vahelejäädud Kaarnale ja Justile epistlit.

«Heakene küll, ütleme, et te ei teinud seda meelega. Aga see on ju ikkagi vastik, mis te teete, on ju nii? Näiteks meie sõber, vapper võitleja ja üllas mere-röövel Walter on kindlasti maruvihane. Saate aru, selle raadiojaama, mille abil saab tähelaevaga otse sidet pidada, selle tõi ta meile kah suure palumise peale, lihtsalt heast südamest ja hea raha eest...» rääkis Potapov natuke endast välja minnes. Samas kohtas ta Alfonsi hoiatavat pilku ning taibates, et on suhelistelt lühikese aja jooksul

enam-vähem kõik välja pläterdanud, hakkas ta suures vihas ilmsüütut trahteripidajat sõimama:

«Värdjas mees oled, Alfons,» karjus ta vastikul kurguhäälele. «Oma lolluse pärast jäid leitnandi pagunitest ilma. Mitte kedagi ei saa sa selles süüdistada, et sulle Manila vanglas kolm aastat järjest persse nussiti.» Rohkem ta karjuda ei jõudnud, Alfonsi võimas rusikas lajatas talle piki silmnägu.

«Ärge jamage, lähme vaatame paarem, mis Lebra seal väljas kokku on keeranud ja joome veits rummi,» katsus Just juhtimist oma kätte haarata.

«Kuhugi ei lähe, Just!» ütles Potapov põske hõõrudes ja vehkis hoiatavalt sõrmega. «Siin on su uus kodu. Oled siin kuni meie operatsiooni lõpuni.» Seejärel avas ta ukse ja hüüdis lõkke ääres istuvate kambameeste poole: «Rummi!»

«Rummi. Tissi oleks sulle sitale vaja!» salvas Kaaren.

Potapov läks jälle näost valgeks. Kui talle veri uuesti näkku imbus, hakkas ta aeglaselt Kaarna poole tulema. Enne, kui ta midagi ütelda või teha jõudis, kergitas Just ennast lavatsilt ning löi talle rusikaga otsaette. Tekkis rüselus. Miski vuhises läbi õhu ja purustas laes rippuva elektripirni. Kostis plätse ja Potapovi maruvihaseid võitlushüüde. Äkki hoovas vankrisse koidupuna. Avatud uksest vahtis sisse Super-Villu. Kohe sai ta Potapovilt jalaga ning kadus vaateväljalt.

«Potapov!» manitses Alfons.

«Häh,» tõmbas Potapov ukse kinni. «Õieti tegin,» selgitas ta ülejäänutele, «vaadake, kui palju meid siin on! Üks, kaks, kolm...» Üks läks uuesti lahti, Seekord seisis seal Völur. Käes oli tal Walteri salapärane kohver.

«Lähme linna, tüübid!» ütles ta Justile ja Kaarnale. «Hanil on meist juba villand. Eriti neist šotlastest. Aa, õige,» meenus talle Potapovi pilku kohates, mis oli tema käes olevale kohvrile suunatud. «Kohtume täna öösel Alfonsi juures.»

«Äääk,» kägises Potapov käsi välja sirutades. Kaaren ja Just astusid uksest välja.

«Moens,» tähendas Just Potapovile,

kes soolasaambana siklile istuvat Võlurit jõllitas, ja löi ukse kinni.

Võlur tõstis oma kollakasbeeži «astronaudi» klaasi üles. Temast mõnikümmend silda eespool pimeduses valendas kiri: «TALLINN». See oli pealinna piiri tähistav tahvel, mis kuidagi kodusena teepervel lasus. Tahvli ülemisel äärel istus öökull. Ümberringi mattus kõik valkjasse vingugaasi ja mootorimürinasse. Kostis seiskuvate mootorite turtseid. Võlur võttis kiivri peast, asetas selle oma mootorratta bensiinipaagile ning süütas sigareti. Temast esiratta võrra eespool istus Kaaren oma musta äramaalitud sikli otsas ja vahtis tahapoole. Suunurgas tolknes tal äranätsutatud «Romeo & Juliet»¹. Ükshaaval kustuvate esilaternate valguses läikis tema must nahkjopp, mille käise peal, nagu ka kõikidel ülejäänud mootorratturitel, ilutses anarhiamärk, mille kohal seisis poolkaares kiri: «ROCKERS» ning vastavalt all: «UNIVERSUM». Eraldusmärk, mis moemeeste hulgas kergelt meelte-segadust tekitas.

«Tallinn!» karjus Kaaren ja sülitas sigarijurni maanteele. Seljataga vallandus üldine naerulagin.

«ENSV pealinn ja Harju rajooni halduskeskus,» täiendas Just.

«Õudne tark, peaks mainima,» ütles Han, kelle porgandivärvi mootorratas seisis Võlurist pisut tagapool.

«Hoi, tüübid, mulle tuli vahepeal meelde, et täna on «Auriku» klubis kontsert,» ütles Olaf sigaretti süüdates. «Minu arust ei tohiks see veel lõppenud olla.»

«Siis sõidame sinna,» ütles Võlur ja hakkas enda mootorrattast uuesti käima lööma. «Fuck technics,» lausus ta, kui tsikkel esimese korraga millegipärast käima ei läinud.

«Nojah, rohkem mustakunstimeeste asi,» ülbitses Kaaren ning andis gaasi. Tema järel startisid teepeenralt ülejäänud mootorrattad, mis hõivasisid peagi mõlemad pärisuunarajad. Mõne aja pärast hakkasid ühtlase kiirusega üle

pea lendama tilgakujulised tänavavalgustid. Nad olid jõudnud äärelinna eramajade piirkonda. Varsti tuligi tänav, kus asus «Auriku» klubi. Vahepeal oli linnas vihma sadanud ning vastutulevate autode tuled peegeldusid märjal sõiduteel.

Klubi ümber sebis kari plikajõlgatseid, kes kõik ukstel seisvat piletikontrolli mõnitasid. Lakkamatult paukusid saabuvate autode ukсед, teised jälle söötsid paigalt, olles koormatud paraja auru all olevate noorukitega.

Võlur läks sissekäigu juurde ja ulatas kontrolõrile viielise.

«Raha paneb rattad käima,» ütles viimane tunnustavalt ning tuli ukse eest ära. Plikajõlgatsid vaatasid kadedate nägudega, kuidas Võlur, Kaaren, Just, Han ja Olaf üksteise järel uksest sisse marssisid. Üks plikadest tegi meeleehtliku katse uksest sisse hiilida, kuid sai kontrolõrilt jalaga ning vajus oiates tänavasillutisele. Ülejäänud purskasid oma kaaslaste äpardust nähes laginal naerma.

Seestpoolt kostis teadustaja püüdliku jutukõminat. Ka tubakasuitsune eeskoda oli tulvil käratsevaid murdeeahalisi.

«Tere, poisid!» hüüdis Võlur uljalt pintsakunõõpe valla päästes. Nende juurde astus kõhukas, roosade pekiste kätega heavymees ja pakkus veini. Keegi kustutas eeskojas tule, saalist kostis trummi-põrinat.

«Mu nimi on Haldur,» selgitas heavymees. Hämaras meenutas ta karvast karujõmmi.

«Haldur?» küsis Just. «Anna andeks, esimest korda kuulen.»

«Ma tean,» sõnas heavymees nukralt. «Sellepärast ma ütlesingi. Ma olen lihtsalt väga üksik ja soovin teiega tutvuda. Olete toredad poisid.» Karvendav mehike vaatas tänulikult, kuidas pudeli sisu rockeritel kõrist alla voolas. Järsku ta võpatas ja pööras oma karvast pead tahapoole vaatama. Keegi oli talle jalaga persse pannud. Lõõjaks osutus kontrolõr.

«Kuule, pekinägu,» hüüdis ta tige-dalt, «sina kustutasid tule ära või?»

«Kuule, kassiir,» sisistas Han, «sina löid teda jalaga või?»

¹ sigarimark

(Ain Rebas
COLAF)

(Aidar Lehtmar
VOLUR)

Tõnu
Trubetsky
(K AAREN)

Aivo Rebas
(OLAF)

Aivar
Lehtman
(VÖLUR)

Tom
Tombertson
(ICARUS)

«Ei lõõnud,» kogeles kontrolör Hani metsistunud pilku kohates.

«Vale!» kisendas Haldur hüsteeriliselt.

«Läts!» käis rusikas vastu kontrolöri ehmunud larhvi. Han oli endaga rahul. Kontrolör lamas põrandal.

Rockerid astusid rutates saaliukse suunas. Han tiris ka Halduri kaasa.

«Meil pole siin sekeldusi vaja,» rääkis ta Haldurile, «see loll võib mendi kutsuda.» Nad kadusid pimedasse saali tungleva rahvamurru sisse ning jäid kuskil saali keskosas ühte veidi hõredamasse kohta seisma. Parajasti esines üks enda silmis palki mitte nägev heavyansambel. Pikajuukseline maakoolemise-ga solist väänles püüdlukult sinakas prožektorivalguses.

«Heavy tuleb, heavy tapab,» targutas kaasatunud paks ja õngitses taskust järjekordse veinipudeli välja.

«Ei tapa, rohkem lülib,» ütles Kaaren pakutud pudelit vastu võttes. Paks Haldur ise nähtavasti ei tahtnudki veini. Kui talle pudel ulatati, raputas ta eitavalt pead.

«Surm!» vingus heavylaulja loo lõppedes ja põgenes vilekoori saatel lavalt. Silmapilk kadusid ka seni mornilt siniste lavakardinate ääres seisnud kitaristid.

Kohe, kui lavale astus järgmine esi-neja, oli selge, et tegemist on vana rock'n'rolli tähega. Rockerid trügisid lava ette. Tagantpoolt rõhus rahvas peale ja nad nägid suurt vaeva, et koos püsida. Helgiheitjad vilkusid. Lärm paisus nii suureks, et võimatu oli omavahel juttu rääkida.

«Klõks-klõks-klõks-klõks,» kostis valjuhäälditest otsekui lahenduseks trum-mipulkade avamärguanne ja sume särtsupillide surin täitis saali. Peagi ühines nendega ka viiul, mis mõjus salapäraselt ja vanaaegselt. Viiulit mängis neiu, kusjuures ülejäänud kildkondsed¹ olid noormehed. Metsiku ilmega rockstar võttis jalandilt mikrofoni ning hakkas sügava häälega laulma. Rahvas hakkas helide rütmis kaasa hüppama, kuni üksteise vastu pörkumine muutus hulgaliseks hüplevaks tantsuks. Tantsu nimi oli

pogo. Pogo kehastas suurlinna rahva-murdu, ülerahvastunud ühiskonda.

Kitarrisoolo ajaks istus kitarrist laul-jale kukile ning ratsutas selle seljas edasi-tagasi mööda lava. Killa etteaste lõppes sellega, et laulja ahmis kopsud õhku täis, lasi kuuldavale mõttetu kõrge noodi ning kukkus. Keegi pealtvaataja-test valas talle aeglaselt pudeli õlut näkku.

Nad jätsid mootorrattad veidi enne Alfonsi maja asuvale suvilakrundile.

«Konspiratsioon,» tähendas Völur sa-lapäraselt ja käskis teistel endale järg-neda. Kohver Völuri käes surises vaik-selt. Nad kahlasid läbi vihmamärja sireli-istandiku ja liikusid hanereas Alfonsi maja akna juurde, kus põles tuli. Kar-dinad olid ette tõmmatud, kuid keskel haigutas kitsas pilu.

«Hoia kohvrit!» ütles Völur Olafile, võttis aknalauast kinni.

«Tss,» tegi Völur. Seestpoolt kos-tis matsutamist ja lõpuks Walteri metalne hää:

«Kell on juba kaks. Mida kuradit me ootame siin mingite poisikeste pärast.» Kardinad võpatasid. Arvatavasti viskas rääkija midagi vastu neid.

«Nemad ei ole sugugi nii poisikesed,» kostis Potapovi kärisev bariton. «Aga see Völur, see kaabuga keigar, see on üks iseäranis peenike vend.»

Völur võttis tunnustussõnad silma pilgutamata vastu.

«Mõne koha pealt on ta muidugi igavene turakas,» seletas Potapov edasi. «Praegalt istub ta kuskil mätta otsas ja arvab, et on hirmus tark ja keerab meie raadiojaama perse ja meie ei saagi minu poole Manilasse lennata ega kuu peale samuti mitte.»

«Regulusele,» parandas Walter.

«Mis ta ütles?» sosistas Kaaren.

«Praegu lähme kõik sisse,» jättis Völur Kaarna küsimusele vastamata ja libistas pilgu üle kaaslaste. «Mis sa, paks, tuled ka kosmosesse või?» küsis ta nina urgitsevalt Haldurilt.

¹ bändi liikmed

«Tulen!» vastas Haldur.

«Lähme,» sõnas Völur ja läks ees majatagusele astangule. «Sa, Olaf, jää esialgu kohvriga siia,» ütles ta ning lõi jalaga ukse lahti. Vanamehed laua ääres võpatasid ja pöörasid ennast tema poole vaatama. Voodi peal seisis tikksirgelt Lebra ja pungitas ehmunult silmi.

«Kus kohver on?» küsis Potapov peaaegu anuvalt. Lebra vajus ohates voodile.

«Jaa, muidugi, kus on kohver?» toetas ta maharahunenult Potapovit.

«Kohver? Mis kohver?» küsis Völur. Nähtavasti oli tal tahtmine vanamehi lollitada.

«Raadiojaam!» kisendas Potapov ja peitis pea käte vahele.

«Aa, raadiojaam. See on ühes kohas, kavalasti ära peidetud.»

«Too kohver kohe ära, iga minut on kallid! Võtame su kaasa kosmosesse! Saad rikkaks! Ära aja meid närvi! Ole täitsa poiss! Sa oled meie sõber!» hakkasid Alfons, Potapov ja Lebra talle läbiseigi seletama. Nad patsutasid teda sõbralikult õlale ja proovisid naeratada. Ainult Walter istus ükskõikselt laua ääres ja imes «Zolotoje Runod».

«Olaf!» hüüdis Völur. «Anna neile kohver!»

Olaf tuli uksest sisse ning asetas kohvri vanameeste ette lauale. Otsemaid sööstis Potapov kohvri juurde.

«Šeff!» kisendas Potapov seadisel olevasse mikrofonile. Kõrvaklappidest vastati midagi ja Potapov rahunes.

«Ma enam ei karju,» vabandas ta pead mikrofonist eemalt tõstes ja pühkis selle tatist puhtaks. «Lennake kohale, ootame teid Alfonsi maja taga. Meid on nüüd kokku. . .» Potapov vaatas toasolijaid, «üks, kaks, kolm. . . kümme, kümme tervet ja tugevat meest,» lõpetas ta lause.

«. . . tervet ja tugevat meest,» kordas Haldur masinlikult.

«Üheksa,» parandas Han.

«Ah jaa, üks on naine,» ütles Potapov mikrofonile. Seejärel võttis ta kõrvaklapid peast ning pani kohvri kinni. «Nüüd oleks tarvilik, et keegi mees

katusele valvama läheks,» ütles ta Völurile otsa vaadates.

«Ülejäänud minu järel!» kamandas Potapov ning haaras maast mingi kasti. «Võtke kõik, mida mina käsin, ja viige maja taha. Kõik, kõik, kõik võtke. Enam me siia tagasi kunagi ei tule,» arvas ta. «Käime ainult mu kodukohast Filipiinidelt läbi ja pörutame avarusse. Arusaadav?»

Edasi läks sagimiseks. Kõik haarasid igasugu kola, enamasti väärtesemeid, ja kandsid neid astangule.

«Puupead,» mõnitas Walter. «Misasja te ahnitsete. Seal, kuhu me läheme, on kõik olemas. Võtke jooki. Jooki seal võib-olla on vähe. Või on lahja.»

«Selge,» vastas Haldur, kes parajasti külmutuskappi tühendas.

«Tuleb!» kostis ülevalt Olafi hääl. Kaaren, kes astangu ääres seisis ja öisesse taevaalotusse vahtis, ei märganud seda enne, kui see juba peaaegu räästa kõrgusel oli — niivõrd ühte värvi oli ta pimedaga taevaga. Täheleav laskus hääletult allapoole, kuni jäi astangupõrandaga ühele kõrgusele õhku rippuma. Kaaren vedas sõrmedega üle täheleava klaassileda pinna ning taipas samas, et see ongi see allveelaev, mida ta eelmisel õhtul meres näinud oli. Otsekui ta mõtte kinnituseks ilmus täheleava seinataha Zarah Leander. Tüdruk naeratas Kaarnale ja kadus. Keegi peale Kaarna, kes täheleavale kõige lähemad seisis, ja Olafi katusel, täheleava ei näinud. Kõik vahtisid otsivalt ringi ja küsisid:

«Kus? Kus? Kuskohas?»

Alles siis, kui Kaaren vastu täheleava seinat koputas, hakkasid nad laeva piirjooni aimama. Pealegi tuli kuu pilve tagant välja, mispeale täheleav kergelt helendama hakkas.

«Šeff!» kriiskas Potapov ja tagus rusikatega vastu täheleava seinat. «Tee üks lahti!»

Oli kuulda pahurat jorinat ja kriiksudes avanessin. Nende ees, sumedalt valgustatud vahekäigus, seisis hommikumantlis toatuhvlites mees. Juuksed olid tal segamini ja nina all turritasid tähtsalt hitlerivuntsid.

«Mis tahad?» küsis mees, püüdes kramplikult oma vasakut silma avada.

«Mis tahan!» ägestus Potapov. «Sa, Stinger, oled debiilne!»

Stingeriks hüütu rapsas tüdinult käega ja kadus susse lohistades tähele vaeva sisemusse.

«Tavai, viime kodinad laeval» käsutas Potapov.

Kaaren tahtis kolde kõrvvalt kasti «Lapponiat» võtta, kuid lasi selle kohe lahti, et uurida tähelaeva sissepääsule ilmunud kummalist olevust. See oli kõhn nõtke ebamäärast sugu tüüp.

«Mis vahid!» kostis olevus vastiku kiunuva häälega, ilmselt kõva Reguluse aktsendiga. Tal oli tõmmu näolapp, mida poolest saadik varjasid suured piimjast ainesest prillid, pahmakas valgeid sassis juukseid ja kohev elektrisinine sall.

«Mis su nimi on?» küsis Kaaren kompe tassivatele kaaslastele jalgu jäänud.

«Spaelgäu,» vastas tulnukas. Rääkides liikus tal pea ülemine pool, lõug seisis paigal. Kaaren nägi suurt vaeva, et mitte naerma pursata. Tulnukal seevastu paistis takitunne puuduvat. Jälginud veidike kraami laadivaid mehi, purkas ta kriiskava häälega naerma. Ilmselt polnud ta kunagi nii palju maakaid ühekorraga näinud.

«Mendid!» kostis korruga katuselt.

Õnneks oli kogu varandus juba laevas ning kõik pühkisid Alfonsi korraldusel luudadega astangut puhtaks.

«Kuhu ma luua panen?» hüüdis Just.

«Kõik võtke kaasa!» röökis Potapov.

Miilitsakapten Smirnov väljus ettevaatlikult autost ning jäi uudishimulikult taevasse vahtima. Paistis kuu ja tumeda taeva taustal sirasid üksikud tähed.

Potapov istus higist leemendades vahekäigus ühel rummikastil, kust ta oli ühe pudeli välja õngitsenud ja nüüd seda lonkshaaval tühjendas. Teised kolistasid mõõda tähelaeva ringi ja hõikasin Stingerit. Stinger aga ei suvatsenud vastata. Lõpuks leidsid nad ühest pimedast toast mingi suure vilkuga seadise ja selle tagant ka Stingeri. Ta istus suures nahkses lamamistoolis, näk-sis biskviite ja vaatas televiisorist üht meela sisuga filmi.

«Tiirleme praegu Skandinaaviamaade kohal,» ütles ta sissetulijatele. «Ma vaatan selle pornoka lõpuni, siis kütame Filipiinidele.» Kõik võtsid sohval istet ja süvenesid filmi jälgimisse, mida segasid Reguluse tüübi järjepidevad naerupursked. Mõne aja pärast sisenes juhtimisruumi Potapov. Ta oli endal vahekäigus nina täis võtnud ja asus kohe, kui Stingerit märkas, tema kallal norima.

«Stinger-kringel, kolakat tahad?» sõnas ta üleolevalt Stingeri pakist biskviite võttes. Varsti tõmbas ta taskust pussnoa ja hakkas sellega televiisorile enda nimetähti sisse lõikama.

«Lõpeta!» manitses Stinger.

«Hä-hä-hä,» naeris Potapov ja keeras televiisori teisele kanalile. Seal laulis parajasti Ella Fitzgerald üht igavat viisi. Nüüd hakkasid kõik Potapovi kallal õiendama.

«Pane kohe tagasi! Kuradi mees! Mida sa jamad!» karjusid nad läbisegi.

Telerit Potapov küll õigele kanalile ei keeranud, kuid juhtimisruumist läks ta õnneks minema. Lebra keeras pildi tagasi ja kõik vaatasid ülekannet edasi. Vahekäigust kostis kolinat ja Potapovi naeru. Televiisoris riietas ennast nais-terahvas lahti. Kõik krõbistasid Halduri kaasavõetud sihvkasid ja neelasid pilguga kaunitari. Kui naine püksteni jõudis, oli Potapov jälle platsis ja keeras televiisori hoopis kinni.

«Koosolek!» kisendas ta. «Algab laeva ülemnõukogu spetsiaalne erioots-tarbeline koosolek! Palun valida koosoleku protokollija. . .» Rohkem ta seletada ei jõudnud, maruvihane Lebra kargas sohvalt ja lõi ta ümber. Kui Lebra televiisori sisse lülitas, oli naisterahvas ekraanilt kadunud, näidati hoopis min-geid reklaame. Tuba täitis pahameele-pomin. Potapov tõusis püsti ja hakkas pilguga süüdlast otsima.

«Nigunii sina, Stinger,» ütles ta ning viskas Stingeri küpsisepaki vastu põran-dat. Spaelgäu kriiskas naerda.

Äkki tundis Kaaren, kuidas keegi te-da õrnalt, kuid vastupandamatult käsi-varrest tiris. Ta vaatas üle õla. Juhti-misruumist hoovavas hämaras valguses seisis Zarah. Kaaren lasi Potapovi lahti, mispeale see kohe juhtimisruumi tagasi

läks. Silmadega tüdruku pilku otsides astus Kaaren Zarah'le lähemale. Tüdrukust hoovas kannikese lõhna. Kaaren võttis tal õlgade ümber kinni ja tundis tüdruku kehasoojust.

«Miks sa mind niimoodi vaatad?» küsis tüdruk. Siis ilmus keegi ukse peale ning tüdruk rebis ennast lahti. «Nurga tagant läheb trepp üles. Paremalt esimene uks,» sosistas ta Kaarnale ja kadus pimedusse. Kaaren vaatas ukse poole, kuid seal ei seisnud enam kedagi. Ta hakkas seinte äärde kuhjatud pampude ja pakkekastide vahel edasi liikuma, kuni jõudis nurgani. Kusagilt ülevalt kumas väga nõrka rohekat valgust. Kaaren silmas treppi ning hiilis sealt vaikselt üles, nagu lapsepõlves, kui ta mõnikord pööningul kirstudes tuhnimas oli käinud, ähmi täis, et keegi ta avastab. Kaarjate uste kohal hõõgusid jaaniussidena rohelised tulukesed. Juhtimisruumist kostev lärm kajas nüüd summutatult ja kuidagi ebatõeliselena tähelaevas valitsevas vaikuses. Kaaren katsus nimevatust ust. See andis järele. Ta leidis ennast väikesest pimedast kambrist, mille üks sein oli läbipaistev. Nagu kuoitõbine läks ta süngist mööda ja seisis liikumatult läbipaistva seina juures. See oli suurepärane vaade. Peaagu kuni haletava silmapiirini laius nende all tuledesäras mingi hiigellinn, võib-olla Stockholm.

«Siin tähelaevas olen ma kogu aeg ennast üksikuna tundnud. Alates eilsest mõtlen ma kogu aeg ainult sinust. Ja nüüd oled sa korraga siin, minu käe ulatuses.» Tüdruk tiris ta seina juurest ära ning tõmbas sulgvaiba voodilt kõrvale. Tema riided kahisesid. Kaaren tegi kõik nagu poolunes. Masinlikult kooris ta ennast lahti ning alles siis, kui avamata ununenud saaparihm tema karsitust peatas, hakkas ta süda kiiremini lööma.

Kui Kaaren juhtimisruumi astus, märkas ta üllatusega, et seltskond on täielikult vahetunud. Välja arvatud Stinger, kes endiselt lamamistoolis pikutas, ja Potapov. Seinal oleva umbes süllase läbimõõduga ekraani juures seisis Piret, Super-Villu, Georg, Billi, Hotõnn ja Ly-

dia. Kõik uudistasid ekraanilt paistvat lõunamaist rannikut, mille kohta Potapov aeg-ajalt selgitavaid märkusi tegi. Lopsakate palmide all seisis vaiaide otsas pärismaalaste hütid. Arvatavasti oli tähelaev vahepeal Filipiinideni jõudnud.

«Möödume Zamboangast,» seletas Potapov. Otse kalda ääres laius kuni mõnekorruselistest heledatest majadest linn, mis peegeldus siledal veepinnal. Sadamasilla ääres seisis paar laeva. Päikesetõusul libisesid saarte varjust peegelsiledale merele filipiini kalurite kirevate purjedega piroogid.¹ Kaaren polnud kunagi näinud nii vaikset merd. Roheka vee peegelpinda ei häirinud mingi liikumine. Puudus väikseimgi virvendus, laugeimgi laine. Sogasevõitu vees kohas elu. Õhus oli lendkalu nagu liblikaid. Ekraani ees mänglesid pääsuvaalad. Kaaren märkas kilpkonna.

«Hail!» kiljatas Piret ja osutas veepinnal kiiresti edasilikuvale varjule, mis musta uimega vett lõhestas.

«Tühiasi,» tähendas Potapov ja näitas teistele oma vasakul käel irvitavat vaksapikkust armi. «Sain selle omal ajal ühel hästi palaval päeval, kui tahtsin end veidike jahutada. Õnneks oli mul tookord pussnuga kaasas.» Potapov tõmbas pluusivarruka alla ja käsutas seejärel juhtimispuhli juures igavlevat Stingerit:

«Nüüd sõidame Manilasse, aga paraja kiirusega, et jõuaks ringi vaadata. Tahan, et nad näeksid neid paiku, kus meie omal ajal merd kündsim.» Nad libisesid kiiresti liikumatu veepinna kohal. Potapov kommenteeris peaaegu iga kajakat. Korraga käskis Potapov tähelaeva seisma jätta. Stinger pööras ennast uniselt toolis ja tõmbas mingit kangi. Ekraanil laius ääretu peegelsile meri.

«Kuskil siin pidasime me hirmsa lahingu reisipraami «Lourdes» meeskonnaga,» rääkis Potapov. «See olgu teile niisama möödamannes teadmiseks, et teil tekiks umbkaudne ettekujutus, kui võimsad mereröövlid me Stingeri ja

¹ Mõnedes Filipiine puudutavates kirjeldustes on kasutatud Ivar Murdmaa raamatut «Ookean tulerõngas».

Alfonsiga oleme olnud ja kui paljudes kohtades me lahingut oleme löönud.»

Kuulajad noogutasid pead. Meri jäi seljataha ning nüüd liuglesid nad juba üle mägiste saarte.

«Kohal,» tähendas järsku Stinger. Nende ees laius ääretu, ebakorrapäras- teks kvartaliteks jagunenud hoonete- mass, millest taevasinise lindikesena eral- dus mingi jõgi.

«Noh, mis te selle peale kostate?» küsis Potapov nina püsti ajades. «Siin, Manilas, möödus minu, Elpidio Potapovi lapsepõlv. Linnas, kus elab 10 miljonit inimest ja 250 miljonit hiirt.»

«Hiirt?» kiljatas Piret ja astus kaks sammu ekraanist eemale.

«Jaa, siin on väga palju hiiri,» ütles Potapov.

«Kuhu ma küna pargin?» küsis Stin- ger juhtimispuldi juurest.

«Kuhugile linna lähedale ranna äär- de, niimoodi et te saaksite vahepeal ujumas käia, kui ma linnas ära käin,» ütles Potapov.

Kohe ilmus ekraanile liivarand, murdu täis inimesi, kes kõik ehmunult üles vahtisid. Ilmselt olid nad märganud tähelaeva ilmumist.

«Mida sa teed!» karjus Potapov endamisi itsitavale. Stingerile «Kähku kuhugi kõrvalisemasse kohta!»

Nüüd oli rand inimestest tühi, ainult üks koer klähvis arglikult üles- poole. Juhtimisruumi uksele ilmusid Just, Olaf ja Völur. Nende tagant piilus Han. Stinger vajutas mingeid nupukesi ja tõmbas kangi.

«Esimene peatus: Luzoni saar, võite päikest võtma minna, kui tahate,» ütles ta laisalt ja lasi kangi endisesse asendisse tagasi.

«Laske mind välja!» ähkis Potapov õõnsa häälega. Ta trügis rockerite vahelt läbi ja kiirustas mööda vahekäiku välja- pääsu poole, kust hoovas eredat päikese- valgust. Varsti seisid nad kõik pikki palmijõlgatseid täis täksitud kuumal rannaliival. Tõsi, Lebra seisis ukseavas ja kissitas silmi.

«Õudne peavalu,» ütles ta kogu selle asja peale ja kadus tähelaeva sisemusse tagasi.

«Ma lähen käin nüüd ära,» ütles Potapov, «teie aga olge siin ja oodake.»

Kohe läks hirmsaks vaidlemiseks, kõik avaldasid Potapovile rahulolema- tust — keegi ei tahtnud terveks päevaks mereranda vedelema jääda. Lõpuks õnnestus Potapovil neile selgeks teha, kui ohtlik on Manilas niisama jalutada ja kui kergelt võib endale kuuli keresse saada.

«Ega see pole teil Tallinn, kus te võite niisama mööda linna tolgendada ja midagi ei juhtu,» rääkis Potapov. «Siin on igaühel püstol taskus. Mis te arvate, et kui mõni teist surnuks kõmmutatakse, hakkab keegi teid taga leinama või? Mitte üks koer ei haugu. . .»

«Mina ja Völur tuleme kaasa,» ütles Kaaren, plöksutas nagu muuseas lahti oma nupuga noa ja peegeldas selle helkiva teraga Potapovile päikest silma.

«Me otsustasime endale igaks juhuks revolvruid osta,» selgitas Völur.

«Heakene küll, aga vaadake, et te mind segama ei hakka,» nõustus Potapov ning sammus ees palmide vahele. Nad läksid läbi palmisalu ning jõudsid peagi maanteele välja. Mööda maanteed astus nende poole suurte kõverate sar- vedaga pühvel, kahe suure rattaga van- ker järele logisemas. Potapov hõikas midagi pühvli seljas istuvale tõmmule õlgkübaraga talumehele ning mõni hetke pärast istusid nad juba pühvlirakendil.

«Sellega me kaugele ei jõua,» ütles Kaaren mõne aja pärast.

Potapov ulatas pühvlimehele mingi paberraha ning nad ronisid autosse. Selgus, et see oli takso. Tahavaatepeegli küljes rippuva värvika Kristuse pendel- dades tõmbas jeep kohalt.

«Kõigepealt lähme ühte vanasse sadamakõrtsi, kus mina omal ajal käi- sin,» seletas Potapov.

Nad sattusid päikesevalgusest häma- rasse akendeta ruumi, millest suurema osa võttis enda alla värvimata puust laud, kummalgi pool kaks pinki. Seinal Neitsi Maarja vilets luitunud jäljend, nurgas puur, mille katusel kükitas turris sulgedega must kukk, ketike jala ümber.

«Võitluskukk,» seletas Potapov. Endale tellis ta vänget ja odavat Manila rummi, Kaarnale ja Völurile aga «San-Migueli» õlut, mis oli üldiselt suurepärase jook. Perenaine vestis Potapoviga juttu ja naeratas aina. Kukk tõstis ajuti pead ja raputas tiibu, justkui oleks tahtnud ka midagi vahele öelda, ent jäi taas tukkuma.

«Nüüd näita, kus relvapood asub,» ütles Kaaren Potapovile, kui nad olid Völuriga oma õlled ära joonud.

«Ei, mina ei liigu siit kuhugi,» ütles Potapov ja pilgutaski Kaarnale silma.

«Plekkisin taksojuhi kinni, et ta teid relvaärrisse viiks ja mööda linna ringi sõidutaks. Aga vaadake, et te õhtuks laevas tagasi olete, muidu jääte maha,» hoiatas Potapov sõrme vibutades.

«José Rizal,» ütles taksojuht.

«Kes see on?» küsis Kaaren Völurilt.

«Rahvuskangelane.»

«Kus tead?»

«Ta ise ütles mulle.»

Osavalt liiklussaginas põigeldes sõitsid nad mööda kirevat kärarikast linna.

Relvakaupluses seisis leti taga elegantne daam. Klaaskappides lebasid sametpadjandil reas igasugu tulirelvad, pisimõõtmelisest pärlmutriga ilustatud brauningust (mõeldud daamile käekotis kandmiseks) kuni suurekaliibriliste käsi-kuulipildujateni nagu Stingeri toa nurgas. Kui Kaaren vaateakende imetlemise lõpetas, passitas Völur juba leti ees asjatundlikult padruneid uhiuude revolvrise.

«Where we go to?» küsis taksojuht soravas inglise keeles, kui Völur ja Kaaren jälle jeepi ronisid.

«Peaks kuskile sööma minema,» ütles Kaaren. «Ma pole juba Hani sünnipäevast saati mitte midagi sõõnud.»

«To some better dining-rooms,» ütles Völur taksojuhile ning jälle õõtsusid nad mööda autoderohkeid tänavaid. Kaaren luges igasuguseid majade küljes kirendavaid kirju: ««The Passionate Strangers», «Prudential Bank. Trust Company». . .» Panga juures seisis kinni-

ne soomustatud veoauto, ringis ümber kümnekond edvistavates mundrites meest, jalad harkis ja automaadid laskevalmis.

«Seal autos on raha,» ütles Völur. Majad tänavate ääres muutusid järjest uhkemaks. Lõpuks peatus jeep ühe hoone ees, millel ilutses lühike sõna: «Sulo». Eeskojas tervitas neid tahvel kirjaga: «Palume tulirelvad riietehoidu ära anda, et mitte kiusatusse viia ennast ja teisi külastajaid.» Völur ja Kaaren jätsid oma revolvrivid riietehoidu ja siirdusid salongi. Peenelt sisustatud poolpimedas saalis tantsisid hispaaniaalike rütmide saatel kirevas rõivastuses tõmmud neiud, kes poistel veel siis silme ees virvendasid, kui nad pärast kaunitaride seltsis veedetud õhtut, imeliselt lõhnavatest lilledest keed kaelas, jeepilt maha astusid ja läbi palmisalu mereranda tagasi läksid.

Õösel saabus Potapov.

«Nüüd algab ärasõit!» ütles ta pidulikult ning jäi justkui aplausi oodates ruumis olijaid vaatama. «Kus Walter ja Reguluse mehike on? Ja kus on Zarah?» küsis ta hetke pärast.

«Kuskil laevas,» sõnas Stinger ükskõiksel.

«On see kindel?»

«Fakt.»

«Siis hakkame minema.»

«Minugi poolest,» ütles Stinger ning lükkas kangi põhja. Põranda alt kostis vaikset undamist. Stinger vajutas ühele nupule ja seinal olevale suurele ekraanile ilmus kiiresti eemalduv Maa. See oli üpris kõhe vaatepilt. Varsti polnud sinist kera enam üldse näha. Ruumis tekkis hetkeks vaikus. Kõik mõtlesid vist midagi. Ainult Lebra mulistas «San-Migueli» õlut kõrist alla ja popsis «Zolotoje Runod».

«Jaa-jaa,» hakkas ta mõne aja pärast arutama, «head õlut oskavad ainult meil Maavallas teha. See siin. . .» Ta vaatas põlastavalt plekkpurki. «Sellel on mingi kreveti maitse juures, meenutab rohkem kalapuljongit kui õlut.»

«Kui ei meeldi, ära joo,» salvas Potapov.

«Ei noh, ega ma paha pärast. Ma

saan aru küll, et Manilas elades jõid iga päev seda solki, aga ma lihtsalt tahan öelda, et Saku Õlletehas on väärt äri, see Miguel aga on logopeed ja ei tea õlle tegemisest tuhkagi.» Lebra lõpetas oma jutu ja viskas tühja purgi vastu põrandat. Uut avades rääkis ta juba teistel ainetel.

«Ei tea, millal me sinna Reemusele jõuame. Tea, kas nädalaga saab hakkama.»

«Ei tea jah,» mõnitas Potapov.

Lebra pöördus Völuri ja teiste kuttide poole.

«Noh, poisid, kuda sõit meeldib?» päris ta isalikus toonis. Suunurka oli tal ohatis tekkinud.

«Mõnus, et sina kaasa tulid,» ütles Kaaren.

«Muidugi mõnus,» noogutas Lebra ja pakkus Kaarnale õlut. Stinger vajutas õhupuhasti sisse. Oli tunda kerget tuulepuhangut. Ekraanil paistsid tähed.

«Päris kiiresti kütame,» arutas Just ekraani jälgides. Tähtkujud olid Maalt vaadatuna hoopis teistsugused kui praegu. «Huvitav, mis süsteemiga see laev sõidab?» päris ta Reguluse tüübilt, kes Halduriga juttu ajas.

«Ma ei viitsi teile seletada,» lõi Spaelgäu käega. «Pealegi ei saaks te nagunii pihta.»

«Sa ei saaks nagunii pihta,» toetas Lebra Spaelgäud. «Sa ole parem õnnelik, et me teid üldse kaasa võtsime.»

«Sa, Lebra, ära mölise! Ütle parem, miks sul selline prantsuspärane nimi on — Le Brun.»

«Ma olen Prantsusmaalt pärit,» vabandas Lebra.

«Prantsusmaalt?»

«Just nimelt. Le Havre'ist. Alles hiljem sattusin Inglismaale ja läksin lennuväkke.»

«See mind ei huvita,» ütles Just. «Ma tahtsin lihtsalt teada, miks sul nii kentsakas nimi on.»

Lebra jahvatas ikkagi edasi:

«Inglismaale läksin sellepärast, et sõdida. Panin esimeste hulgas Jaapani peale. Mind viidi Filipiinidele koondu-laagrisse. Muide seal ma Potapoviga tuttavaks saingi. Oli teine üsna hädine seal.»

«Ise olid hädine,» segas Potapov

vahele. Lebral oli hea meel, et keegi ta juttu oli kuulnud.

«Elpido,» pöördus ta oma endise koondu-laagrikaaslaste poole, «mäletad neid aegu?»

«Kuule, mismoodi te Maavalda satustite?» sekkus jutuajamisse Han. Tema oli ainuke, kes Lebra juttu viitsis kuulata. Ülejäänud kolistasid mööda tähelaeva või vaatasid Billi ja George'i kaasatoodud pornokaid.

«Maavalda sattusime hiljem,» rääkis Lebra. «Potapov, kes oli laagris kriminaalkurjategijate hulgas, kui kardetav mereröõvel ja salakaubavedaja lasti peale sõda suures segaduses vabadesse ja me läksime tema endisele laevale «Aro Datoe.»

«Liiga palju plättrad,» salvas Potapov.

«Ma küsisin, kuidas te Maavalda sattusite,» segas Han jälle vahele.

«Oota, las ma räägin. Ühesõnaga, selle tähelaevaga põgenesimegi Maavalda ja valisime enda peatuspaigaks Tallinna. Maavalda põgenesime sellepärast, et seal ei ole politseid. Mendid on, aga need püüavad ainult tänava pealt punkareid ja sellega ei saa ka hästi hakkama. Aga Tallinna läksime sellepärast, et Potapov kui vana mereröõvel ei saa ilma soolase mereõhuta elada. Olete tähele pannud, et ta jaltab õhtuti mererannas ja nutab?»

«Ei ole,» vastas Han.

«Muide, varsti jõuame kohale.»

«Kuulsite!» rõõmustas Lydia. «Varsti oleme kohal, Regulusel!»

«Hurraa!» hüiskas Haldur. «Varsti jõuame Regulusele!»

«Vaadake,» ütles Walter ja osutas ekraanile. Ekraani keskel särav täht muutus järjest heledamaks, kuni hakkas silmanähtavalt suurenema. Stinger kummardus juhtimispuldi juurde ja hakkas kiiresti nuppudele vajutama.

«Praegult oleks mööda pand,» seletas ta ärevalt, kangi aeglaselt enda poole tõmmates. Ekraani vasakusse nurka ilmus mingi taevakeha, mis vastavalt kangitõmbamisele järk-järgult keskelepoole ja lähemale ujus.

«Regulus,» sosistas Potapov. Pilvede vahelt hakkasid juba paistma pruunikate maailmajagude piirjooned. Kera paisus hiigelsuureks ning varjas peagi

kogu ekraani. Nad suubusid tihedaisse pilvekämpudesse ja kihutasid üha sügavamale hämarasse uttu. Järsku udu haju — ilmselt olid nad pilvedest läbi sõitnud — ja nende ees laius võõra taevakeha hämar maastik. Nad kihutasid üle süngete mäeahelike, salapärase tasandike ja igatsuslike järvesilmade.

«Kus me maandume?» küsis Stinger Spaelgäu poole vaadates.

«Maandume siinsamas,» lõi kõnetatu käega, «muidu jõuame ühe linna kohale ning siis saadakse meie saabumisest teada. Aga seda pole ju vaja? Teeme parem ühe väikese jalutuskäigu sügisesse metsa.»

«Sa ütlesid sügisesse?» küsis Stinger kangi tõmmates. Kujutis ekraanil peatus.

«Ütlesin või?» imestas Spaelgäu. Täheleae hakkas nagu lift allapoole laskuma,

«Stinger,» ütles Lebra, ««Aro Da-toed» mäletad?»

Stinger talle ei vastanud, hoopis vajutas ühele nupule, mispeale kujutis ekraanil kustus.

«Paistab, et film on läbi,» ütles Völur. Kõik ajasid ennast soovalt püsti ning läksid läbi vahekäigu väljapääsu poole. Juba õnust oli tunda, et nad viibivad võõral taevakehal.

«Heavy metal!» sosistas Haldur ukse peal silmi kissitades.

«Mis see siia puutub?» päris Piret imestunult.

«See on... Ma lihtsalt ei oska oma tundeid väljendada,» vabandas Haldur. Nende ees laius hiigelsuurt tiiki meenutav järv, mille liikumatu veepind peegeldas taevas lasuvaid rümpilvi ja taamal laiuvat udust mäeahelikku. Järve laugjatelt kallastelt algas lopsakate rohpuhmastega hämar tasandik, mida hõredalt katsid viirastuslikud okstega palme meenutavad puud, mille jässakaid tüvesid katsid korrapäraselt mitmevärvilised õiesilmad. Kaaren nimetas need puud mõttes palmlehikuteks.

Lebra ja Super-Villu olid juba välja läinud ja uudistasid mingit rotisuurust loomakest, kes neile kartmatult vastu oli tulnud.

«Siin on mingi kuradi soo,» ütles Lebra ümbrust uurides.

Kaaren istus järvekaldal mahalangenud puutüvel ja vaatas mõtlikult tasandiku kohale kerkinud rohelist taevakeha. Nüüd oli juba palju hämaram. Mööda maad rulluv paks udu oli vallutanud kogu ümbruse.

«Peab vist puid tooma,» ütles Kaaren, keda niiskuse esimesena segama hakkas. Paar ronti, mis ta suure otsimise peale leidis, õigemini, mis talle jala alla sattusid, olid vettinud. Korraga märkas Kaaren, et ta seisab maanteel. Jah, see oli tõesti maantee. Laia tumeda ribana kadus ta mõlemale poole palmi lehekute vahel hõljuvasse uttu. Kaaren kükitas maha ja katsus sõrmega sillutist. See tundus olevat maavaik, ainult täiuslikult sile. Oleks praegu mootorratas, teeks väikese ringi, mõtles Kaaren kahetsusega. Korraga tahtis ta tagasi Maavalda, mootorrattaga sõitma. Ta õngitses oma nahkjopi põuetaskust kortsunud «Zolotoje Runo» paki ning võttis sealt ühe sigareti. Tikke ei olnud. Kaaren vaatas ringi, kelle käest tuld küsida. Täheleaeva ukse juures seisis Völur ja uuris igast kandist ühte Alfonsi juurest kaasavõetud luuda. Huvitav, mis ta selle luuaga teeb, mõtles Kaaren täheleaeva poole kahlates. Nüüd oli Völur luua endale jalgade vahelt läbi torganud ja... tõusis sellega õhku! Kaaren jäi seisma. Völur lendas luua seljas ringi ümber täheleaeva ning laskus siis sujuvalt Kaarna ette maha.

«Noh, kuidas on?» küsis ta luuda jalgade vahelt ära võttes.

«Ega sul tikke ei juhtu olema?» küsis Kaaren esimese ehmatusena.

Völur ulatas talle tavalisest tikutoosist pisut väiksema musta läikiva karbikese, mis tundus rauast olevat. Kaaren tegi selle lahti ja võttis sealt ühe musta terava otsaga tikku. Ka see tundus rauast olevat. Ta krapsas seda vastu toosi serva, ei juhtunud aga midagi.

«Oi, ma andsin sulle vale toosi,» ütles Völur Kaarna tegevust märgates.

«Mis asjad need on?» küsis Kaaren musta tikku uurides.

«Need pinnud muundavad tahte liikumapanevaks jõuks,» selgitas Völur ning süütas Kaarna suunurgas pendeldava sigareti. «Torkasin ühe luuavarre

sisse ja näe, vaata, et parem veel kui mootorratas.»

Kõik rockerid olid nende ümber kogunenud. Ilmselt olid nemadki näinud, kuidas Võlur luua seljas ümber tähelaeva sõitis.

«Minge võtke endale laevast luuad!» ütles Võlur põidlagi üle õla osutades.

Peagi olid kõik endale luuad välja valinud ning nüüd oli järvekallas nagu Blocksbergi mägi Walpurgi ööl.

«Nüüd istuge kõik luudadele ja soovige, et te õhku tõuseksite. Aga mitte kõvasti, vaid mõttes,» õpetas Võlur. «Lendamise ajal hoidke luudadest kõvasti kinnil!» jõudis ta veel lisada, kui Lebra mantlihõlmade lehvides ja ühe käega kaabut kinni hoides pimedasse taevasse vihises. Järgmine oli Piret. Kaaren nägi, kuidas luud ta ilusate jalgade vahele soonis. Vaevast jõudis Kaarengi õhku tõusmisele mõelda, kui luud ta juba maast lahti kergitas. Luuast kramplikult kinni hoides tõusis ta palmlehekute sõnajalataoliste latvade kohale. Nagu kaarnaparv kihutasid rockeriid salapärase tasandiku kohal, mis kiiresti nende alt läbi libises. Enamus

lendas madalal palmlehekute kohal, kuid mõned, nagu näiteks Lebra ja Potapov, olid väga kõrge lennuga.

Korraga märkas Kaaren, et silmapiiri varjavast uduloorist ujub välja mingi suurlinna sakiline siluett.

«Tallinn pole enam kaugel,» viskas Võlur kesisevõitu nalja ning kukkus otsekui karistuseks pea alaspidi kihutava luua külge rippuma. Kaarnal vajus süda saapasäärde. Esimene mõte oli, et Võluril on luud rikki läinud. Kuid siis tõusis Võlur teiselt poolt jälle sujuvalt üles ja hakkas niimoodi luuavarre ümber keerlema. Teised katsusid teda järgi ahvida ning varsti tiirlesid rockeriid, nüüd juba õigemini rollerid nagu vurrkannid pimedas taevalaotuses. Lebra, ehk — nimetame siin lõpuks teda õige nimega Chrétien Le Brun, tegi samuti Võluri triki järgi, aga erinevalt teistest lasi ta seejuures kuulda-vale hirmsaid metsloomahääli. Ja nii nad tiirlesid ümber iseenda ja ümber Reguluse, mis võib-olla oligi see tõotatud Taevavald. Ja nii nad lendasid seal vallatult uperpallitades — inglid ja kangelased.

MAIT KOLDITS

Õhupiraadid

Täna öösel ka taevas näib avavat silmad
ja aeglaselt pöördub tähtede sõud.
Täna öösel see geto siin jääbki meist ilma,
meid ära viib tugeva mootori jõud.
Juba pulbitseb meis see vabadus tärkav,
sinna mere taha las kustuda õhtu.
Las tumeneb taevas, siis keegi ei märka,
kui kõrrepõllult me tõuseme õhku.

Me sööstame vabana, tähed vaid tee peal,
kõrvaklappides ragin on pelk ja maalt
piirivalvuri kisa: «Što za štuka siis see seal. . .»
Vastan teenistusvalmilt ma: «LKA!»
See maailm me all on vana ja väeti,
kuid siiski meid jalgade alla ta tallaks,
aga seda ma räägingi, seda, et näed siis,
et nõnda lihtsalt ei vannuta alla.

Õös sähvatab hoiatuslaskude sari,
kuid asjata sülgavad sappi nad. Löö ka
sina neil käega. Me mürisev vari
juba hommikul liugleb Via Appiat mööda.
Ja kes ka ei oleks meil jalus või kannul,
kui vabanend kiivrist, sest kummuli lüpsikust,
ma tean, mida räägin, kui sinule vannun:
«Ma ei karda neid, kallid, ma kardan vaid üksindust.»

Sa ei usu mind, naerad, kuid vihin on kõrvus,
külmast higist on rasked mu õlised tunked,
me maailma ning meie elu siit põrgust
peab päästma see vana ja logisev Junkers.
Helgiheitjate vihkudes viskleme taevas,
mu kramplikud käed on klammerdunud tüüri.
Pilk otsimas laotusest Põhjajanaela
me lendame sisse barrikaadtule müüri.

Maailmasõda

Kui vihast värisedes tundsid ennast tõugatuna teelt,
sa läksid püstihullunult ja viha mattis meelt.
Küll haaranud sa kõrre järgi, seda lihtsalt polnud,
siis käisest raputasid kaardid, jalult kõik need tolmud.
Sai varrukasse soome puss, käe ümber mässit' rihm
ja kaela poodud kanepnöör ja paljastatud kihv.
Kõik arunatukese kraanid endal keerutasid lukku
ja parem käsi kuskilt juba kobas punast nuppu.

Nii läksid pilgul metsikul ja sülge tilkus suu,
maa jalge all sul kõikus, taevas irvitades Kuu.
Jäi jala taha juurikas, Hää! kuskilt ütles: «Sorry»
ning tulist kurja vandudes sa plartsatasid porri.
Kui istuli end ajasid, siis koitis juba hommik,
ei mäleta, kas suitsu läitsid või siis suhu kommi
sa panid, kukalt sügasid, sai välja võetud kaart
ja üllatunult leidsid ennast Lollakate Maalt.

Siin kraavipervel istud nüüd, pea kohal sinav kumm,
su tulevik on hägune ja minevik on tumm.
Sa hädavares oled. Ja siis? Ükskama kõik.
Su eileõine teguviis on siiski veidi võik.
Sa lõikad võsast pajupilli, käginaid sealt puhud,
teeveerest krabad maasikaid ja topid endal suhu.
Siis lähed porist lirtsudes, suu maasikatest matsub,
kätt otsast väänates lööd selga endal tunnustava laksu.

Klassivõitlus

Me unelmate tütarlastest
on ummistunud mõisasaalid,
neil meie käed on segand kasted
ja puhtaks rookind kapsad, kaalid.
Näe härrasmehi, daamid käel,
šampanjaklaasid vahtuvad. . .
Siis kaikub koka räme hää!
«Nüüd köögipoisid lahkuvad!»

Kui valmis vaaritatud road,
et kaitsta oma reich'i,
kokk korjab kokku kööginoad
ja ööseks peidab seifi.

Siis õhtul: räpane lokaal,
kus kortliviisi voolab viin,
käib vaidlus, kumb see koka saab,
kas võllas või siis giljotiin?

Kui idataevast tõuseb koit,
meid jälle gong lööb tööle.
Peaparandus ja hapu toit
ja jälle kulbid võöle.
Su kere vinge köögikarm
aast-aastalt hautab pehmeks,
siis jalaga — kuis tõuseb tarm —
lööd potid kahte lehte.

Sind ka see nõudepesumutt
ei vaata enam himuralt.
Ükskama kõik! Ei aita nutt.
Las koka pragab: «Simulant!»
Su süda rahulikult lööb,
veel siis kui jalad jahtuvad.
Kokk katla taha! Ootab töö!
Kuid köögipoisid lahkuvad.

PENTTI SAARIKOSKI

Avapeatükk biograafiast
EINO LEINO — LEGEND JUBA ELUAJAL

Soome keelest tõlkinud Kalev Kesküla

Pika õhtu istuja,
poolkuu taevast
decrescens, siis crescens, kasvav.
Ei pääse liikuma,
loen *Soome kirjanikke*:
«Mõistan kirjandust
niisama kui kogu inimtegevust
alati orgaaniliselt seotuna
ümbritsevate vaimsete ja materiaalsete
tingimustega,
ehkki meie puudulik mõistus ei või näha
otsast lõpuni seda põhjuste ja tagajärgede rida,
mille otsene, mehaaniline tulemus ta on.»
Kui Kivi ei oleks vaesusse surnud ja nälga,
ja kui arstid ja naised ja härra Võrratu oleksid
saanud sind nõusse hinges püsima
oleksid sa jõudnud mulle jutustada
lugusid Aleksis Kivist vanana,
oleksid olnud kaheksakümnene
siis kui minu esimene raamat ilmus
aga 80aastane Eino Leino on võimatu mõte,
minu elu on fiktsioon, tervenisti kokkuluuletatud
ja nad küsivad tõsiselt,
kas fiktsioon on vajalik?
Kuu lahkub vaateväljalt, ma ei pääse liikuma,
marksistid vist kiidavad heaks sinu arusaama kirjandusest,
mis ta on,
kuigi sa olid liberaal, humanist ja kõige hullem
individualist
kelle «tõeline tragöödia oli see,
et kogu oma mässumeelsuseski ta ei
leidnud ajaloo otsustaval hetkel eneses jõudu
katkestada suhted kodanlusega ja tõusta
kodanliku haritlaskonna mõtteviisist kõrgemale».
(Karhu, Leningrad, 1972.)
Nagu näed oled aktuaalne
uurijad lahkavad sind

ja su teoseid antakse välja taskusse mahtuvate raamatutena
mida hästi ostetakse, aga kas jätkab keegi
sinu jutlustatud *džihaadi*,
püha sõda rumaluse vastu?
Mina tunnen halvasti neid vaimseid ja materiaalseid
tingimusi mis sind ümbritsesid
ja halvasti tunnen ma ka oma aega kus
inflatsioon määratseb ja valuutad kõiguvad
ja maailm on ehk taas kord muutmas oma palet.
Otsene, *mehaaniline* tulemus ütled sina?
Aastal 1909.

Kas sa oleksid kümme aastat hiljem samuti kirjutanud?
Uurijad uurivad sind,
neid mõjutusi mida sa said euroopalikest ismidest,
su suhtumist aja suurtesse sündmustesse
olid sa demokraat või anti,
miks sa käisid alla, miks loobusid
otsekui oleksid hüpanud kiigelt
kui sel oli veel hoog sees.
Otsekui oleksid lasknud lahti ema rindadest
enne kui need tühjaks said.

Kas sa surid süüfilise, viina või voolmete kätte,
voodisse või lumehange
10. 1. 1926 Tuusula Nuppulinna,

see huvitab inimesi. Kui palju sa jõid. Kas olid impotent.
Joodikud kõrtsis räägivad sinust ja Churchillist
sama hingetõmbega,
õigustades oma joomist.

Leino-renessanss ei ole liialdus,
lüüriline ja poliitiline luule on moes,
romantiline, nagu kord sinu ajal,
ja kirjastajad ratsutavad sinu tõusukonjunktuuri harjal.
Muusikaraadio ütleb: Eino Leino sõnad.

Su Kalevalat on esitatud näitelaval.
Tööraha võim mis sind kohutas ei ole teoks saanud,
see ei saa teoks
nii nagu sellest räägitakse.
Kurjade nõrkus ja julmus
sõna ja vabadust neab
nagu ennegi. Kirik käib ajaga kaasas.
Hiina hoiatab Lääne-Euroopat soomestumise eest,
selle all mõistetakse reaalsuhtumise vihkasid.
Vahest oli hea et arstidel ja naistel ja härra Võrratul
edu ei olnud,
mina saadan segaseid telegramme sinu nimel
aga nüüd olen end peitnud

et teha sinust portree, oleksid hetke oma kohal.
 Ei mingit tavalist biograafiat öeldi,
 vaid portree, minu nägemus Leinost
 kuna meis on nii palju sarnast:
 mõlemad häid vesteid ja luuletusi teinud,
 artikleid, tõlkeid,
 keskpäraseid romaane,
 ehk teen ma veel näidendeidki,
 aga ennekõike alkoholism ja naised ja kõik see
 mida me ikka uuesti lõplikult maha jätame: Jään siia,
 Rooma, Kukkiöle, Palojoele, Moskvasse
 kuni nõuavad muusad poetide tööd
 meidki tormi ja maailma sekka,
 nagu seletame. Seleta, seleta, ütlevad naised.
 Teen tule pliidi alla.
 Annan kassile süüa.
 Sina kirjutad.
 Mina tean:
 Ma päevarahu ei tunne, pea valust mul sõgeneb,
 must öö kui kätte jõuab, uni mult põgeneb.

Pentti Saarikoski kergemeelne lubadus kirjutada Leino-raamat Söderströmi kirjastuse esindusliku biograafiasarja *Legenda jo eläessään* tarvis võttis kombatava kuju 1974. aasta suvel vabavärsivormilise tekstikoguna, mida on nimetatud ka pikemaks poeemiks.

«Kirjutamisele kulub kaks kuud, millesse mah-
 tus ka kaks töökatkestust, mõne päeva võl-
 nud jaanipäevaajooma ja hiljem nädal haiglas, põl-
 ve ravimas. / . . . / luuletused on / raamatus / samas
 järjekorras, nagu nad on kirjutatud. Mingit ühtset
 tervikut ei ole taotletud, nii nagu ka Leinost pole
 üritatud tervikpilti anda. Kuigi ta on kõigis luule-
 tustes kohal, on ta seal vaid läbiastujana, külalisena.
 Isikulisel asesõnal «mina», «sina», «tema» jne
 tähendavad üldiselt alati *nii* Leinot *kul ka* autorit.
 Tsitaadid mõnikord on tsitaadid, mõnikord mitte;
 vahel on jutumärke kasutatud, vahel mitte. See
 tundub meelevaldne ja järjekindlusetu, aga pole
 seda: sel moel olen kord Leinost eemaldunud, kord
 lähenenud talle kuni täieliku samastumiseni. Paar
 luuletust on peaaegu sõna-sõnalt tuntud kirjandus-

teadlaste tekstid; küllap lugeja mõistab, et neil on
 siin paroodia funktsioon. Ka kollaažid tunneb
 lugeja arvatavasti ära; see pole siiski hädatarvilik,
 sest luuletus toimib või ei toimi sõltumata sellest,
 missugustest elementidest ta kokku on pandud, kas
 uutest või vanadest,» selgitab Saarikoski raamatu
 eessõnas. Küllap lugeja mõistab, et nii tihkelt
 teise kultuuri heterogeensete tekstide külge liibu-
 va teosekatke eestindus saab enamalt olla vaid
 stiiliproov. «Äratuntud» Leino-kollaažid on tõlkes
 markeeritud D. Vaarandi, G. Suitsu ja A. Ørased
 tõlgete abil kogumikust «Kaunimad laulud»
 (Tallinn, 1972): «Aleksis Kivi», «Jumalate kiik»,
 «Maanteehulguse laul», «Issand, hoia mu mõistu-
 se valgust».

Saarikoski autopsühhograafilise Leino-tõlgen-
 duse isiklikumaid ja raskemeelsemaid taustu on
 põgusalt kommenteeritud J. Sanga eessõnas Saari-
 koski LR-vihikule «On või ei ole. Euroopa
 serval» (1985, nr 6/7) ja K. Keskküla eseeses
 «Kiri luuletajale» («Vikerkaar» 1990, nr 4).

K. P.

MAIMU BERG

MIDA PILTIDEST RÄÄKIDA?

«Pilt peab ise enda eest rääkima» (Ann Tenno).

«...pildi juures on eriline just see, kui seda ei mõisteta...» (Ingeborg Bachmann).

«...Oma kogemusi piltide kaudu teistelega edasi anda... pealispinna alla vaadata... asjade dialektikat lahti mõtestada... intuitiivselt hetkesituatsioonidele reageerida...» (saksa fotograaf Heinz Lehmstäcker).

«Nõnda kiirustab fotograafia läbi maailma, otsides ja leides kõikjal objekte, mille vahendusel koolitada igaühes kunstnikku, teadjat. Varsti pole maailmas enam ühtki nurgakest, mida ta ei oleks ära kasutanud. Au neile vapratele, kindlameelsetele ja andekatele meestele, kes on oma jõu sellele tööle rakendanud» (Ernest Lacan, 1861).

Naine kui kauaaegne fotograafia meelisobjekt on devalveerunud. Publik on tüdinenud rindadest, puusadest, kolmnurksetest kinkudest, lehvivatest naiselokkidest. Isegi vist meil siin. Asemele astub mees. Mõned leiavad, et see tuleb nn poliisensuaalsetest vajadustest, kõik peavad saama nautida uuel tasandil — mees poseerides, esinedes rollis, milles on harjunud nägema naist, naine mehekeha imetledes, tarbijana. Et naisel ei oleks enam vaja vaadata fotomodelli kui võistlejat, võrrelda ennast kadedalt temaga. Naine on saavutanud järjekordse võidu meeste maailma üle — mehed, nemad, poseerivad, et naistele, meile, naudingut pakkuda. Terves maailmas hakkab varsti niiviisi olema, fotoaparaat lakkab olema meheliikuse sümbol, vastupidi, temast peab saama falloose puudumise sümbol...

Muidugi on ju olemas veel üks, kõrgemat liiki nauding — nauding kunstist.

Muidugi võib pikalt ja kulumult targutada fotograafia ülesannetest, need on: meenutada, jäädvustada, pakkuda silmarõõmu, üllatada, avastada, paljastada, varjata, reklaamida. Inimesi on süüdi mõistetud «väljamõeldud faktide pildistamise eest». Hea fotograafia kätkeb endas tegelikult kõiki loetletud omadusi. On kombeks rääkida moest kui kunstist, arhitektuurist kui kunstist, fotograafiast kui kunstist. Kunst peaks nagu neid nimetatuid õilis-tama, tema kohalolekut tuleks eraldi ära mainida. Fotograafia kui kunst? Kunst on kunst, olgu siis mood, maal või foto.

Tõepoolest, pilt kõnelgu ise enda eest. Kuidas hakatagi üle seletama meeleolusid, valguse ja varju mängu, modelli isiksust, selle avanemist või avanemata jäämist, tehnika peenust, kunstilise elamuse suurust. See on ilus, see meeldib mulle? Neid pilte tuleb süvenenult vaadata nagu ikka kunsti ja siis nad kas omaks või võõraks tunnistada. Ainult ei tohi fotograafiasse eelarvamusega suhtuda. Fotograafia pole pettus, ta on niisama aus ja kordumatu kui ükskõik milline teine kujutava kunsti liik. Võib-olla on siin looja ja modelli vastastikune mõju veelgi tugevam kui maalis või graafikas. Ja tulemus selle võrra tundlikum. Ning tee täiuslikkuse vahest ehk veelgi keerulisem, segamas tuhanded iga päev valmivad fotod, krampunud näod, tardunud naeratused, võltsid ilmed, tühjad pilgud, need «ilusad surnud», mis kõik mahuvad mõistesse fotograafia.

Fotograafia nagu enamik muid alasid õnnistati omal ajal sisse kui meeste pärusmaa. Tema lemmikuks läbi aegade on olnud naismodell. On nüüd osad vahetunud?

Esimest korda teadvustus Ann Tenno nimi mulle siis, kui moekunstik K tõi «Siluetele» oma foto, mis pidi täiendama tema autori-lehekülgi. Mina polnud küll K-d kunagi niisuguse pilguga näinud, minu jaoks oli ta lihtsalt väike blond neiu, äsja ERKist Moe-majja tulnud. Ann Tenno oli aga üles leidnud isiksuse — fotolt vaatas vastu tõsine arukas inimene, loomulik, edevuse ja poosita, süvenenud. Niisugust K-d mina ei tundnud, sellisena õppisin teda tundma alles aastate jooksul, et tagantjärele tõdeda — fotograaf polnud eksinud, ta oli K olemuse enne ära tabanud, kui see ehk muudele täielikult avaneski. Mismoodi? Miks? Mis eriline usaldus nende kahe vahele oli tekkinud, kuidas oli Ann Tenno oma modelli läbi näinud? Fotot on ju ikka peetud võimaluseks mingit mõõdaniku hetke või meeleolu jäädvustada, mitte tulevikku vaadata. Kuigi meenub üks juhtum fotograafia ajaloost, kus plaat näitas ära fotografeeritava rõugehaiguse, ehkki peiteaeg alles kestis ja inimsilm lõövet ei näinud... Ime?

Ann Tenno fotod hetkedest, inimestest, majadest, linnadest, oleviku jäädvustused,

milles on ometi nii mineviku kui ka tuleviku teadmist. Königsbergi Kaliningradis hukkunud hiilgus ja Kaliningradi viletsus selle hiilguse riismetel, majad, hetked, inimesed.

Praegu pildistab Ann Tenno Tallinna. Silmadega ja kaameraga. Iga hetk päevast on tähtis, kümne minutiga võib valgus objektile

hoopis teise ilme anda. Fotoalbum Tallinnast, kas näeb see iialgi trükivalgust, kes teab? Loov inimene ei saa sellest hoolida. Sest kunst, looming, on oma looja suhtes hoolimatut, ta lihtsalt nõuab oma osa, nõuab sult kõik.

ANTS ORAS

ARVUSTAJAIST JA ARVUSTUSEST.

Iga kirjanduskriitik teab, kuivõrd raske on tüürida läbi kirjanduslike arvamuste rahutu mere. Ta peab olema valmis iga hetk põrkama vastu kirjannikkonna helluse või üldise maitse karisid. Iga kiitev, iga laitev sõna võib tema vastu esile kutsuda nõrdind poleemikaid. Kuigi ta oma vaated ja analüüsid on esitand täiesti *bona fide*, ei tarvitse ta üllatuda, kui teda süüdistatakse kildkondluses ja pahahtlikus erapoolikuses. Seda enam peab ta olema teadlik sellest, mis ta teeb. Vaated arvustaja ülesannete kohta on meil — nagu muide ka mujal — täis vastukäivusi, mida üksistelega lepitada näib raske. Mõni ootab ainult juhiseid selle kohta, mida lugeda, teine tahab kirjaniku ideede analüüsi, kolmas soovib esteetiliste väärtuste detailset eritlust. Arvustajad ise on sagedasti abitud ega tea, mis teha, püüdes kord päämiselt «kaunilt kirjutada», kord näidata oma eruditsiooni ning akadeemilise terminoloogia tundmist, kord leppides teose lihtsa sisureferaadiga, lisades juurde mõned lapidaarsed väärtushinnangud. Paljud loobuvad kindlastest hinnangutest, teades, et need kuski kindlasti äratavad vastuseisu. Meil on olemas teraseid ja teadlikke arvustajaid, kuid veelgi enam on neid, kes püüavad lühidalt anda pinnalist kujutlust teosest, laskumata lähemasse vaatlusse. Arvustuslikus tegevuses pole keskelt läbi ei hoogu ega subtiilsust. Alatised kirjanduslike ringkondade intriigid on teind meeled loiuks ja vahel ka araks. Ei osata mõnikord enam orienteeruda lihtsamaiski põhitõdedes. Võib-olla pole seetõttu liigne, kui järgnevas lühidalt puudutan mõningaid viimastest, ilma pretensioonita avastada Ameerikaid, kuid lootusega meelde tule-tada mõnda, mis kirjandusliku elu kihinas-kahinas näib mitmeilgi olevat unund.

1.

Arvustajaks saab end ainult piirat määral kasvatada. Kõige esimeseks, vältimatuks eelduseks on arvustajatemperament, s.o. kõigepäält tung ja võime süveneda kirjanduslikku teosesse, seda võimalikult jäägitult, kõige selles leiduva lihtsa ja komplitseerituga, emotsionaalse ja intellektuaalsega vastu võtta, ning teiseks endale oma elamustest aru anda. Ilma selle eeltingimusest ei mõju ükski koolitus ega harjutus, ükski teaduslik kraad ega suleosavus, sest ilma selleta puudub kriitikul kritiseerimisobjekt, analüüsi materjal ja lähtekeht — kirjanduslik teos ise, mis on iga inimese jaoks olemas ainult isikliku elamusena. Senikaua kui viimane on olematu või puudulik, kui vaatleja hingesse pole tekkind küllalt adekvaatset pilti sellest, mis autor pani oma teosesse, ei saa kriitilised võimed hakata kompetentselt funktsioneerima. On ju olemas sulemehi, eriti följetoniste, kes on huvitet vaid sellest, et kirjutada midagi elavat või isegi vaimukat seoses mingi raamatuga, mida nad võib-olla on pisut lehitsend. Niisugusel puhul teos on ainult ettekäändeks, pool-juhuslikuks tõukeks suleekskurssidele, mis ei ole arvustus, kuigi võivad olla vägagi auditavad. Nad võivad olla omaette väga tõsised ja arvestamisväärsedki. Võib ka juhtuda, et kirjutaja asja kergemalt võttes vaid näitab oma primadonnalikkude nägu, tantsib mõned tuurid ja siis kaob, oodates aplausi. Hääl juhul niisugunegi vaimutoode võib kujuneda paeluvaks esseeks. Aga olgu see kui hurmav või tuumakas tahes, arvustuseks seda ei saa nimetada. Pääasjaks on sellisel puhul autori loov tegevus, mitte teos, millest lähtudes ta kirjutab. Hästikirjutamine on igal juhul voorus, kuid iga huvi-

tavat kirjapala kirjanduse puhul ei saa pidada saavutuseks kriitika alal.

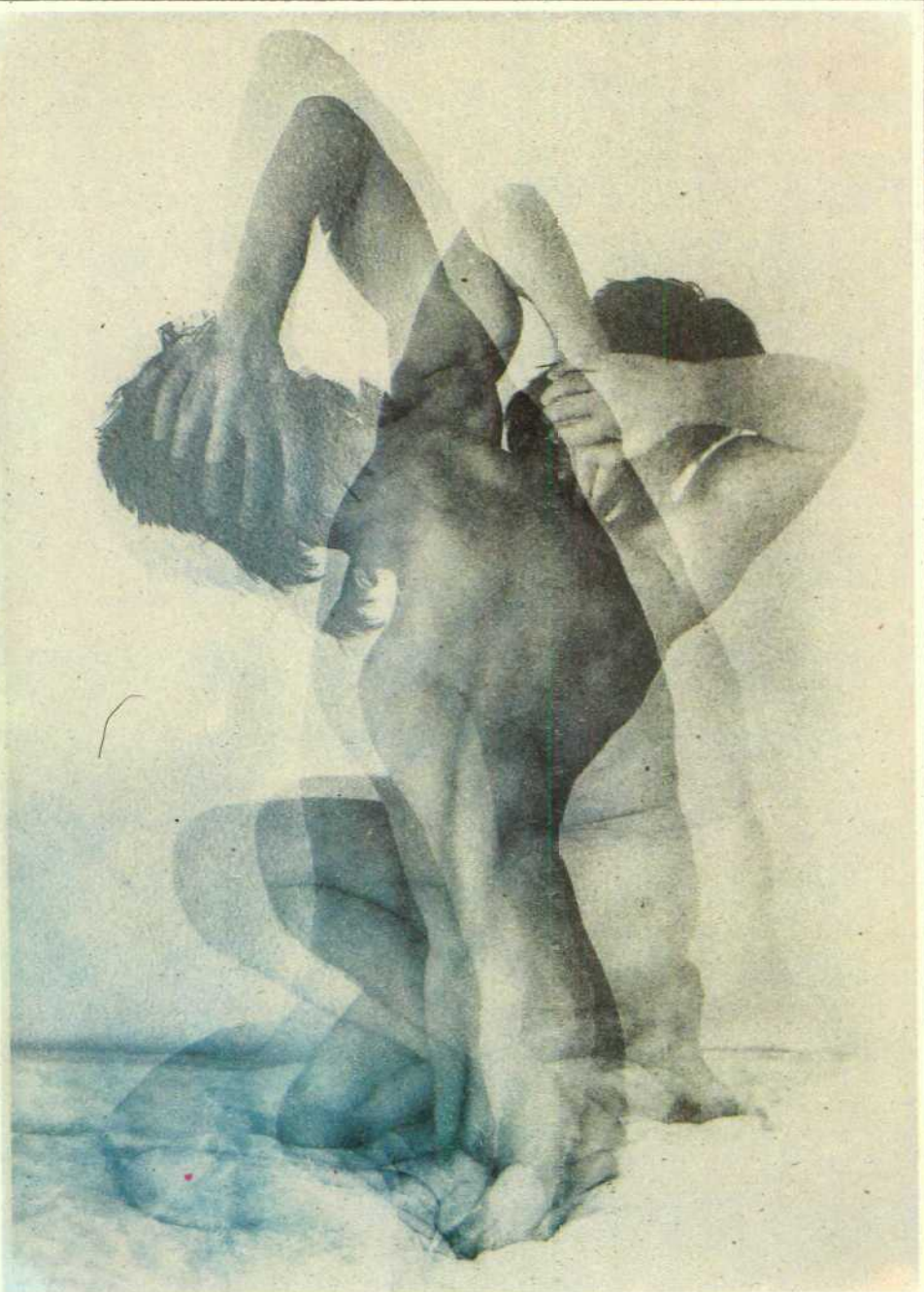
Arvustusliku tegevuse esimene järk, eel- töö, ilma milleta kõik muu jääb alusetuks, peab järelikult seisnema andumises teosele võimalikult täiesti, kogu oma olemusega. Selles järgus suhtumine teosesse peab olema võimalust mööda lahtine, häätahtlikult süvenev, vastuvõttev, ilma erilise pingutusega aktiivseks analüüsiks. Enneaegne eritlemine ähvardab nimelt sageli mulje terviklust ja puhtust. Võidakse kergesti kinni jääda kõrvalseikadesse, ilma et küllalt selgesti nähtaks seda, milles peitub teose põhiolemus. Arvustajat varitseb selles faasis oht otsida teosest seda, mida autor pole sellesse kunagi tahtnud panna, ning ta võib mööda vaadata sellest, mis ses tõesti leidub. Õige kujutluse saab ta endale oma vaatlusesemest moodustada ainult siis, kui raputab otsustavalt maha kõik eelarvamused, valmistudes minema igale poole, kuhu autor ta viib. Ei tähenda midagi, kui see, mis ta leiab, on täiesti uus ja enneolematu ning näiliselt kõigile harjund kriitilistele mõõdupuudele vastukäiv. Kui ses üldse tundub olevat midagi ilmekat ja individuaalset, tuleb olla valmis seda lõpuni jälgima. Otsusetegemine tuleb jätta hiljemaks. Muidugi ei olda ehk võimeline maha suruma valuvõpatust, kui teoses esineb eriti ilmseid maotusi. Teatavast kriitikast pole võimalik hoiduda isegi esimesel lähenemisel. Kuid dispositsioon peab olema pigemini hääsoovlik kui pahatahtlik, vaim peab sarnanema fonograafile, mis registreerib täpsalt autori kõne. Alles kui see on lõplikult üles märgit, on õigust hakata seda lähemalt analüüsima ning võtta kohtunikuhoiak. Seesugune suhtumine eeldab meeherkust ning võimet targaks passiivsuseks.

Selle nõude vastu patutetakse ühtelugu. Seda ei pea silmas näiteks need teoreetikud, kellele kirjandus on väärtuslik päämiselt materjalina mingi lemmikteooria tõestamiseks. Nad on tihti kärsitud ega viitsi näha seda, mis on, vaid kalduvad algusest päle nägema seda, mida tahavad leida. Väga sarnased on ideoloogid, kes ainult intellektuaalselt formuleeritavates ideedes näevad kirjaniku olemust. Neile tundub kõik mitte-ideeline, mitte-mõteline liiga sageli vaid ebameeldiva koorena, mille alt tuleb välja otsida abstraktne tuum. Nad rõõmustavad selle üle, kui leiavad tillukesegi idee — eriti kui see sobib nende eneste mõttesüsteemi —, kuid võivad sääljuures taipamatult mööda minna peenimast või intensiivseimastki lüürilisest meeleolust. Ning mis veelgi halvem — neil võib jääda tähele panemata selle «meeleolutamise» taga peituv põhiimpulss, põhihoiak, mis ei ole ehk sulgund

selgesse loogilisse valemisse, kuid mis ilmneb sellele, kes on imend endasse kogu teose. Mõndagi antakse kirjanduses vaid väga kergesti aimata otseku vibratsioonide kaupa ning mõista saab seda ainult see, kes on neile värinaile vastuvõtlik. Autor ei tarvitsegi olla sest mõistuslikult teadlik, kuid see on olemas ning mõjutab oma peagu märkamatul viisil tähelepanelikku lugejat. Arvustaja püüdeks peab olema seda tajuda, kuid seda tajuda ilma kannatliku, ennastalgava süvenemiseta on sagedasti võimatu. See ei tähenda, et enesesalgus sääljuures tarvitseks olla askeetlik — pigemini vastuoksa, isegi mis puutub asendisse, milles loed. Pool-seljakil või selili lugedes saab teosele tihti lähemale kui ettepoole kummaras, pliats käes tarkade ääremärkmete tegemiseks. Need, kes teevad kõige rohkem ääremärkmeid, on sagedasti tajujaina hoopis pinnalisemad kui need, kes esialgu piirduvad sellega, et lasta teose vaimu endasse hoo- vata, selle asemel et tema lehekülgede servale välja valada omaenda üllast vaimu. Viimane teguviis on etteruttav. Märkmete tegemiseks saabub õige aeg alles siis, kui vähemalt esimene üldmulje on juba saadud.

Kontemplatiivse, vastuvõtliku vaimse hoiaku saavutamiseks võib olla palju takistusi. Üheks sääraseks on see ühekülgsus, mis sagedasti käib koos loova talendi originaalsusega. Paljud väga omapärased ja ilmekad autorid on teatavasti õige halvad arvustajad. Oma loova töö kasuks nad on arenend ning arvatavasti end ka teadlikult arendand teatud kindlas suunas. Neid huvitab eeskätt see, mis on vesi nende kirjanduslikule veskile — see, millest nad saavad otsest äratust, mis on kuidagi kooskõlas nende eneste taotlustega. Oma suunast kõrvale kalduda nad ei taha ja võib-olla ei saagi ilma oma erilaadi kahjustamata. Kuigi sellane paindumatus ilmsesti tõendab vaimu piiratust, võib see teistpidi siiski olla suureks jõuallikaks. Kuid teiselaadsete mõistmist see ei soodusta.

Teiselt poolt on raske, peagu võimatu kunstnikku küllaldaselt mõista ilma tema tehnikat tundmata. Inimene, kes kunagi pole käes hoidnud pintslit, suhtub enamasti pisut ebamääraselt maalikunsti peenematesse väärtustesse. Isik, kes pole elades kirjutanud värsse või vähemalt loetavat proosat, ei tarvitse jääda ükskõikseks kirjanduse formaalsete kvaliteetide vastu, kuid ta saab neist vaevalt sama teadlikuks kui teine, loomult sama herk, kuid kirjutamiskunstis hoopis vilunud. Loova vaimu vormiandev tegevus on elu põnevamaid vaatepilte, kuid selle jälgimiseks on kasulik samuti omada pisut loovat annet ja tunda teid, mida mööda see liigub. Gee-

Ann Tenno. 1990.

Ann Tenno. 1990.

nus, kelle esimeseks ülesandeks on en n a s t väljendada, kelle energia on kogu täiega sihit enese eksprimeerimisele, ei saa tavaliselt muuks palju aegagi; see, kelle tegevus põhineb impressioonidel ning kes on esmajoones vaatleja ja vaadeldu eritleja, ei tohi olla samal määral loova funktsiooni valduses, ent kui tal seda mõnevõrra on, saab ta geeniusest paremini aru kui see, kes on ainult passiivne, Goethe ja Coleridge olid neid suhteis erandlikud geeniused, kuid neil moodus suur osa elust ilma loova kunstilise ekstaasita*. Suur inspiratsioon tuli näiteks Goethel vanemas eas, mil ta kriitiline võime süvenes, alles pärast pikemaid vaatlemise ja elu ning kunsti mitmekesisusse süvenemise perioode. Temas liitusid häämsataval määral avar kõigekülgsus ja võime kreaatiivuseks; ta võis olla ajuti täiesti vaatleja ja ajuti täiesti looja, kuid üldiselt jääb mulje, et ta pikad vaatlused aegamööda mõjusid nõrgendavalt ta luulelisse inspiratsiooni: «Werther» ja «Fausti» esimene osa kuuluvad ta vähem vaatlevasse, impulsiivsemasse elujärku, «Wilhelm Meister» ja «Fausti» teine osa ta akadeemilise uurimise ja eritlemise aega. Ning kõigest hoolimata Sainte-Beuve, loojana Goethest võrratult tähtsusetum, oli kriitikuna temast suurem. Ta loovad impulsid ei segand vaatluse täpsust ega mõtte erapooletut tasakaalu.

Muidugi ei loo kõik temperamendi ja vaimulaadi soodsaimadki eeldused veel pädevat kriitikut. Avar vastuvõtlikkus eeldab haridust ja kultuuri. Maailmas, ms. ka Eestis, on rohkelt määral neid omaeense meelest geniaalseid kriitiku, kelle silmis ajalugu algab nende endiga ja minevik on vaid muuseumlik kolikamber. Nad usaldavad ainuüksi omaenda õige kitsast instinkti ja maitset, püüdmata neid avardada ning suhtudes vaenulikult kõigesse sellesse, millest nad ei saa aru. Sellele tüübile ei ütle klassikud midagi. Need kuuluvad nende arvates «esteetika» ja kultuurisnoobide valdkonda. On muidugi mugav püsida oma kitsas, provintslikus maailmas, kuulutades seda universumiks, kuna kõik muu olevat snobism. Kuid sellase mugavuseharrastusega ei saavuteta arusaamisvõimet ega kompetentsust. Tundlikemgi vaim pole küllalt vastuvõtlik

ega avar, kui ta end selleks pole koolitanud, ning primaks koolitamisevahendiks kirjanduse alal on suured kirjanduslikud elamused. Nende kaudu laieneb hing ja mitmekesisustub sensitiivsus. Kogu minevik on seesuguseid potentsiaalseid elamusi täis. Nende allikaid siin ei saa loetella, kuigi võib kahelda, kas arvustaja, kes kunagi pole süvenend Homerosesse, Dantesse, Shakespeare'i, Molière'i, Voltaire'i, Byronisse (vähemalt «Don Juan'i»), Goethesse, Baudelaire'i, Nietzsche, Tolstoisse või vähemalt enamikusse neist iing lisaks veel üsna mitmessegi nendeväärilisse, suudab rahuldavalt orienteeruda praeguseski kirjanduslikus maailmas. Hulk nähteid jääb talle võõraks ja ta püüab nende puhul oma hämmastust ja taipamatust maha reageerida kurjustamisega «peenutsemise» ja «magistritekirjanduse» üle. Saab veel aru sellest, kui nende autoritega ei tegelda «teaduslikult», kuid seda võib nõuda, et arvustaja nimele pretendeerija on pääsend läbi nende koore ja omandand nende sisu, nende meeleolud, nende vaimse tuuma, et ta on osand jälgida nende vaimu funktsioneerimist ning suutnud pisutki süttida nende sädemeist. Üks vaimustus võib sääljures jahtuda ning anda maad teisele, kuid tõsiasi, et see on leidnud aset, tähendab rikastumist uue olulise kogemuse võrra ning seega hingelist kasvu ja vaimse mahu suurenemist. See lisandab perspektiivi ning lähtekehti uuteks tundelisteks (ja intellektuaalseteks) teekondadeks, teritades pilku nähete tajumiseks, mida vilumatu silm ei teaks aimatagi. Niisugusel eneseharimisel (millel muide ehtsa kriitiku juures ei tohi üldse olla lõppu) tuleb mõnede kirjanike juurde ikka jälle tagasi tulla. Igal uuel arenemisastmel näed neis midagi uutset ja väärtuslikku, õppides neid aina põhjalikumalt nautima ja õiglasemalt hindama. Niisugused on näiteks Shakespeare, Racine, Puškin, meil hilisem Suits, hilisem Under, Soomes Otto Manninen ja pääle nende veel nii mitmedki teised. Nad on otseki katsekivideks, mille kallal saab proovida omaenda arengut. On muidugi ka neid, kes küpsenud vaimule enam ei suuda pakkuda uutset, vaid kelle väärtus seisab tõugetes, mida nad annavad veel suhteliselt arenemata meelele. Siia kuuluvad minu arvates ms. Schiller, Lamartine, Suits «Elu tules», suur osa Eino Leinot, üsna suur osa Lermontovi ja Byroni toodangut, Under «Sonettides». Ka Hugo Raudsepp on seda laadi autor. Kuid oma oluline ülesanne on täita ka sellel tüübil — ta äratav tunde ja vaimu funktsioone, mis pärastpoole võivad peeneda ja diferentseeruda, kuid mille esimeseks ergutamiseks ta on eriti sobiv. Endastki mõista on kahju lugejaist,

*Erandid on ms. ka Puškin. Kuid tema annet iseloomustavad üsna harukordsel määral tasakaal, enesevalitsemine, võime keskenduda mitmet laadi ülesandele. On palju teisigi ilukirjanikke, kes paistavad silma kriitikuna, kuid keskelt läbi on originaalsemale neist omane vähem avar mitmekülgsus kui energiline ühekülgsute seisukohtade esitamise ja kaitsmise oskus (vrd. Poe, Shelley, Heine, Baudelaire, Tolstoi).

kelle vaimukuse-ideaaliks jääbki «Mikumärdi», kuna «Candide», «Õpetet naised», «Tristram Shandy» või Virginia Woolfi «Orlando» jäävad väljapoole nende maitseulaturust. Sama kahju hakkab neist «Dorian Gray portree» austajaist, kes ialgi ei arene Walter Paterini. Neid inimesi on kindlasti palju olemas. Nende vastu ei olegi midagi öelda, senikaua kui nad ei pea end kutsutuks arvustuslikes küsimusis kaasa rääkima, esinema näiteks Raamatufondi nõukogus või žüriides ning üldse kirjanduse puhul häält tegema. Kahjuks neil on Maarjamaa hariduslikus ja kultuurilises elus etendada üsna kaaluv osa, millega muidugi ongi seletatav nii mõnigi me kirjanduspoliitiline absurd. Ei ole mingit seadust, mis kõrvaldaks sel alal juhtivatelt kohtadelt need, kellele valdava osa parimat kirjanduses jääb seitsme pitsoriga raamatuks.

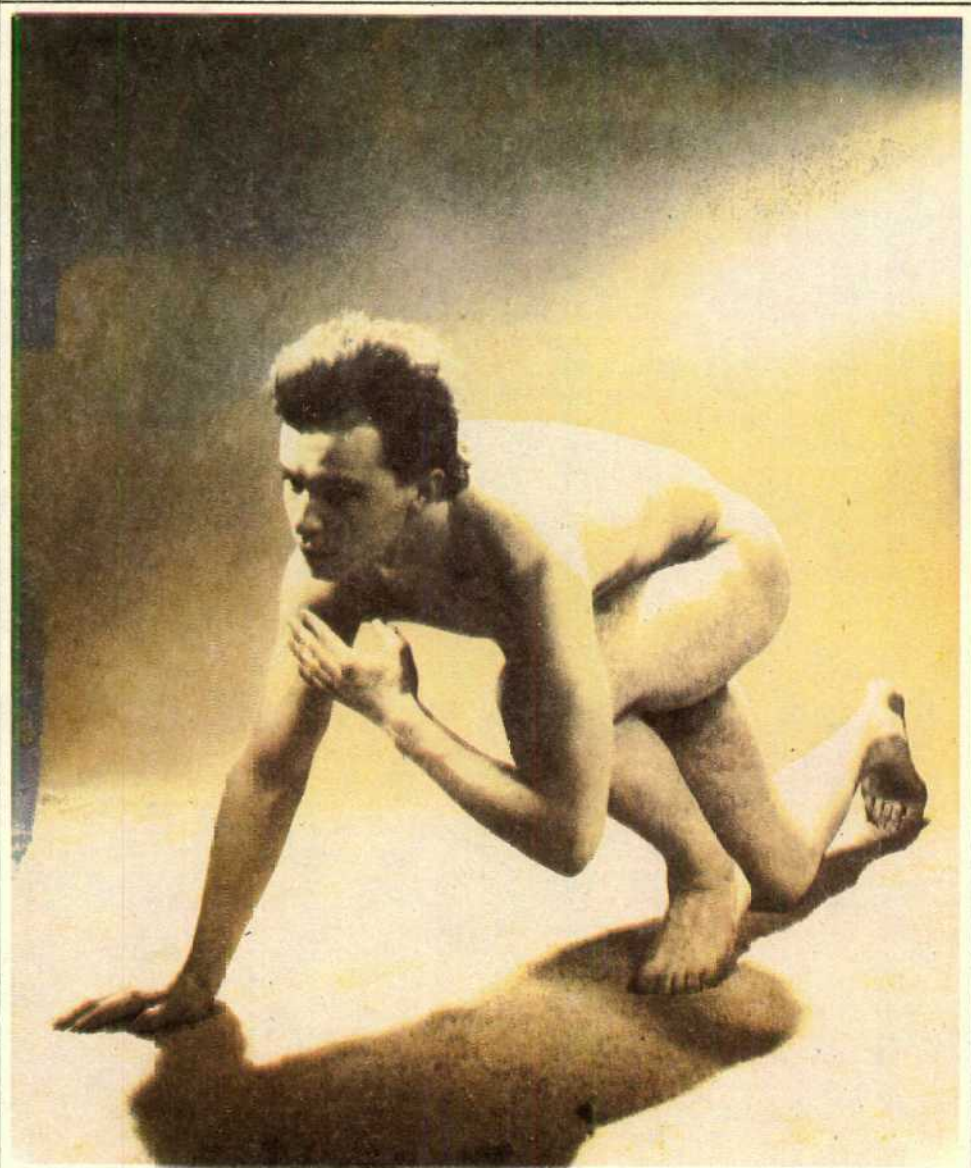
Senini on olnud juttu põhiselt kriitiku vastuvõtlikkuse arenemisest mõttekujutuslikul ja emotsionaalsel pinnal. See on välistanud eeldus, ilma milleta kõigil muul pole olulist väärtust. Kuid siiski pole see kaugeltki kõik isegi praegu käsitledava passiivse «endasseimemisfaasi» vaatekohalt. Sama nõtkelt ja elavalt reageerivaks nagu tunded ja fantaasia peab arenema ka intellekt. Keegi ei saa täielikult nautida Shakespeare'i, Goethet, Rilket, Heinet, Robert Browningit, Shelleyt, Baudelaire'i, Leopardit, Mannineni, Underit, Suitsu ega Alverit, kui ta mõistus pole kiire, paindub ja erk. Platon, Nietzsche, enamik suuri esseiste jäävad ilma selle eeldusega. Tähtsaimad kaasaegsed mõttelised arvustajad ei suuda ilma selle mõttelise vahendita öelda, mis nende arvustamisel on olnud tõeliselt põlvkonnadivulgeerimiseks võimeline, mis on antud kirjandusele. Kirjanduse mõttevahendite kasutamisel on antud kirjandusele võimalus võtta vastu mõtet, mis on olnud kirjandusele võõrastele. Kirjandusliku mõttevahendite kasutamiseks on olnud võimalik arvustajatele kirjandusele võõraste mõttevahendite kasutamisel. Kirjanduse mõttevahendite kasutamiseks on olnud võimalik arvustajatele kirjandusele võõraste mõttevahendite kasutamisel.

Õiged

Pärast neid põlvkonnadivulgeerimise mõttevahendite kasutamist on kirjandusele võimalik võtta vastu mõtet, mis on olnud kirjandusele võõrastele. Kirjanduse mõttevahendite kasutamiseks on olnud võimalik arvustajatele kirjandusele võõraste mõttevahendite kasutamisel.

häärimatult, sest ükski kritiku mõistlik kalkultatsioon ega vaimukas konstrueerimisvõime ei suuda seda hiljem asendada, kuid see on ikkagi ainult eelaste. Teose algupärast, ehsat ilmutumist ei tohi pärastpoole unustada, vaid peab sisemiselt ikka jälle tulema selle juurde tagasi, kui ei taheta selle pilti endas tagantjärele sel määral võltsida, et sellest saab pigemini oma uus fantaasia-sünnitus kui esialgse vaatluse ese. Selles asjas arvustaja peab end järjest valvama, et mitte kaotada kindlat pinda jalge alt. Ometigi peab ta astuma veel üsna mitu sammu edasi. Ta peab endale sellest aru andma, mis ta on läbi eland, peab suutma seda elamust igakülgset vaadelda otseku konkreetset objekti, seda võrdlema teistest teostest saadud elamustega, sellele kohta leidma kõigi oma seniste kirjanduslike muljete keskel, pannes tähele selle sarnasusi viimastega ning erinevusi neist; veelgi kaugemale minnes peab ta mõnikord endale selgitama kirjandusliku elamuse suhet kogu oma maailmapildiga. Mõningatel puhkudel, näiteks uurides teose mõnd erikülge, kas või teatavaid selle stiili aspekte, peab kriitik võib-olla tegema otse filoloogilist detailtööd, kuid kogu aeg peab tal elavana ees kangastuma teose kogupilt, nii nagu see ta teadvuses kujunend, sest et iga detail saab oma õige tähenduse alles seoses kõige muuga, samuti nagu teos saab oma õige koha alles asetetuna vastu avaramat kirjanduse ja elu tausta. Selles arvustusliku tegevuse järgus tuleb opereerida erilise mäluga kirjanduslike kvaliteetide

suhtes. Kirjanduse mõttevahendite kasutamiseks on olnud võimalik arvustajatele kirjandusele võõraste mõttevahendite kasutamisel. Kirjanduse mõttevahendite kasutamiseks on olnud võimalik arvustajatele kirjandusele võõraste mõttevahendite kasutamisel.

Ann Tenno. 1990.

Ann Tenno. 1990.

pahatihti teoreetiku ja kriitiku temperament, kuigi vägagi filosoofilis-süsteemaatne, omab vaid puudulikul määral võimet kunstiliseks sisseelamiseks või respektil selle andmete ees. Siis kriitika võib kergesti muutuda skolastiliseks mänguks abstraktsete õhupallidega. Meie realistlikul maal on seda eslotsa harrastet võrdlemisi harva, kuid palju lubavaid katseid selles suunas on juba üritet. Rohkem tuska ja tüdimust on tänini tekitand see tasemelt primitiivsem arvustajate liik, kes akadeemilise hariduse pändina on kaasa toond rea poeetika mõisteid, mille abil nii hästi-halvasti nagu oskab, püüab jagu saada ülesandest kirjandusteost kuidagi kirjeldada ja «teaduslikult» ära defineerida. Pika rea aastaid lugemise näiteks graviteetseid seisukohavõtte teoste «kompositsiooni» kohta. «Kompositsioon» oli midagi mõõdetavat, apteekrikaaluga kaalutavat, ametlikult tunnustet kriteeriumide varal tähtsa näoga käsitledavat, mille põhjal teose kohta langevati otsused «korralik», «puudulik», «peagu rahuldav» jne. Koolmeisterlus triumfeeris suure endarahuldusega. See, mida liiga harva märgati, oli tõsiasi, et struktuur — mis ju on identne kompositsiooniga — võib olla sama mitmepalgne ja ettenägematu nagu kirjaniku inspiratsioon, et mõnikord on ehk kõige sobivam alustada lõpust ja lõpetada algusega, et vahel pole tarvis õiget algust ega õiget lõppu, et iga kompositsioon — ka näiliselt kõige tujukam — on hää, kui see suurendab teose mõjuvust — sõnaga, et kirjanduses otstarve pühendab abinõusid. Isegi visandlikkusel ja katkendlikkusel võivad teinekord olla oma asendamatu vooresed. Samasuguse intelligentsi puudusega on vahel kasutat niisuguseid mõisteid nagu dünaamiline ja staatiline, realistlik ja romantiline stiil. Niipea kui on tunda, et arvustaja töötab vaimse kaardistiku ja mitte elava kogumulje põhjal, muutub ta kompetentsus küsitavaks.

Teiselt poolt on juba ammu muutund tüütuks peamiselt sentimentaalsetest üldkohadest koosnevad arvustuslikud «hinnangud», ebamäärased meeleolulavalangud, mis sünteesi asemel pakuvad tundelist udu. Viga võib seesugusel juhul peituda kas teose ebamäärases tajumises kriitiku poolt, niisiis vastuvõtva tegevuse puudulikkuses ja pinnalisuses, või ta analüüsiva ja formuleeriva aparraadi küündimattuses, või lõppeks tungis väljendada eeskätt oma tundeid, pigemini lüüritseda kui vaadelda teosest kujunenda sisepilti ja seda lugejale täpsalt edasi anda. Kui midagi pole selgelt nähtud või kui nähtu käsitlemisest ollakse vähem huvitet kui iseenda ärareageerimisest, võib arvustuslik tulemus sama vähe osutada rahuldavaks nagu siis, kui osatakse küll näha, kuid mitte nähtut kir-

jeldada. Meie arvustus kannatabki veel üsna tugevasti tõelise kirjutamisoskuse vähesuse all. Seda viga püütakse varjata ühelt poolt pseudoteadusliku terminoloogia ohtra rakeduse, teiselt poolt odava meeleolutsemise abil. Suhteliselt harva näeb asjalikku täpsust koos selle haarava elavusega, mis suudab tekitada tõelist huvi arvustuse objekti vastu. Eelpool-õeldust peaks olema selge, et ma ei ole nõus nendega, kes arvustuse kaalu näevad peamiselt selle kunstiväärtuslikkuses, kuid on ilmne, et kirjanduse eritlemise delikaatset tööd on võimatu rahuldavalt teha tuima sulega. Teosest saadud muljete ja elamuste käsitlemises on tegemist nii paljude imponderabiilidega, et nende tajutavaks tegemine vajab erilist sõnastuse nõtkust ja tundlikkust — vajab seda koguni sel määral, et selle ülesande rahuldav sooritamine *eo ipso* osutub kunstiliseks toiminguks. Selles mõttes võib tõesti väita, et arvustaja peab olema mitte ainult võimeline kunstiliseks sisetundmiseks, vaid ka ise aktiivne sõnakunstnik. Nagu ilukirjanik elu kogu tema ulatuses, nõnda peab kriitik suutma sõnastada kirjanduslikke elamusi. Kuid see taideliselt loov funktsioon moodustab alles ta tegevuse ühe viimase, kuigi hädavajaliku astme.

Kirjanduskriitika esimeseks ülesandeks on seletada, silmi avada, olla vahemeheks teose ja lugeja vahel. Oleneb sääljuures kriitikust, millise tasemega lugejat ta silmas peab. Alles teises järjekorras tuleb arvesse kohtumõistmine selle üle, kuivõrra teoses miski on hää või halb, kuigi alaväärse ja ka keskpärase puhul vahel tuleb langetada väga kiireid ja resoluutseid otsuseid. Ei saa ju kujutella, et enesest lugu pidav arvustaja pikalt peatub tööl, millest ta on saanud kindla mulje, et see kirjandusele ei anna mingeid lisaväärtusi*. Kuid sääl, kus on

*Pedagoogilistel või psühholoogilistel või sotsioloogilistel kaalutlustel tuleb seda mõnikord siiski teha. Oleks põhjust analüüsida nii mõndagi armetut (kuigi võib-olla Eesti Kirjanikkude Liitu kuuluvat) autorit selleks, et selgitada, millega ta on suutnud endale avalikkuse ees kindlustada teatud reputatsiooni. Massipsühholoogia ja kirjandusdemagoogia vaatekohalt sääraseid eritlused võiksid teinekord anda üsna valgustavaid tulemusi. Kisendavaks absurdiks tuleb muidugi pidada säärase autorite nõuet, et neid täie väärikusega käsiteldaks kirjanduskunstnikena või et pikalt süvenetaks nende ebaoriginaalseisse ideisse ja ideoloogiasse, kus sellaseid üldse leidub. Kahjuks suudetakse kutseühingu piires niisugustele nõuetele mõnikord vastukõla leida.

tegemist tõeliste kvaliteetidega, on kindlasti viljakam ja kasulikum neid selgitada kui neile ainult kiitust lauda. Analüüs, kui see on tehtud oskuslikult, annab intelligentsle lugejale tavaliselt ise kätte mõõdupuud ning andmestiku seisukohavõtuks teose väärtuse suhtes. Täiesti hukkamõistetav, otse naeruväärne on säälijuures küll vaatekoht (meil korduvalt väljendet), mida mööda kriitik ei tohtivat kirjanikke üksteisega võrrelda, kuna see võivat kujuneda ühe autori surnukslöömiseks teise abil. Arvustaja peab lõppude lõpuks ikkagi tohtima opereerida tuntud suurustega, selleks et arusaadavaks teha tundmatuid. Et mõistetavaks teha teatud kvaliteedi intensiivuskraadi või selle individuaalseid varjundeid vaatlusesemes, selleks on sageli otstarbekohane seda kõrvutada sama või samataolise kvaliteediga kuski mujal. Kui tulemused mõnede arvates osutuvad kahjulikuks ühele või teisele autorile, siis ei ole selles midagi imeks pandavat, veel vähem midagi laidetavat. Kriitiku ülesandeks pole esineda akrobaadina, kes laveerib kaasaegsete reputatsioonide vahelt läbi ilma neid puudutamata. Aga ka puhtad väärtusotsustused, eriti kui nad esinevad seoses ajaliku analüüsiga, peavad olema lubatavad — ning mitte ainult lubatavad! Vahel on nende järele karjuvat tarvidust, sest kahjuks mitte kõik lugejad pole nii taibukad, et nad märkaksid i-d, kui sellele pole punkti päälle pandud. Kirjutamine on avalik tegevus, seevõrd kui see trüki kaudu pääseb lugejaskonna ette, ning selle tulemustesse peab olema õigust avalikult reageerida. Kas autori enesetunne selle all kannatab või mitte, on ta isikliku helluse küsimus, mida normaalselt ei saa arvestada. Sama vähe saab arvesse võtta kirjaniku populaarsust. Mõnigi populaarse kirjanduskauba tootja on rahva vaimu ja maitse mürgitaja, kelle vastu iga aus kriitik peaks protesteerima. Kui teatud lohemaoline, vabadussõjaaineline poeem* mõne aasta eest sai kirjandusliku auhinna ja selle tagajärjel võib-olla isegi teatud prestiiži, oli see allakirjutanu ja mitmeigi teise arvates oht, mille vastu tuli välja astuda. Et suurte minevikuteenetega, kuid hiljem eneskriitikalagedaks muutund poeedi säärast kirjanduslikku allakäiku ei karistet, vaid koguni auhinnati — päälegi mööda minnes žürii seisukohtadest — oli skandaal, mis nõudis energilist ja väga selget reageeringut. Ka arvustajal peab olema kodanikutunnet!

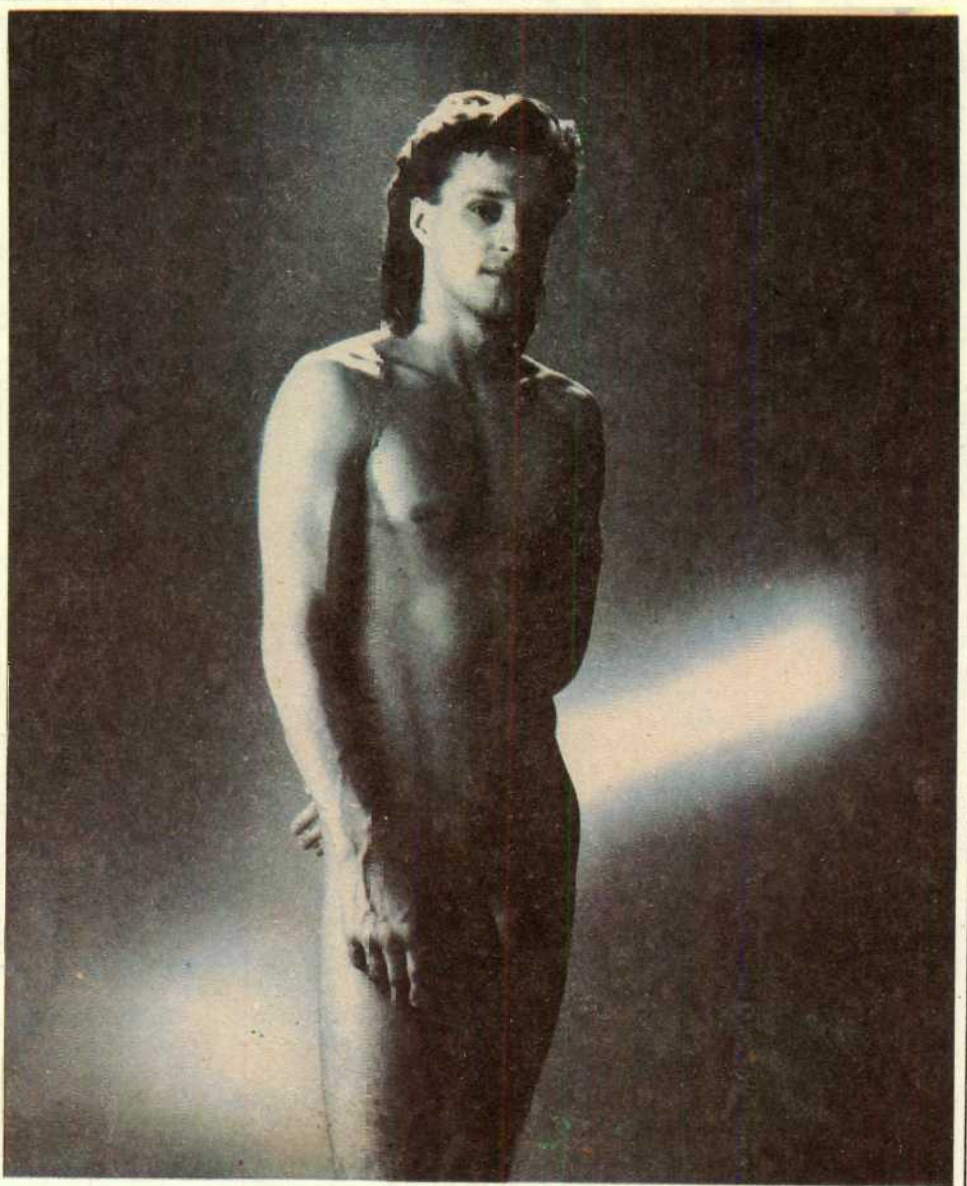
3.

Ütlesime, et arvustus peab seletama ja silmi avama. Kuid mille suhtes? Kirjandus on

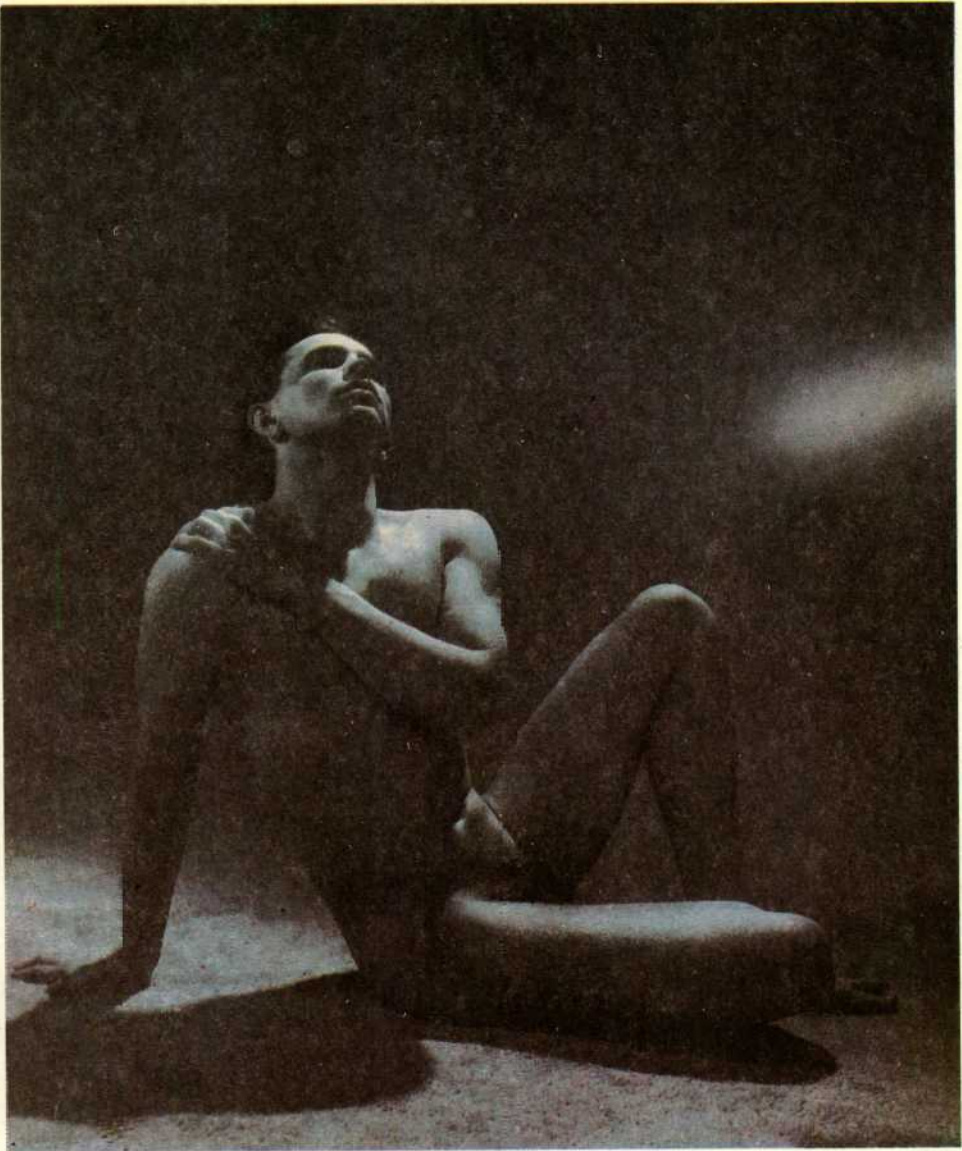
*Henrik Visnapuu «Saatana vari». Toim.

äärmiselt komplitseerit ala ja vaatekohti sellele lähenemiseks on vähemalt sama palju kui selle loomiseks. Seda luuakse väga mitmesuguste impulsside tõukel. Üht huvitavad inimiseloomude nüansid ja ta süüvib nende psühholoogiasse, sukeldub nende alateadvusse, kirjutab sisemonoloogse nagu Joyce. Teist inspireerib isik sotsiaalse olendina, ümbruse ja olude produktina, teatud kihi esindajana, rattakesena suures ühiskondlikus aparadis. Kolmas on kiindunud inimesse kui toimijasse, kui enda saatuse vaekausi-panijasse ja teiste saatuste mõjutajasse: ta teosed võtavad paratamatult dramaatilise värvingu. Neljas näeb isikus vaid mingit üldinimlike ürgjõudude ja põhiimpulsside esindajat, sümboolit, tüüpi, nagu keskaegsete moraliteetide autorid, ekspressionistid ja noorimad inglise luuletajad. Viies huvitub päämiselt iseendast, oma meeleoludest, reageeringutest, nende tundlikust, stiilsest edasiandest sugestiivses värsis või proosas. Kuuendat inspireerib mingi idee, sügavalt läbielatud filosoofiline tõde, maailmavaateline ideaal, mis annab jõudu ja tuld kõigele, mis ta kirjutab, isegi kui selles psühholoogia pole asjatundlik ega vaatlus täpne: ta loomingu kannab ta veendumuste paatos. Seitsmes tahab kõigepeält täpsalt, detailselt, meeltega tajutatavalt kujutada mingit keskkonda, tabada lokaalset koloriiti, liites realistlikke peensusi veenvaks kogupildiks. Kaheksas tahab elu traagikale või tüütusele heita huumori pehmet sära, näidates inimhinge lepitavaid külgi ja viies ennast ja meid välja umbsest masendusest. Üheksas isub eel kõige anda voli oma välvuvalde vaimukusele, valides sellekohaselt isikud, situatsioonid ja keskkonna. Kümnes tahab piitsutada, satiirilisel nuhelda, paljastada, naeruvääristada. Üheteistkümnes joobub lausete rütmist, sõnade väärtusest ja kõlast, avastades keeles enneaimamatuid vahendeid. Kaheteistkümnes. . .

Kuid võimalusi on nii lõpmata palju, et neid siin täielikumalt loetlema hakata oleks mõttetus. Nad võivad ristuda, liituda, põimuda, teisenduda. Vaevalt saab teoreetik neid kõiki ette näha: tõelisus on temast osavam ja mitmekülgsem. Veelgi kardetavam oleks juba ette kindlaid norme määrata. Igal taotlusel võivad olla omad pahed ja paremused. Kui kirjanikus on küllalt loovat tuld, kui tal on piisavalt kujutamise- ja väljendamisvõimet ja kui tal on midagi väljendada, kui tal on materjali vormimiseks, siis võib oletada, et ta teeb midagi tegemisväärselt, millest aus kriitika ei saa mööda minna, Arvustaja peab tabama ta inspiratsiooni tuiksoont, ta loomingu päämist tõukejõudu, selle intiimset keskust, vitaalset organiseerivat printsiipi teoses, olgu teadlikku või eba-

Ann Tenno. 1990.

Ann Tenno. 1990.

teadlikku, ning katsuma endale ja teistele selgitada, kui võrd kasvamis- ja organiseerumisprotsess on teostund, kui võrd see on põrgand häirivaile tegureile, kui võrd sattund ebaorganiliste, dissonantsete sugemete mõju alla. Kas on saavutat antud lähtekohast mõeldav maksimaalne mõju, ja kui mitte, siis mille tõttu? Otsuse selle kohta, kas teos on õnnestund või ei, võib moodustada vaid koguefekti põhjal, milles etendab osa kõik, mis esineb teoses — selle põhitunde intensiivsus või nõrkus, selle psühholoogilised probleemid ja nende käsitus, selle tegelaste laad ja nende kujutamise veenvus, selle struktuur, kontrapunktiline ehitus, põnevustehnika või selle puudumine, stiil. . . Kindlasti ka stiil, ühes arvat sõnastusstiil, kuigi sellega tegelemine praegu on peagu küllaldane selleks, et kriitikut lugeda kirjandusliku peenikäsitöö harrastajaks. Stiil on kujundava, loova printsiibi kõige nähtavam väljendus. Üksi, omaette see on vähene, on õieti null, sest vorm ilma sisuta on tühjus. Kuid sisu ilma vormita on kaos, mis pole palju parem. Ent nagu teistegi sugemete, nii ei saa stiiligi kohta esitada kindlasti kuigi palju üldkehtivaid nõudeid. Ka stiil peab olema orgaaniline nähe, sõltudes organismi laadist. Täiuslikul vaimsel organismil on täiuslik stiil, kuid nagu ei saa ette määrata organismi kasvuseadusi, nõnda ei saa ette kirjutada stiili. Mõeldav on isegi see, et grammatika on halb, värs «vigane», aga stiil siiski häa. Kes kujutleks Verhaereni mõnikord nii koredata hümne terstiini vormis? Kes salliks trioletis Verhaereni jõulist konarlust? Kes sooviks rahvalaulult «Tolmu ja tule» teadlikku rafinemaani? Kellele meeldiks poeemis «Koit — quasi una fantasia» Juhan Liivi ilmekas kidakeelsus? Kes nõuaks harimata inimese mõttekäiku jälgivast sisemonoloogist, et selle süntaks peaks olema korrektne või selle loogika laitmatu? Kes taluks teiselt poolt elegantsejoonelises sonetis keelelist lapsust? Kuid stiilisuust saab nõuda — vahendite kooskõlastamist kavatsusega, väljenduse vastavust sisule, orgaanilist ühtlust.

Meil on juba mõnda aega mitmel pool toonit, et vajatakse sisu, mitte vormi kriitikat. Nimetus «formalistlik kriitika» on mõningate suus saanud halva kõla. Kuid, nagu öeldud, vorm on sisust lahutamatu. Soojimgi tundeimpulss, siiraimgi armastus muutub kirjanduses banaalseks, kui selle sõnastus on banaalne. Ei tarvitse kujutella, et need isikud, kes oma mõrsjaile kirjutavad kirju tuntud šabloonide järgi või maalivad neile albumisse kalendrivärsse, on tunnetelt vähem siirad kui seda oli Petrarca. Võib-olla on nende kiindumus hoopis ehtsam. Ebaehtne on ainult väljendus, sest tunne

ei ole suutnud seda vastavalt organiseerida, seetõttu kasutatakse klišeid. Ebaorganilisi klišeid on kirjanduses peagu alati ülikülluses, ning neid lahutada orgaanilisest ja ehtsast on üks arvustaja ülesandeid. Kirjandusliku inspiratsiooni olemus ei peitu välimuses, s.o. sõnas, kuid see kehas tub sõnas. Kindlaks teha, milles seisab olemuse ja välimuse vaheline side, milline on nende suhe, miks see võte ja see rütm tiivustab ühes kontekstis ja häirib teises, on vähimagi kahtluseta arvustaja vääriiline ülesanne. Ja kuna inspiratsioon alles sõna ja vormi abil saab areneda ja teostuda, siis vormi analüüs sageli alles viibki olemuse täielikumale mõistmisele.

Eriti proosa alal, kuid sagedasti üldiselt silmapaistvategi luuletajate värsides on meil vormitunne veel nõrk. Sisu ei leia endale kaugeltki alati sobivat keha, mille tõttu muutub raskeks isegi sisu — vaimu, põhiinspiratsiooni — õige tajumine ja hindamine. Teos on siis nagu halb tõlge, mille puudused kriitik peab välja selgitama, aga kuna originaali pole olemas mujal kui võib-olla kuski autori hingesopis — kus see arvatavasti ka juba on ähmund —, siis see töö ei ole kerge. Arvustaja peab siis ära aimama, märki-dest ja tähtedest rekonstrueerima kaduma läinud algupärase nägemuse, katsudes näidata, miks see kunagi pole realiseerund või on realiseerund puudulikult. Hääl puhul ta võib mitte ainult juhtida autori õigele teele, tal aidata ennast leida, vaid valgustada kogu kirjandusliku loomingu protsessi. Nii on mõnikord toimind Tuglas eriti Maailmasõja aastakümnel.

Eelnevast peaks olema selge, et «formalism», stiilkriitika õieti mõistetuna ja käsitelduna on kõike muud kui ebaoluline pedantsus. Meil on ta hääd nime vähendand mõned saamatud katsetajad sel alal, aga kuna neid leidub ka kõigil muudel aladel, siis sellest põhjusest üksi ei jatku nn. «formalistide» vastu aeg-ajalt tõusvate tormide seletamiseks. Hoopis enam näib siin mõju avaldavat nende lohakate või andetute autorite vastuseis, kes oma tööde puudusi püüavad vabandada sisuliste väärtustega, millele kriitika ei pühendavat küllaldast tähelepanu. Et mitmeil neist kirjanikest on olnud oma kaaluv sõna kaasa rääkida ka me kirjanduslike ajakirjade toimetamise kohta, siis mõnel pool oli pikemat aega peagu keelat tähelepanelikum tegelemine vormiga. Selle vastu nõuti «ideede» käsitlemist — ideede, mis üheksal juhul kümnest olid ebaoriginaalsed või triviaalsed ega suutnud pääseda mõjule kunstilise kujundamisvõime vähesuse tõttu. Sisuliselt see oli võrdne nõudega, et kriitik peaks ülistama häid kavatsusi, jättes

arvestamata nende teostamisviisi. Kuid teatavasti tee pörgu on sillutet hääde kavatsustega — muu seas ka kirjanduses.

Kuivõrd peab kriitikut huvitama autori isiksus? Tavalises elus kuipalju tahes, kuid arvustuses eeskätt seevõrd, kui see annab ilmet ja loomingu. Meil on viimasel ajal korduvalt tehtud juttu otse kameeleonlikest muutustest, mida mitme kirjaniku meelsus näib olevat läbi teind. Kodanikuna ja aumehena võib neid metamorfoose hukka mõista kui sellaseid, arvustajana peamiselt niivõrd, kui need kahjustavad kirjandusliku töö väärtust. Mõnikord see kahju näib olevat ilmne. Kui hoogne, julge protestija äkki muutub taltsaks, lauldes ettekirjutet ametlike loosungeid, kuid sääljuaes kaotades oma endise elaanu ja värskuse, siis sunnib end päälle oletus, et ta kodanliku selgroo pehmus on teind taltsaks ka ta luule. See tähelepanek võib sisendada mõlgutusi eensa veendumuse tähtsusest kirjanduslikulgi alal ja tuulelipumeelsuse küsitavusest kunstiliseltki vaatekohalt. Niisugune konstateering võiks osutada väärtuslikuks teoreetiliseks tõeks, kuigi tuleb hoiatada, et see veel ei ole aksioon vaid vajab teatud kontrolli. Võib ju näiteks juhtuda, et tuulelipp on säärasesi siiras, et ta suurima veendumusega lipendab iga puhanguga kaasa, — koguni seda, et ta sellest kaasalipendamisest satub ekstaasi ning teeb ürgselt vaimustet häält. Sel määral kui sel kõigel on mõju kirjandusliku toodangu väärtusse ja laadi, peab arvustaja tundma selle vastu huvi ja kuulub see ta valdkonda.

Sellesse valdkonda kuulub õieti kõik inimlik ja liiginimlik, sest kõik võib jätta loominguale oma kunstiliselt olulised jäljed. Ei ole seetõttu just hämmastav, kui inimesena ebaküps või kitsas arvustaja ei osutu võimeliseks aru saama paljudest meistriteostest. Kirjandus on maailma isikupärane interpretatsioon, mille väärtus suurel määral sõltub ta ulatuslikkusest, sügavusest ja inimlikust küpsusest. Järelikult tuleb ka arvustajale esitada nõue, et ta mõnevõrra eviks neid-samu omadusi. Ideaalne arvustaja peaks olema kõikemõistev (kuid sellegipärast vist mitte kõike-andestav) ka inimesena.

Kui ta seda on, siis ta kindlasti oskab teost asetada vastu laiemat tausta, nähes seda osana kogu maa, kogu kultuurkonna kirjandusest ja vaimuelust üldse, mõistes selle funktsiooni inimolemasolus veel avaramaski mõttes, lülitades ta oma laia, subtiilsesse maailmapilti. Teda ei rahulda siis enam ainult täiuslikkus: mitmeti nii puudulik «Hamlet» on ju kahtlemata midagi palju suuremat ja olulisemat kui Pope'i omas laadis nii laitmatu «Lokirööv». Ta väärtuskriteeriumid süvenevad ja avarduvad. Kuid

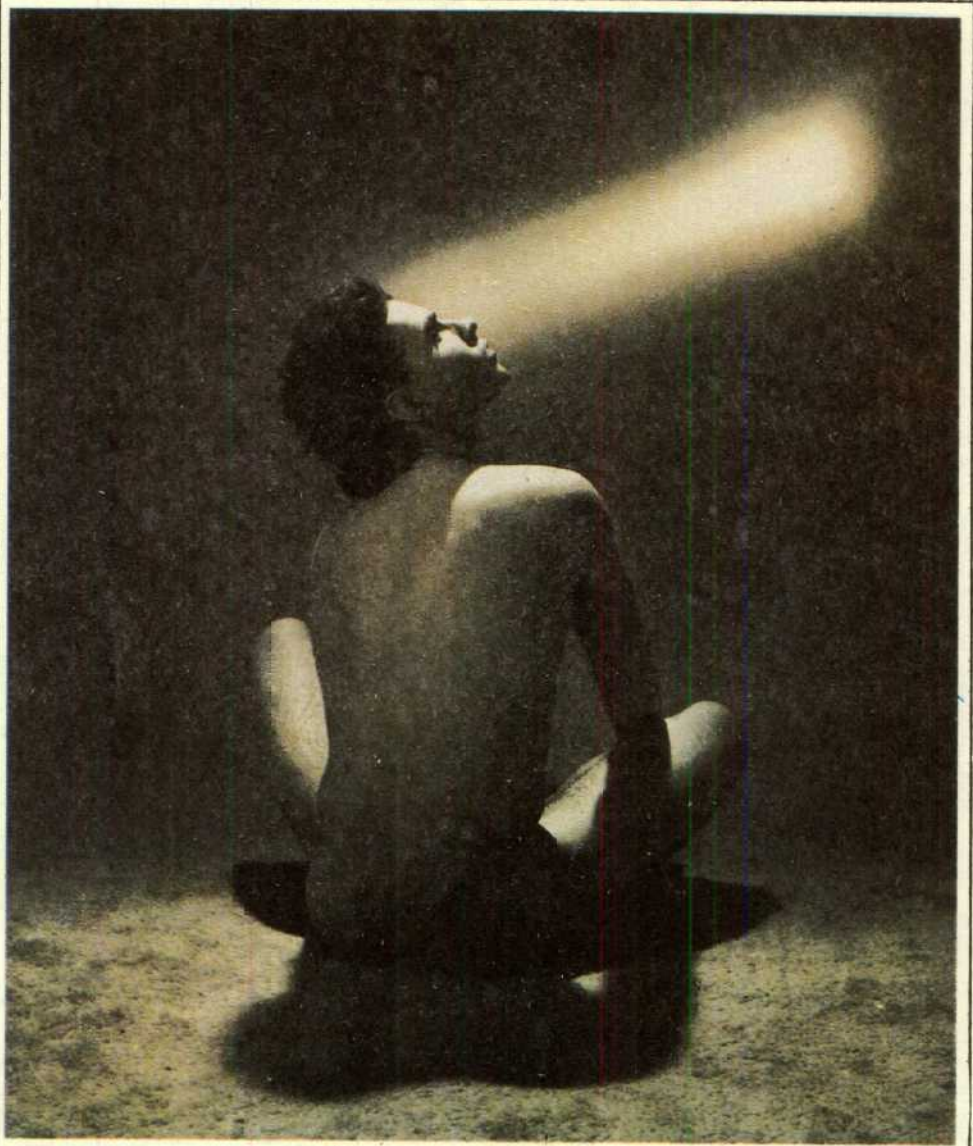
siin jõuame piirini, kus tuleks juba tegelda filosoofiliste väärtusskaaladega. See viiks lõpmatuile, kuigi põhilise tähtsusega arutlustele. Iga oma nime vääriv kriitik peab teatud määral olema ka filosoof, kuid käesoleval korral peame leppima sellega, et oleme saabund põhiprobleemide lävele.

Võim ja vaim. Tartu, 1940. Lk 143—161.

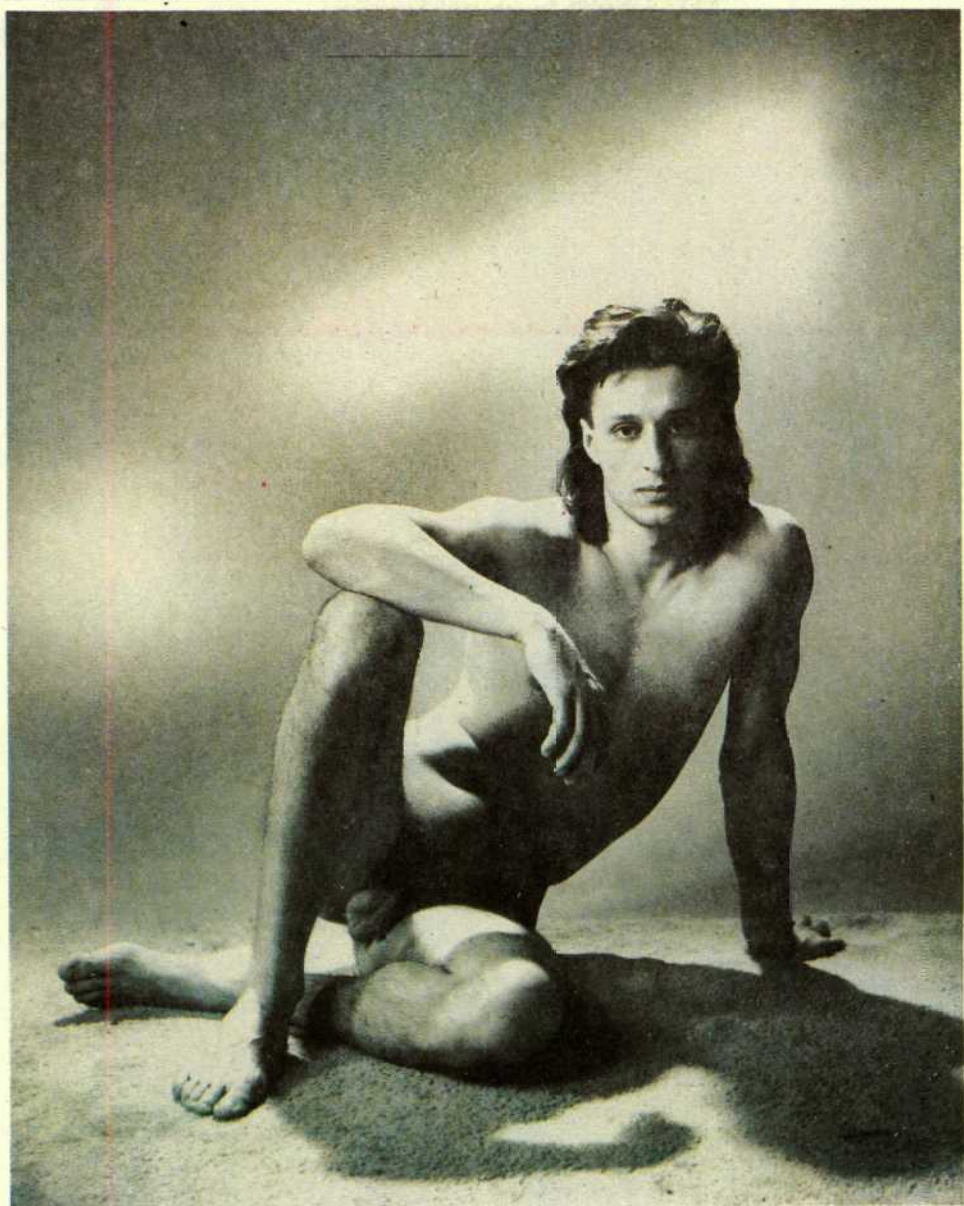
JAAN UNDUSK Ants Orase anduv kriitik

Nii mõnedki asjad said 1940. a kevadel-suvel just nagu igaks juhuks valmis. Märtsi algul oli klassikalise täpsusega manalasse varisenud eesti kirjanduse kandvaim klassik. Suvekuudel tõi «Elav Teadus» välja sarja viimased, summeerivad menumbrid: «Eesti populaarteadusliku kirjanduse», referaadi O. Spengleri «Õhtumaa allakäigust» ning A. Maurois' ja Alaini (E. A. Chartier) «Kunsti elada». Viimatinimetatu ilmus juba N. Liidus ning lõpetas sarja grimassikiskuva muigega: «Nii et — reibas nägu kurjal ajal». «Nii et — ootame ära,» oli ainult paar kuud varem, ajakirja «Varamu» juunikuisest lõpunumbris (trükikuupäev 14. VI 1940) soovitanud J. Sütiste, lisades tähendusrikkalt: «...keegi ei tea, millises stiilis Juupiter suvatseb vihas-tada. Suvel aga on äikseprahvatused loomulikud ning teretunud. /- - -/ Kui vahele end ei sega mingid «kosmilised jõud», külastan Sind sel suvel kindlasti». Nii et ... Sütiste read on pärit tema suurest luulehukutraktatidist «Meie uusromantika pärapoeesia». Nimetatud artikli esimeses osas maikuises «Varamus» oli peaaegu et ainuisikulise kere-täie saanud eesti uue haritlasluule põhjenda-ja Ants Oras. Samas numbris võttis J. Kärner oma arvustusobjektiks Orase nelja aasta eest ilmunud Puškini-tõlked, tehes need maata-sa. Needki artiklid mõjusid omamoodi kokkuvõttena, liiati kui Kärner lõpetas töö ootamatut stiili üleskutsega, et Orase väärtõlgendused «tuleb ükskord avalikult kinni naelutada».

Vähe aega enne seda rünnakut oli ka Ants Oras ise tegemas kokkuvõtteid oma kriitikutööst 1920—30ndail aastail. Mõtiskluste viljana valmis üliõpilasseltsi «Veljesto» kolmanda koguteose «Võim ja vaim» (ilmus arvatavasti 1940. a maikuu algul) tarvis essee «Arvustajast ja arvustusest», milles Oras oma arvustajahoiaaku vist küll ainus kord lausa metoodilise juhisenä sönastas. Oras jõudis oma *principles of literary criticism* korraldamiseni seega hetkel, mil nood printsiihid vähemasti Eesti pinnal hakkasid näima juba tagasivaatena üleelatud tolerantsuse-ajastule. Kriitika meistriklassi

Ann Tenno. 1990.

Ann Tenno. 1990.

juhtnööridena esitatud, aineõpetuslikus mõttes selgelt ja sisendavalt paikapandud, ei saanud Orase kirjutisest siiski õppepeatükki eesti ülikoolile. Ettehooldav tekst autori taotlustes — ent kahjuks vaid retrospektiivne summa poliitiliselt ümberorienteeritavas ruumis. Seda muidugi liialdusega öeldes. Igatahes oli Oras kui kriitik pärast «Arvustajaist ja arvustusest» ilmumist ka enesemõtestajana valmis. Just see töö alustas Orase esseekogu «Laiemasse ringi» (Uppsala, 1961), mille eessõnas autor kinnitab: «Üldiselt leian, et esse «Arvustajaist ja arvustusest» praegugi veel üsna suure täpsusega kirjeldab põhimõtteid, millede kohaselt olen püüdnud töötada, selletohtu olengi selle pisut ebakronoloogiliselt paigutand raamatu etteotsa.»

Mis peitub Orase põhimõtete tuumas? Eelkõige kriitiline andumus. Orase ideaalne kriitik läheneb taidetele aupaklikus tõemees, kummardub ja vaibub meditatsiooni. Võib-olla toimub selle käiguga fenomenoloogiline puhastumine (H. Peep ongi Orast tutvustanud fenomenoloogilise kirjandusteade esindajana), võib-olla haakub Orase psühholoogiline pingestatus hästi ka vanamoodsa kontemplatsiooniteooriaga. Võrreldagu vaid arvustuse-essees öeldavat 1923. a Orase poolt eesti keelde tõlgitud kontemplatsioonimääratlusega E. Meumanni «Esteetika süsteemis»: «Kontemplatsioon tähendab täielikku andumust objektile (kunstteokselle) ja negatiivses mõttes vabanemist omadest, kunstteokse sisult mitte vastavatest mõtetest — nõue, mis tuleb täita kui tahetakse kuulda saada kunstnikku ennast.» Mõtiskelu tagajärjed ei pruugi küll olla niisama vagurad, kui eeldab ettevalmistus, ent see ei muuda Orase lähet: kriitika on kirjanduse teenijatüdruk. Siin on Oras vali ja taganematu. Siin tundub naise-truuduse elemente. Andumus määrab nii kriitika funktsiooni, meetodi kui ka metakeele. Kriitika teeniva rolli allakriipsutamisel võlgneb Oras mõndagi T. S. Elioti kriitilisele praktitsismile. Omaenese poolt kokku seatud eliotismi filosoofias (mille kriitikapeatüki publikatsioon kulus arvustuse-essees kõrvale võrdtusena ära) kirjutab Oras: «*Criticism, as he [Eliot] insists, is not autonomous; it is, «by definition, about something other than itself». The justification of a critic's work is, according to him, primarily in the light he throws on the literary problems of his contemporaries. His labours are to be supplementary to creative literature.*»*

* «Kriitika, nagu ta [Eliot] väidab, ei ole autonoomne; ta on juba «definiitsiooni kohaselt mitte enese, vaid mingi teise keskne». Kriitiku töö õigustuseks on Elioti järgi esmajoones valgusheit oma kirjandusliku kaasaja probleemidele. Kriitiku jõupingutused peavad loovkirjandust täiendama.»

(The Critical Ideas of T. S. Eliot. Tartu, 1932). Väide näiks triviaalne, kui ta oleks olukirjelduslik; aga ta ei ole seda, ta on käskiv — ühes sellest tulenevate valuvõetega. Kriitiline tekst ei tohi iseseisvuda — vastasel korral kängub ta följetoniks, ilukõneks, traktaadiks. Juhindudes Eliotist ei lähtu Oras ometi samadest motiividest. Teadliku enesalgamise asemel on Orasel pearõhk andel, kaasasündinud arvustajatemperamentidil: kriitik on see, kel on võime (või isegi võim) anduda võõrale tekstile. Talendilt teine, ei saa Oras rajada kriitikat eetilisele imperatiivile, kahjustamata oma enesetunnet; ta rajab selle lüürilisele andeteooriale, ettemääratuse-idee romantilisele teisendile. Mõõname, et olemis sääraste käsitusega rohkem harjunud. On selge, et ka Eliot arvustajatemperamenti igal juhul eeldab, aga kirjandusliku suveräänina ei kiirusta ta seda ütlema. Oma suuruses armastab Eliot üldse veidi mängida tegelike või juurdeluuletatud nõrkustega (nt oma võõrkeeltevaegusega). Orasele on sääraste mängude ohud ligemal ning ta püüab neid vältida.

Orase jaoks sünnib kriitiline heiaustus otsekui alusteksti vastu liibunud valgele paberilehele: sinna ilmuvad tähed ja kujundid, mille mõõt on määratud tema all lebava kirjandustoote piiridega. Ei mingeid «puhul»-kirjutisi, ei tooste ega tervitusi. Seltskondlikke maneere asendab hingeõhukultus. Kriitiline tekst ei ole muidugi koopiat, tema kood on universaalsem, tema keel üksiku ja üldise vahel tasakaalus — ta on ilmutus teise süüga paberilehel. «Teine süü» ei ole aga midagi muud kui senine kirjanduskogemus, mida markantne kriitik peab suutma oma isikuga esindada. Ent niivõrd kui ruum kahe teksti vahel püsib see, intiiimne, niivõrd kui liibumus on andumus ja ühise keele leidmine, ei tohi metakeelelised tungid iseseisvuda. Orase kõnepruuk on mahe, ent lähemal vaatlusel küllalt isepäine segu eesti keele põhivahendeist ja uusõpetatusest. Lihtne, siiski ülimalt oraslik on näiteks üks 1933. a lauselõpp, milles iseloomustatakse K. E. Sööti kui «tasa küpsvat ja diskreetset oma arengu vilju publitseerivat vaimu» («Eesti Kirjandus» nr 1). «Oma» ja «võõra» veidi nihestunud ühildumine on siin viidud ilmekuseni. Luuletode ja tema arvustus on seotud niisiis ekvivalentset (kui A, siis B; ja kui B, siis A) ning seda vastastikku kogu teksti ulatuses; see välistab teoreetilised ja meelisklevad kõrvalepõiked, vale sügavuse ja juurdekirjutuse. Ideaalne arvustus v a s t a b täiuslikult nii oma poeetilisele tugitekstile kui ka lugeja kõigile asjakohastele küsimustele.

Viimane mäng osutab, kuidas nii Oras kui ka Eliot lahendavad kriitika põhiprobleemi: kas arvustaja on esmajoones seletav või hindav institsutsioon? Tähtsamaks peetakse publikule seletuste andmist, teose sobitamist lugeja ette kõige tootlikuma vaatenurga all. Põhimenetlusedki võtab Oras Eliotilt, nendeks on teoste analüüs ja võrdlemine kui näitlikud, mitte ettekirjutavad vahendid. Tungivalt nõuab Oras aga eluõigust ka väärtusotsustele, milleta kriitik kaotaks protestimisvabaduse. Kriitik peab endale siiski teadvustama, et temalt ei nõuta ametitööna pluss- ja miinusmärkide produtseerimist. Laial lugejaskonnal on eesõigus oletada, et teose lõppväärtuse — ka siis, kui see päriselt nõnda ei ole — määrab tema, lugeja, ja kriitiku õilis kohus on hoolt kanda selle eelarvamuse kestmise eest.

Kirjandusliku ruumi pidev ümberkorraldamine, kirjanduse kui tervikkujundi lakkamatu silme ette manamine ja ometi selle kujundi kui traditsiooniühitsuse sisemine püsitus uute teoste juurdevoolumis — see on Elioti värske, olevikust minevikku kulgev traditsionalism. «Juba olemasolev tervik on ka enne [tõeliselt] uue teose ilmumist täielik; et pärast uue sissetungi püsima jääda, peab kogu korrastatud tervik kas või kübeke muutuma; ja nii paigutuvad tervikus ümber iga viimase kui teose suhted...» (T. S. Eliot. Valik esseid. Tallinn, 1973. Elioti essees «Traditsioon ja individuaalne talent» kordub siinkohal ja mujal sõna *order*. Toodud tõlkekatkes esineb selle vastena kaks korda *tervik* ja üks kord *struktuur*. Et Eliot struktuuri mõistat oma essees ei kasuta, siis on see käesoleval juhul asendatud samuti *tervikuga*). Kas ei meenuta see valem *Gestalt*-psühholoogia lauset situatsiooni terviklikust ümberhindamisest «uue» äratundmise hetkel? Oras ei lähe spekulatiivsel jälil iial nõnda kaugele kui Eliot, aga mõtleb samas stiilis. Ta mõnab konventsionaalsema mõõdukuse raames, et uuest teosest saadud mulje peab koha leidma kõigi «seniste kirjanduslike muljete keskel». Mis Orast *Gestalt*-teooriale enam lähendab, see pole mitte kultuurifilosoofia, vaid tööpsühholoogia.

Nimelt kirjeldab Oras õpetlikult arvustuse kallal töötamise erinevaid järke. Tema õpetust saadab hästi kuuldav põhitoon: arvustuse kõrge hinde tagab vaid «teose sisemine omandamine adekvaatse tervikmuljena» («ehtne ilmutumine») ning selle mulje kiivas, aus säilitamine arvustuse lõpp-punktini. See ongi teose *Gestalt*, fenomenaalne kristall, andumuse õrn vili, and, annetus, mis on purunemisohtlik arvustaja töö igas faasis.

Jah, *Gestalt* on isegi anne, niivõrd kui ta ilmub üksnes valituile. Teda ei saa teosest kavakindlusega välja kaevata, ta ei reageeri eelarvamustele, ei allu professionaalsetele piinariistadele, poeetika üldkursuse mõistetele. *Gestalt*'i ilmumine on sedavõrd delikaatne protsess, et Oras loovutab selle nimel koguni hajamärkmete tegemise raamatuservale, just nagu võiks pliitsikrabin kriitika hiire emale peletada.

Kui äratundmine on toimunud, siis tuleb selle saadus kinnistada järelmeditatsioonis. Oras nõuab elamuse tahendumist «otsekui konkreetseks objektiks», mis toob meelde Elioti «objektiivse korrelaadi» ning imažismi stiilitõed. Imažismi mõju Elioti esteetikaile täheldas Oras ise juba 1930ndail, 1970ndaist pärineb A. P. Franki definitsioon, mille kohaselt Elioti kriitiline meetod on «imažismi poeetilise meetodi rakendus kirjanduskriitikas» (kogumikus «Zur Aktualität T. S. Eliots», Frankfurt am Main, 1975). On üsna ükskõik, kas me võtame ka Orase imažistlike kriitikute perre või mitte. Tema metakeele vaikselt loivav täpsus objekti ja tingmärkide vahelises ruumis, tema süllogistlikud pildisarjad võiksid saada ju soovitusel. Igatahes peab ta paremaks vormida oma elamus hästi käsitsetavaks «konkreetses objektiks» ja alles seejärel teda kirjeldada. Niisiis, kriitik ei kirjuta elamuse ajal, ta kirjeldab elamust. Arvustus ei ole elamuslik žanr, ta on hüvastijätt elamusega. Milline vastuolu igapäevapraktikaga, kus lugeja otsib (ja leiab) teravaid elamusi eeskätt ajakirja kriitikanurgast. Elamus tuleb konserveerida esemena, plastilise, ruumiliselt vaadatavana — vastasel korral ta hajub hilisemas kirjutusprotsessis, loovutades teksti juhtimise sekundarsete tungide, esteetilise nautingu, teooria või teravmeelsuse loogika hoolde.

Meeleolude impressionism, kunst ning teooria ongi arvustaja suurimad kiusajad. Nõnda Oras, Eliot ja kindlasti mõned teised. Impressionismi mõiste juurdus eesti kirjanduskriitikasse Noor-Eesti ajajärgul ja märkis tookord enamasti meeleliselt peenendunud realismi, mõttes kunsti edenemist. 1930ndate aastate kõnepruugis pole termin küll veel mitte sõimusõna (sinnagi jõuti hiljem), kuid juba taunimisväärsuse (objektiveerimata meeleolutsemise) tunnus. Kui Oras J. Sütiste luule puudujääke loetleb, tarvitab ta sõna «impressionism». Kui Sütiste süüdistuse 1940 Orasele tagasi viskab, siis saab viimase kriitika «impressionistlikuks». Edasi, käsitada Orase või Tuglase kriitika aegumatus kui selle kõrge kunstipärasuse tagajärge on levinud esseistlik ebatäpsus. Orasele, kellele oli kallis angloamerika uema kriitika puri-

taanne tagapõhi, võis säärane kompliment olla isegi kibedavõitu. Arutlusjoone puhtus, kompositsiooni astmelisus ja sulnis keeleanne, mis kruvivad lugeja ka esteetiliselt üles, ei tähenda veel, et kriitilise vastupidavuse tagab esteetika. Muidugi, Oras ei näe Goethes ja Coleridge'is kriitika juurde eksinud poeete nagu Eliot; ta hindab neis eksemplaarseid mitmepõlvupidajaid.

Teooriapelgus on hea teenri tunnusjooni. Seetõttu ei maksa teoreetiline initsiatiiv Orase arvates üleliia palju. Teooria sõltumatus teosest on kriitikale ohtlik. Niivõrd kui jutt käib arvustajategevusest, saab umbusku teooria suhtes tõlgendada enesedistsipliiniga. Niivõrd kui jutt käib aastal 1940, on see ehk humanisti hoiatus autoritaarse riigiteaduse eest. Kuid Oras ei kitsenda teooria osatähtsust mitte üksnes arvustuses. Paradoksilähedane on tema väide, et kirjandusteooria (niisiis mitte enam kriitika) peab olema «empiiriline». Kui tegu on keelearnusega, siis mõõngem, et see on empiiriku lapsus. Vältides oma töodes lamedusi, on Oras aastal 1938 hakkama saanud ometi säärase pommlöögiga: «... sakslased, see kõike veel pooltoorelt süstematiseeriv ja kõlava terminoloogiaga varustav rahvas...» («Akadeemia» nr 5). Võib-olla eksitakse, kui nähakse siin praktiku salavimma filosoofi vastu. Ent mingi ängistusega on Oras saksa spekulatiivset geeniust seiranud vist küll, eriti 1923—24 õppides Leipzigi ülikoolis.

Teooria allasurutus Orase filoloogilises maailmapildis tuleneb ühelt poolt ausast arvustajahoiakust, teisalt aga autori suutmiste erilaadist. Ei saa öelda, et Oras poleks läbi kirjutanud spekulatiivseid teemasid. Olgu näideteks kas või esseed «Mõnedest ürgelementidest kirjanduses» («Akadeemia» 1938, nr 1) või soome keeles ilmunud «Luule ja maailma-vaade» («Suomalainen Suomi» 1933, nr 5). Kuid nii üks kui teine on hea arusaamisega kirjutatud ülevaade paarist tähelepanuväärsest teosest. Just sedamoodi — kolleegi toel ja vastutusel — armastas Oras end harjutada spekulatiivses sõnakunstis. Andumus tekstile võiks iseloomustada tema elutöö sedagi lõiku. Teatav energiavaesus teoreetilise maailmapildi loomisel võis põhjustada järjekindlustustki. Nii näiteks juhatab Oras oma ürgelementide-esse sisse nõnda: «Luule — nagu üldse kõik pädevam ilukirjandus — päästab me fantaasia ja tunded killustumisest, lämbumisest, atrofeerumisest. Sääluures ta igakord ei tarvitsegi avaldada sügavat mõju». Autor esitleb maksuvõetud vaadet. Mõni kuu hiljem («Akadeemia» 1938, nr 4) näib aga, et see kajastas I. Richardsi ajal vormunud arusaama, millele Oras nüüd umbusaldust

avaldab. Omaette peatükk on küll uurimus Elioti kunstifilosoofiast, mida Orase tavareferaatidega ühte ritta seada ei maksaks.

Andumuse lõppsiht ei ole kokkuvõttes siiski mitte tekst, vaid looja. Orase arvustajahuvi on olemuselt psühholoogiline. Ta kipub oma delikaatsete eritlusriistadega looja hingele lähemale kui teravapilguline Semper või heroiline Tuglas. Ta võiks öelda koos L. Spitzeriga, et iga stiili *Warum* varjub looja hingekurdudes. Nõnda jahibki Oras teoses «inspiratsiooni tuiksoont», «intiimset keskust», «vitaalset organiseerivat printsiipi», «vaimset tuuma», «põhiinspiratsiooni». Maa-ilm, millele ta mõtet otsib, on monoteistlik, looja-keskne. Teda paelub vaid see, mida kirjanik on tahtnud teosesse «panna», seejuures ideaal enam kui selle kehand teksti näol. See joon satub kummalisse vastuollu Orase vaieldamatu vabameelsusega. Oras väidab, et kirjandusteose struktuur on ettenägematu ja tema vorm orgaaniline. Ta võimaldab autorile subjektiivseid valikuid rohkem kui eesti kriitikud enne teda, räägib teksti pööratavusest peaaegu nagu R. Barthes. Ent arendades edasi mõnd Tuglase relativistlikku marginaali, ei liigu Oras ikka selles suunas, mis jõuab saajandi teisel poolel tõdemuseni, et «tekstis kõneleb lugeja üksinda», vaid naaseb peale väikest sõlme Noor-Eesti klassikalisse perioodi. Andumuse jõud nurjab minnalaskmise võlu, sest Oras tahab ju jääda kirjaniku u sisse ja mitte kuulata iseennast, tahab nii sügavale sisse kui võimalik, nõnda sisse, et saaks vajaduse korral määrata isegi kirjaniku «kaotsi läind algupärase nägemuse, katsudes näidata, miks see kunagi pole realiseerunud või on realiseerunud puudulikult». Kriitiku meditatiivne kiindumus tugeneb kirehaardeks. Armunud teenijatüdrukust sirgub ettehooldav ema. Stiiliühtluse nõue ning sisu ja vormi vastavuse printsiip seisavad nähtaval kohal.

Need ei ole etteheited. Vabakslastu tee saanuks Oras valida juhul, kui ta oleks ümber sündinud kõrgteoreetikuks. Tema aga oli hoopis elulisema ala meister. Sel alal pidas ta lubamatuks meetoodiliste ja didaktiliste piiride lõplikku subjektiivsust. Ükskõik, millise puhtloogilise hinnangu me Orase arvustajakujule essees «Arvustajast ja arvustusest» ka annaksime, on selge üks: esse kui tervik on tunnetuslik ja kasvatav väärisese. Seesama kehtib Orase esseeloomingu kohta üldiselt. Selle kallal võib igaüks mitut moodi oma hambaid proovida, kuid pilt, mille Oras eesti või inglise kirjanikust meie ees lahti koorib, on ikka mitte ainult et pregnanntne (kvaliteet, millesse Oras ja *Gestalt*-psühholoogia ühtmoodi usuvad), vaid ka hingeteaduslikult lopsakas. Meie seletavas proosas on Oras suurimaid psühholoogilisi talente.

JAN BLOMSTEDT

LUGEJATE REVOLUTSIOON

1.

Üks meie aja märkamatumaid revolutsioone on olnud lugejate revolutsioon. Isegi paljud lugejad ei ole seda märganud. Mõnede arvates pole seda toimunudki.

Kirjandusmaailma tippu esindavad kirjanikud. Ühe kirjaniku jalge ees on palju lugejaid, umbes põlve kõrgusel mõni kriitik. Aga kellest lõppude lõpuks kõik oleneb? Lugejatest. Lugejad on kirjanduse ajaloo revolutsiooniline pärm.

Marksistliku teooria poolt visandatud revolutsiooniprotsessis tulevad pöörde teoreetikud ja dirigendid õpetatud, «kultuurse» klassi seast. Nad annavad oma teadmised ja oskused revolutsioonilise klassi käsutusse. Ka lugejate revolutsioonis on nii.

Protsessil on olnud erinevaid faase. Kõik nad on olnud teoreetilis-kriitilised arengujärgud, ja sellekohased on ka nende nimetused: ekspressiivne realism, uuskriitika, eksistentsialism, strukturalism, dekonstruktsioon.

Viimases faasis sööb revolutsioon oma lapsed.

2.

Ekspressiivne realism sai oma teoreetilise kaju kunagi läinud sajandil. Ta sulatas ühte aristotelesliku *mimesis*'e, tegelikkuse jäljendamise idee, ja romantilise veendumuse, et kunst on tugevate tunnete ja läbielamiste väljendus, *ekspressioon*.

Üks suuna ideoloog, John Ruskin, pidas neid kahte aspekti peaaegu et üheks ja samaks: tegelikkust kujutades väljendab kunstnik ühtlasi oma tugevat isiklikku kaemust sellest. Põhimõtteliselt oli võimalik kujutada tegelikkust ka ilma isikliku kaemuseta, kuid hea kunsti tundemärk see polnud. Kunstnik oli teose tootja, ja tootest pidi näha olema autori jälg, produktiivne algsäde: eneseväljendus.

Mimesis'e ja eneseväljenduse rõhutamine viis teose tähenduse määratlemisele selle kaudu, mis õigupoolest oli olemas juba enne teost ja temast sõltumatult: ühelt poolt tegelikkuse, teisalt kunstniku kaemuse kaudu. Eeldati, et tegelikkus on faktaaalne, peaaegu enesestmõistetav, ja kunstniku kaemus, kui mitte enesestmõistetav, siis igatahes talle enesele mõistetav.

Nii viisi sai kirjanikust oma teose tähenduse esmane määratleja ja ülim autoriteet, teose põhiomanik, kes ulatas teose lugejale, öeldes: «Võta. Loe, mis ma mõtlen.» Kriitik omakorda — kui keskklassi esindaja, vahendaja — tõlgendas kirjaniku mõtteid, seletas neid tema eluloo, komplekside, geniaalsuse, sotsiaalmajandusliku seisundi või mille kaudu tahes.

Nii kirjanik kui kriitik adresseerisid oma sõnad lugejale, kellele selles ekspressiivse realismi poolt piiritletud hierarhias jäi allutatud, passiivse vastuvõtja positsioon. Lugejale jäi vabadus jätta lugemata, mitte lasta endale meeldida — või olla rumal: mõista valesti. Kui ta mõistis «õigesti», siis allutas ta oma vabaduse kirjaniku taatele ja isavõimule: ohverdas enese.

Lugejarevolutsiooni esimene väljakutse oli ekspressiivse realismi purustamine.

3.

Esimesena hakkasid ekspressiivses realismis kahtlema kirjanikud. Oscar Wilde pidas kõvasti lugu Ruskinist, kuid teda ennast ei pidanud kõik just parimaks Ruskini-mõistjaks. Arvatavasti oleks Wilde ise selle kriitikaga liitunud, sest tema meelest tuligi lugejal loetud valesti mõista, kui tal ülepea oli mingeid isiksuslikke soodumusi. Wilde'i meelest pidi kunstnik oskuslikult vaeletama, kuna «petetuil» jälle polnud tarvis tunda end ilmtingimata ninapidiveetuna: nad võisid valesid tõlgendada, nagu neile meeldis. Uusi ideid oli õhus. Elati *fin de siècle*'i aegu.

Sajandi alul esitas Paul Valéry samasuunalisi mõttekäike. Kuigi Valéry on muudes seostes mõista andnud, et kirjaniku teadvus on huvitavam kui ta raamat, siis kriitikast kõneldes hülgas ta järsult kommunikatiivse pidevuse autori, teose ja vastuvõtja vahel.

Sõnakunst oli Valéry'le ennekõike sõnade kunst, ja meeleldi meenutas ta Mallarmé kuulsat vastust Degas'le. Maalikunstnik Edgar Degas olevat öelnud luuletaja Mallarmé'le: «Tahaksin luuletusi kirjutada, mul on palju mõtteid.» Mallarmé vastanud: «Luuletusi ei kirjutata mitte mõtete, vaid sõnadega.» Valmismõtted ei loonud uusi tähendusi; uued tähendused uuendasid mõtteid, kutsusid esile uusi mõtteid.

Valéry täiendas seda: uued tähendused ei sündinud üksnes sõnadest, vaid ka sõnade puudumisest, mida sai tekitada vaid sõnade abil. Selles sõnade puudumises, *vaikus*es, on varjul üleskutsute lugejale: võimalus osaleda teose loomises.

Nagu Wilde rääkis Valéry'gi loovast valemimõistmisest ja arendas järgmist fiktiivset monoloogi, lugeja sisekõnet: «Kindlasti olen ma sellest tekstist valesti aru saanud... Ükstapuha. Leidsin häid asju. Valemimõistmine tõi nad nähtavale. Mis tähtsus on sel, mis kirjanik ütles. Minu valemimõistmine hakkas ise enesele kirjanikuks.»

Need mõtted valmistasid teed tulevikule.

4.

Anglosaksi uskriitika tekkis suurelt jaolt ekspressiivse realismi kriitikast. Autori, teose ja vastuvõtja vahelisi erinevusi täpsustati. Rünitati «intentsiooni-eksitust». Intentsiooni-eksituse all mõisteti seda, kui kriitik eksis otsima kirjaniku algupäraseid kavatsusi ja tagamõtteid. Õigem oli keskenduda teose hoolikale lugemisele, lähilugemisele.

Uskriitika suhtus lugemisse «asjalikumalt» kui Wilde ja Valéry, keda oli huvitanud loova valemilugemise võimalus. Teost tuli lugeda õigesti ja hoolega. Teos oli valmisprodukt; ta oli valmis niivõrd, kui võrd ta oli ühtne, kõva, küps ja peen. Need peenused olid teose objektiivsed omadused, kuid mitte tingimata kirjaniku omad. Anglosaksi uskriitika oli kirjandusliku keskklassi mäss oma õiguste kaitseks: õigus määratleda teose tähendust kuulub kvalifitseeritud kriitikule. Autor oli oma töö teinud ja võis minna.

Kirjanikku polnud tema teose seletamiseks enam vaja. Teos (või õigemini kriitik) kõneles tema eest.

Uskriitika sündis võitlusest eksituste vastu. Intentsiooni-eksituse kõrval võideldi afektieksituse vastu: liigse lugejavõimu, lugejaproletariaadi diktatuuri vastu. (Peab märkima, et ei Wilde ega Valéry polnud eriti pooldanud «lugejaproletariaadi diktatuuri»: nende lugejakäsituse oli jäänud üsna «aristokraatlikuks», ja selle käsituse on hiljem kokku võtnud Jorge Luis Borges, öeldes, et hea lugeja on haruldasem nähtus kui hea kirjanik.) Loogiliselt eristati, mis teos on ja kuidas ta mõjub (*what a poem is and what it does*). Selgitamiseks seda, mis teos on, vajati mõjutuste suhtes immuunset asjatundjat, kliinilist kriitikut: uskriitikut.

Afektieksituse kriitikat tuli varsti leevendada. Oli «lähiloetud» modernistlikke teoseid ja tähele pandud, et modernistliku luule keskne tehnika seisnes erisuguste vaatenurkade vaheldamises ja vastandamises ning et vaatenurkade koostumine kunstiteravikuks

toimus otsustaval määral lugeja enda kombineerivas kujutluses. Kui nüüd kõigepealt oli niimoodi identifitseeritud modernistlik luule, siis peagi hakati vastavusi nägema ka modernismi-eelses kirjanduses.

Lugejavõim tegi endale salamahiti teed.

5.

Lugejarevolutsiooni eksistentsialistlikuks teoreetikuks oli Jean-Paul Sartre, kelle lugejakeskne kirjanduskäsituse leidis väljenduse pärast Teist maailmasõda, 1948, ilmunud stiilselt rabulistlikus, piibu ja musta kohvi uima õhkavas teoses *Mis on kirjandus*.

Sartre'i põhiküsimus oli kommunikatiivne: kellele kirjutatakse ja mis eesmärgil? Vastuseks oli: lugejale (või täpsemini öeldes lugeja vabadusele) ja lugejate innustamiseks vabale tegutsemisele, milleks nad ilma kirjandusliku inspiratsioonita poleks olnud tahtelised või suutelised. Sartre'ile ei olnud lugeja spetsiifiliselt lugeja, vaid ühiskondlik toimija.

See Sartre'ile ei meeldinud, et lugeja kasutas oma vabadust valesti ja sai tema üleskutsust aru kui «esteetilisest objektist» või nautis näiteks tema stiili. Sartre oli stiilimeister, seda ei saa salata, aga stiil oli talle teisejärguline asi. Oli kirjaniku «viisakus» lugeja vastu, ja eks kirjanikul tulnudki viisakas olla, kui ta tõepoolest tahtis äratada lugeja (Sartre ütleb põiklevalt: «ühiskonna») musta südametunnistust.

Lugejal oli vabadus, kuid teisalt oli kirjanikul moraalne vastutus lugeja vabaduse ees. Selle paternaalse servituudi tõttu jäi Sartre'i lugejarevolutsioon poolele teele.

6.

Uue ukse avas itaalia strukturalist ja esteetik Umberto Eco oma raamatuga *Avatud kunstiteos* (1962). Eco visandas avatud ja mittemõttelise kunstiteose arenguhooned antiigist läbi keskaja ja baroki XIX sajandi sümbolismi ning sealte edasi Joyce'ini. Sümbolismis (Mallarmé oli toonitanud vihjamist, mõistatamisrõõmu, alternatiivseid arvamismõimalusi) hakkas lõpuks täpsustuma modernne arusaam «avatud kunstiteosest».

Kunstiteose avatus tähendas Ecole seda vabadusastet, mil määral lugeja võis kunstiteose loomises osaleda, teisisõnu: leida erisuguseid vaimseid ja elamuslikke tõlgendusvõimalusi ning neid välja arendada ilma teost ennast «reetmata». Avatuse vastaspooleks oli vorm, mis seadis tõlgendusvabadusele teatud piirid.

Eco vormikäsituse oli aristoteleslikku päritolu: oli uuaristoteleslik. Oma *Luulekunstis* oli Aristoteles esitanud luule tarvis üldised reeglid, mis hilisemate aegade romantikus

äratasid pahakspanu ja mässumeelt: luulet ei tohtinud ju aheldada reeglite ega käsulaudadega! Need vasturääkivad mõttemallid, klassisismi ja romantismi, sobitas Eco kokku: tõhus (modernne) kunstiteos löi endale ise reeglid, löi ise oma «grammatika» ja poeetika.

Moodne poeetika ei olnud enam valmis ja etteantud reeglite dogmaatiline süs'eem, vaid varjundirikas tegevusprogramm, mida teos lugejale pakkus ja mille raamides ta lugejale teatud vabaduse jättis.

Eco järgi vajas kunstiteos sanktsioone, reegleid, selleks et luua vabadust. Selliste sanktsioonideta polnuks ükski tõlgendus mõistlik ega põhjendatud. Tõlgendamine oli mingisugune ringlikumine nende sanktsioonide ja lugeja vaba kujutluse vahel.

Lühidalt: teose struktuur määras ära tõlgenduse ja lugemistoimingu. Eco omas uusaristoteleslikkuses ei läinud nii kaugele kui hiljem dekonstruktsionistid, kes asetasid lugemisakti teose struktuurist ettepoole.

7.

Roland Barthes oli lugejarevolutsiooni valgusjõuline töömees, kelle puhul oli raskuseks tavalisele lugejale üle jõu käiv ja ligipääsmatu kirjutusviis. Barthes rääkis täiesti omaeelse keelt, nagu on andnud mõista Michel-Antoine Burnier ja Patrick Rambaud oma pilaraamatus *Hölbuss Roland-Barthes* (1978), kus eriliste harjutusülesannete abil juhatatakse tavalisi Dupont'e* veidra «Roland-Barthes»-keele algmete juurde.

Kuid Barthes'i keerulisus on lahutamatu ta huvist lugemisviisi vastu. Kõik tema pingutused olid keskendatud leidlikule lugemisele ja uute lugemisviiside leidmisele. Romaan jäi tal kirjutamata, ent töökava selle tarvis oli teatavasti juba olemas: 'oma' loovusele ei jätkunud aega.

Barthes'i järgi oli olemas kaheksaguseid tekste. Ühed olid *lisible*, loetavad, ja teised *scriptible*, kirjutatavad. Kumbki termin kirjeldas lugemisviisi. Loetav tekst oli selline, mis vedas lugejat algusest keskpaiga kaudu lõpuni välja, nõudmata lugejalt eriti midagi, jättes ta passiivsesse olukorda. Loetav tekst lihtsalt tahtis loetud saada ja kõik. Teisiti olid lood 'kirjutatava' tekstiga. See pakkus teravaid servi, vastuolusid, auke, hõõrdumist, vastupanu: lugeses tuli lugejal kirjutada see ise.

Kirjanik oli Barthes'ile ükskõik, oli surnud. Raamat oli ta surmakuulutus. Surm kuulus elu juurde, teemis seda: kirjaniku surm teenis lugeja sündi. Keel oli indiviidi-

ülene struktuur: kirjanik ei saanud kunagi kontrollida selle liikumis- ja muundumisvorme, oma teoseski mitte. Teose tõeline elu algas siis, kui see läbi loeti, kui saadi kätte kogu rõõm selle paljutähenduslikkusest.

Hiljem hakkas lugemise rõõm ja nauding Barthes'i üha rohkem huvitama. 1973 avaldatud *Teksti nauding* on osalt kogenud hedonistliku lugeja tunnustusraamat, osalt pooltõsine uurimus lugemise erootikast.

Raamatuke algab küsimusega, kas on keegi suuteline püsivalt elama vastuoluseisundis: ületama kogu aeg klassipiire, siirduma ühest 'keelest' teise, tutvuma väga vastandlike inimestega, elama vastandite pideva surve all. Barthes vastab: ei ole. Ühiskonnaelus jääks selline inimene õige varsti ükski, tal puuduks usaldusväärsus ja isiksuslik integriteet. Kuid teisest küljest: on küll. On olemas selline inimene. Lugeja on see, kellel tuleb elada niisuguses katsumus-ja segaduseisundis. Ja ta võib seda isegi nautida.

Barthes ei rahuldu siiski vaid naudinguga. Ta nõuab täpsemat vahetegemist, midagi millega naudingut võrrelda. Ja ta võrdleb seda veel suurema naudinguga: *jouissance*'iga; õndsusega. Nauding, *plaisir*, kuulub argikeelde: lamedavõitu heameel, mõnutunne. Õndsus aga tähendab erutavat orgastilist rõõmu.

Selle mõttekäigu tuum: nautiv lugemine on kodanlik, konventsionaalne ega nõua mingit pingutust, õndsustav lugemine aga on hämmeldunud, heitlev, pinges all hoidev ja ühtlasi tasutootav, täis lähenemise rõõmu. Õndsustavas lugemises on midagi salajast, sõnulseletamatut, isiklikku. Siin paneb lugeja proovile oma väärtused, maitse, mälu, harjumused: iseenda. Ta avab end vastuoludele, et saada maitsta õndsust.

Lugemine pole kunagi harmooniline sündmus. Liati mitte siis, kui küsimus on kirjutatavas tekstis ja õndsustavas lugemises (mis, nagu lihtne märgata, kuuluvad kokku), ja nii eritleb ka dissonantsipõhimõttele ustav Barthes lugemise erinevaid neuroositüüpe: fetišistlikku, sündmõttelist, paranoilist ja hüsteerilist lugemisviisi.

Fetišistlik lugeja kogub tsitaate, naudib kauneid lausekäände. Kõige selle juures on ta lugemisviisiküllalt fragmentaarne: osad tõusevad esile terviku arvel. Sündmõtteline lugeja on kirglik metakeeltega manipuleerija, tema lugemisnaudingusse (-õndsusesse) kuulub kommentaaride koostamine. Paranoiline lugeja tunneb rõõmu sellistest tekstidest, mis pakuvad võimalusi kaugelminevaks tõlgendusteks. Ta otsib saladusi ja komplikatsioone. Ja lõpuks — hüsteerik on entusiastlik lugeja, kes hülgab igasuguse kriitilise vahemaa, andub tekstile ja laseb sellel end viia.

*Pierre Dupont (1821—1870), prantsuse šansonjee ja revolutsioonilaulik, eriti tuntud 1848. a. revolutsiooni päevil. *Tlk.*

See liigitus võiks olla tähtis kas või selle poolest, et kui keegi pärast seda veel tegeleb psühhoanalüütilise kirjanduskriitika, siis tuleks tal kõigepealt selgitada välja omaenese neuroositüüp.

Kuid kas võib võtta Barthes'i raamatut täiesti tõsiselt? See'p see on: otsus jääb lugeja teha. Tasub siiski tähele panna, et Barthes on lugeja õndsust pisut samamoodi romantiseerinud kui eelmise sajandi romantism kunstniku geniaalsust. Lugejale antakse avalikult kunstniku staatust.

Ka XIX sajandi romantism tundis õndsust loomise vaevast ja võlust. Kunstniku neurootilisusest sai ta pühakunimbus. Kuid see oli ühenduses teatud hierarhilise korra lagunemisega. Religioon oli kaotanud oma isavõimu, kunstist otsiti religioonile aseainet. Hierarhia jäi muutunud kujul elama.

Võib-olla esindas Barthes lugejarevolutsiooni teoreetilist lõpp-punkti. Ka revolutsioon eeldab hierarhiat ja, nagu ajalooline kogemus näitab, ei vabane ta sugugi alati oma eeldustest.

Aga mis saab edasi, kui lugejast on tehtud tähenduse uus valitseja?

8.

Oleme jõudnud revolutsiooni viimasesse faasi, hierarhiliste opositsioonide lammutamiseni, dekonstruktsioonini. Lugeja kogemus on lakanud olemast teksti tähenduse võti. Ei olda eriti nõus pöörduma tagasi lugejarevolutsiooni eelmiste etappide juurde: tähendus ei ole teksti kohalolev omadus ja ka «kirjaniku kaemusest» ei otsita enam abi. Revolutsioon on sõõnud oma lapsed. Tekstid on hakanud dekonstrueerima iseennast ja üksteist.

Tähendusest on saanud fiktsioon, mida vajatakse üksnes kirjutamis- ja lugemistegevuse alalhoidmiseks.

Peasüüdlane lugejarevolutsiooni (ja sellele eelnevate perioodide) eksitustes on leitud: logotsentrism, kohalolumetafüüsika. Logotsentrismist edasi puudub väljapääs. Ta aheldab kogu mõtlemise hierarhilistesse opositsioonidesse, tähendusahelaisse. Ainus, mida teha saab, on seda süsteemi kriitiliselt vaadelda, teha kindlaks need tingimused, mis ta mõtlemisele seab: uurida mõtlemist reguleerivaid mõistehierarhiid ja tõrjeid, keele eristumis- ja alluvusvorme — ning need dekonstrueerida. Lammutada hierarhiid ja nad ümber kujundada.

Dekonstruktiooni isa on Jacques Derrida, kuid ta eitab igasuguseid isaõigusi. Dekonstruktioon on avaram ja paljutähenduslikum nähtus, kui tema ise seda suudaks avaldada. Dekonstruktioon pole ühtne ega isavõimuline teooria. Dekonstruktiooni ei saa

taandada meetodiks, mis mingeid võimalikke lugemisviise juba ette välistaks.

Kuid dekonstruktsioon ei ole kaugeltki nihilism, äärmuslik negatiivsus. Ta tunnistab rõõmuga tähenduse mängu, teksti vastuolusid ja intertekstuaalseid mõõtmeid, teksti mängu, mis lõppude lõpuks on 'maailma mäng'.

Dekonstruktioon on lugemise viis: teksti topeltlugemine. Ühelt poolt lähtutakse teksti enese termineist, nende eristumisest ja ühtepõimumisest, teisalt otsitakse välist (intertekstuaalset) vaatenurka. Nii mõistetak, mida jätab tekst endast väljapoole, mil viisil on ta antiteetiline teiste tekstide ja esitusviisidega, millistest alternatiivsetest terminoloogilistest suhetest ta eristub. Too väline vaatenurk ei ole lugeja eelootus või valmiskaemus siiski on ka dekonstruktiivses lähemisviisis (midagi 'valmit', mille juurde ma kohe jõuan), vaid lugemisakti kaudu ja kõrval toimuv topeltlugemine.

Derrida ise on sel viisil lugenud Husserli, Heideggeri, Hegeli, Rousseau ja Saussure'i tekste. Seda lugemisviisi on peetud ründeks tekstide kirjutajate vastu, sest see otsib tekstidest pimedaid kohti, sisemisi vastuolusid, sisepoleemikaid ja sisepingeid (Derrida räägib ka tekstide enesedekonstrueeringuist). Lühidalt öeldes: otsib tekstidest seda, mis teisitimõtlemisele ja teisititõlgendamisele ärgitab. Kuid Derrida meelest lähtub see süüdistus otseselt «kohalolumetafüüsikast»: oletatakse, et tekstides on kohal autorite 'algupärane mõtlemine' ja et see loob neis mingisuguse tähendusliku korra ja ühtsuse.

Derrida järgi ei saa ükski tekst täielikult vältida sisemisi vastuolusid — juba keele mitmetähenduslikkuse tõttu. Sama kehtib ka ta enese tekstide kohta. Näiteks: Derrida peab heaks lugejaks seda, kes leiab teksti suhtes teisuguse vaatenurga, millega kirjutaja ei ole ette arvestanud ja milleks ta ei ole valmis olnud, mille suhtes ta ühesõnaga on olnud pime. See mõte on problemaatiline, sest ta eeldab implitsiitselt «kohalolumetafüüsikat» ehk kaalutlusi, mis on ühenduses autori intentsioonidega ning kirjutusele eelneva 'algupärase mõtlemisega'.

Teisest küljest on Derrida puhul raske öelda, mis on retooriline mäng ja mis mitte. Piir jääb ebaselgeks, kui juba kord kõik, rohkem või vähem, on retooriline mäng. Paul de Mani, teise tähelepanuväärse dekonstrueerija järgi tuleb Derrida mõtet kirjutaja pimedusest mõista just nimelt retoorilise strateegiana, Derrida enese fabuleeringu ja jutuvestmisena.

Paul de Man on hoolega uurinud üksikute kriitikute analüüse (ka Derrida omi) ja paljastanud neis lahknevusi eksplitsiitsete teooria ning konkreetsete tõlgenduste vahel. Jä-

relduseks on, et isegi kriitikud loevad omaene- se teooriaid valesti. See mõjub enamasti üks- nes virgutavalt ja viljastavalt.

Paul de Man astub sammu veelgi kau- gemale: sääärane lahknevus teooria ja tõlgen- duse, abstraktse ja konkreetse vahel on lausa kriitikutegevuse vältimatu tingimus, selle positiivne katalüsaator, olgu siis kriitikud sel- lest teadlikud või ei. Sageli viivad kriitikud oma mõne hea oimamise tagasi eelne- vatele premissidele, märkamata, kui nõrgalt see on nendeaga seotud. Iga kriitik on mingil määral pime omaene teooria suhtes ja selles pole midagi halba, kui pimeduse viljad — oimamised — on head.

Nii ületab dekonstruktiivne kriitika pide- valt omaene piire, temast saab «lugemise allegooria», loov valeslugemine, paralleelne jutuveestmine. Õigestilugemist ei peeta isegi võimaluste piiresse kuuluvaks. Ta on fiktsioon nagu tähenduski.

Dekonstruktivne kirjandusühiskond jääb, vähemalt pealtnäha, ilma võimukeskseta. Klassiliigendus on ühtlustunud, hierarhi- line kord on tühistatud, rollid segunenud: kirjaniku, kriitiku ja lugeja omad. Nende osapoolte saatused lõikuvad üksteisega ja pole enam lihtne üht teisest eristada, eriti kuna ühelgi neist pole ainuõigust tähendu- se määratlemiseks. Võrdõiguslikkuse on saa- vutatud, pealtnäha vähemalt.

Tegelikult tähendab dekonstruktsioon ometi kriitikute kasti uut võimuletulekut. Lugemusest (intertekstuaalsest liikuvusest) ja vastuolude talumise võimest saab kirjan- dusliku pädevuse uus alus. Muidugi mõista on lugemus ja vastuolude talumise võime kõige kõvemal järjel elukutseliste lugejate seas. Need on tüüpilised kriitikuvoorused.

9.

Termin «intertekstuaalsus», mis kuulub luge- jate revolutsiooni relvastusse, näib olevat võr- sunud Prantsusmaa pinnalt. Kuid mõte ise pole sugugi nii uus. Selle juuri võib kindlasti otsida õige kaugelt; lepin siin tagasi- pöördumisega XVIII sajandisse ja sellega, et otsin välja Samuel Johnsoni repliigi Boswellile.

Johnson: «Inimkogemus, mis on alati vastuolus teooriatega, on tõe parim proovi- kivi. Süsteem, mis rajaneb väga arvukate mõtlejate mõttevälgatustel, on alati vastu- pidavam kui selline, mis on sündinud ühesainsas ajus, sest see iseenesest ei suuda suurt midagi korda saata. Maailmas pole ole- mas nii kehva teost, mida ei tuleks pidada oivaliseks saavutuseks, juhul kui selle on val- mis teinud üks inimene üksi, varasemate uuri- jate poolt saavutatud tulemustele toetumata. Prantsuse kirjanikud on pinnapealsed, sest

nad pole haritud ja kasutatavad, olles ennasttäis, oma töös üksnes omaene vaimuandeid, ja me ometi näeme, kui väikesed on nende anded.»

Kui ma pole valesti mõistnud, siis noomib Johnson prantslasi just intertekstuaal- sustaju puudumise pärast. Kas oleks ta ehk pidanud meie sajandi prantslaste teoorialoo- mingut tagantjäreletarkuseks? Töö tagantjä- reletarkus võib olla kenamini põhjendatud ja isegi kaugemaleulatav kui Johnsoni lahmiv kriitika, aga see ju ongi tagant- järeletarkusele iseloomulik. On tema ainus teene.

Ag ja järelmõjud? Kui intertekstuaalsus ja dekonstruktiivne kriitika Ühendriikides jala maha said, tuli Derridast agar Ameerika-käija ning nõutud loengupidaja Ameerika ülikoolides. Dekonstruktatsioon läks ühe- sõnaga moodi. Aga ka vastureaktsiooni Ameerikast oli oodata. Üks näide sellest: Harold Bloom.

Harold Bloomi juhtum on õieti lähemalt seotud «igavese naasmise» teemaga kui luge- jate revolutsiooniga. Bloom naaseb kirjaniku- keskse vaateviisi juurde, kuid tema kirja- nikust on saanud eelkõige lugeja: võimukas lugeja. Võim, power, on Bloomi võtmesõnu. «Mind huvitavad ainult võimukad lugejad,» kirjutab ta 1973. aastal, mõeldes võimukate lugejatena neid, kes heitlusest oma võimu- kate eelkäijatega võitjana välja tulevad.

1970. aastate jooksul saab Derridast üha selgemini see kuju, kellega Bloom võimu- võitlust peab. Oma klassikud leiab Bloom Emersonis, Ruskinis ja Wilde'is. Ta hoiab personaalsuse ja isikliku kogemuse poole, vastukaaluks Derrida poolt jutlustatavale Keele ülemvõimule. Nii jõuab Bloom välja omapärase kirjanduse ajaloo visandamiseni, mis on oidipaalsete võitluste ja vales- lugemise ajalugu. See on psühhoajalugu: kriitiku ülesandeks jääb välja selgitada need psühholoogilised, tihti alateadvuslikud prot- sessid, mis seovad hilisemat teost varajase- maga. Praktikas tähendab see seda, et krii- tiku tähelepanu keskendub kirjanikule: kirja- nikule kui lugejale.

Ring saab täis: kirjanik on saanud tagasi omanikuõiguse oma teosele, kuigi seadus- andlus on vahepeal muutunud keerukamaks.

10.

Agatha Christie ühe romaani lõpustseenis kogub Hercule Poirot ühte saali kokku kõik isikud, keda võib toimunud mõrvades kahtlus- tada. Tema teab, kes on mõrvar, aga ei paljas- ta kohe oma teadmisi. Ennekoike tahab ta tutvustada oma teoreetikuvõimeid ja luua lünkadeta tõestusahela. Kui ta lõpuks mõrvari nime teatavaks teeb, tänab mõrvar teda hea

töö eest, tõmbab välja püstoli ja laseb endale kuuli pähe. Oma hiilgavast teooriast pimestatud Poirot ohkab segaduses: «Missugune tragöödia!»

Niisiis, missugune tragöödia — või tragikomöödia! Muidu igavust tekitavas romaanis on see lõputseen tõeline pärl. Hercule Poirot, geniaalne järjestikuste mõrvade uurija, on oma tõestusahelast nii lummatud, et ei oska arvata, et tapuahel jätkub veel pärast tõestusahela lõppugi.

Mis võiks sel stseenil olla asja lugejate revolutsiooniga? Ka lugejate revolutsioon põimub ümber saatusliku surmajuhtumi: ümber kirjaniku surma. Võib-olla oli see surm vaid teoreetikute väljamõeldis, kuid sellele kogu tõestuskäik üles ehitati. Tõestuskäik oli imetlusväärne. Seda jälgida oli nauding. Kuid kui lõpuks kuulutatakse lugeja süüdi kirjaniku surmas, siis mis tagab selle, et lugeja oma tapatõde seeriat ei jätkaks?

Tegelikult on enamikule lugejaist tähtis kujutleda, et raamatu taga on inimene, konkreetne isik. Ta võib olla füüsilises mõttes surnud, sadu aastaid tagasi maha maetud, aga oma teoses on ta siiski kohal. See ei tähenda tingimata, et lugeja oleks kirjaniku meelevallas, tema võimu all. Lugeja on vaatleja, mitte ohvri ega mõrvari positsioonis.

Sama teost uuesti lugedes võib lugeja märgata, et kirjanikul on mitu elu. Lugejal endal on mitu elu ja mitu lugemisviisi.

Mis juhtus tegelikult sel ajal, kui ülikooliringkonnad innustusid dekonstruktiivsest kriitikast? Samal ajal — vähemalt Ühendriikides — ilmutas elustumismärke elulooline kriitika. Igatsedes hakati meenutama vana Edmund Wilsonit, kes uskriitika õitseajalgi oli säilitanud oma kriitikas tiheda sideme kirjaniku elulooga.

Võib-olla oli neil mõlemal nähtusel, dekonstruktiivsel ja eluloolisel kriitikal, kõigest vastandlikkusest hoolimata ühine lähtepinna. Mõlemad väljendasid väsimust uskriitika suletud universumist.

Dekonstruktiiivne kriitika tahtis hajutada piiri kunsti ja kriitika vahelt. Missugune traditsioonilistest kriitika liikidest on olnud kunstile kõige lähemal — et mitte öelda omaette kunstiliik — kui mitte elulooline kriitika?

1980. aastatel hakkasid prantsuse «uue romaani» esindajad, kes enne seda olid traditsiooni vastu mässanud, kirjutama autobiograafilisi romaane.

Ei tohiks alahinnata vana õhtumaist traditsiooni, mis lubab surnutel jälle ellu ärgata. Surnuks kuulutamine on isenesest vana traditsioon. *Don Quijote*, esimene moodne romaan, «kuulutas» surnuks keskaegsed rüütlilegendid ja ühtlasi andis neile elu don

Quijote kujus. 1980. aastatel luges Mario Vargas Llosa neidsamu lugusid, millest ammutas oma hulluse don Quijote, ja tõdes, et nad on kütkestavad, leidlikud, elavad.

Võib-olla hakatakse tulevikus Jacques Derridas nägema samasugust *fin de siècle*'i nähtust ja degeneratsiooni tulilindu nagu omal ajal Oscar Wilde'is. Aga kui just võrdlema peab, siis Wilde oli siiski teisest klassist. . .

Dekonstruktioonis oli palju head. Hea oli siin kas või see, et ta tegi end võimatuks üldise ja üldkehtiva lugemisviisina. Ta suhtus õigustatud kahtlusega hea lugemise ideoloogiatesse, mis lugemist ainuvõimuliselt juhtides olid muutnud eri teosed rohkem või vähem samanaolisteks. Ta õpetas, et kirjanduse mahl on just erinevuste nägemises.

Ta õpetas veel muudki, aga sellel pole suurt tähtsust. Kas dekonstruktsioon ise oli vaba ideoloogilise lugemise pattudest? Kas tema pääses sarnastamisohudest? Paljud neist, kes on hoolega dekonstruktiivistide uurimuste kallale asunud, annavad mõista, et suurem osa neist on üksteisega igavalt sarnased.

See on kõigi moodide, ka akadeemiliste, tagajärg nüüd ja igavesti. Vaid ajaloolisest perspektiivist vaadatuna on nad huvitavad. Vaevalt on võimalik formuleerida kriitikale — või heale lugemisele üldse — ideaali, mis aja kulule vastu peaks. Mood, nagu Leopardi ütles, on surma ema. Kuid surmgi pole alati lõplik. Moed tulevad tagasi, olgugi et muutunud kujul. Kas on neil midagi ühist, ürgset ühist nimetajat?

Võib-olla ongi: noorenemine.

Ei ole mingi saladus, et kogu kriitika alguseks oli Pühade Kirjade tõlgendamine, mida õhutas iha: tahtmine jõuda kirjatähed edasi vaimuni, muuta surnud sõna elavaks, anda vanadele tekstidele noorus tagasi. Mis tavaliselt tähendab nende tegemist kohalolevaks.

Eemalolevaks kuulutamine on kõigest üks abinõu uuesti kohalolevaks teha. Ainult halba lugejat võib nimetada kirjaniku mõrvariks. Hea lugeja teeb lugedes kirjaniku kohalolevaks. omaenese viisil. Viis võib olla erinev ühe ja samagi lugeja puhul.

Üksnes geeniused leiavad raamatuist, mida nad loevad, eest vaid omaenese mõtled. Aga geeniused ei olegi eeskujulikud lugejad.

Kujutades arengut, mille olen nimetanud «lugejate revolutsiooniks», olen oma lugejat kogu aeg petnud — või siis petnud iseenast, kui see pettus on välja paistnud. Mingit tegelikku arengut pole toimunudki. Lugemiskeskus ei ole aastate ega aastakümnete jookul oluliselt paranenud. Aastasade kohta ei söanda ma sõna võtta.

Jan Blomstedt ja Mati Unt
Foto: A. Vaarik.

On hea, kui oskad loetavasse sisse elada. On hea, kui oskad loetavast distantseeruda. Veel parem on, kui oskad mõlemad lugemisviisid ühendada. Häid lugejaid on ikka olnud.

Ikka on olnud ka halbu lugejaid, kes on surnud kirjatähest kinni hoidnud. Halvad lugejad kalduvad üldiselt uskuma rohkem teooriaid kui kirjandust.

Igal heal lugejal on oma lugeja-ajalugu. See on võib-olla ainus ajalugu, millest on mõtet rääkida. Selleski ajaloos on laose, puuduse ja kriiside perioode. Kuid enne kõike avastuste ja renessansside perioode. Tänu sellele saab hea lugeja kogeda ja nooreks, elavaks ning kõnelevaks tõlgendada raamatuid, mis hakkavad kuuluma tema ajalukku ja seda täiendama. Ühtlasi on ta paratamatult (kahjuks) pime nende raamatute teenete suhtes, mis tema ajalukku ei kuulu.

Lugeja, kes väidab, et talle meeldivad ainult «head» raamatud, valetab häbematult. Paljud kriitikud valetavad häbematult.

Head lugejat tunneb ta oimamistest. Oimamised on alati ebatõenäolised, aga ebatõenäolisuselgi on oma loogika. Sellega, kellel lugeja-ajalugu puudub, ei juhtu kunagi midagi ebatõenäolist.

Soome keelest tõlkinud Kajar Pruul

LÜHIKE TEEJUHT (KURJA?) LILLEDE LINNA

Anatole France'i parafraaseerides annab toimetuse poolt pakutud võimalus Jan Blomstedti tutvustada võimaluse rääkida ka veidi endast. Kohtusime esimest korda vist 1974. aastal, kui käisin esimest korda turismimatkal Soomes. Mäletan, et pidin ühtlasi looma mingeid sõprussidemeid KOM-teatriga, küllap Komissarovi ülesandel. Sel puhul oli kohe laevalt tuleku järel väike õhtusöök, kus viibis ka Kaj Chydenius, kes enamasti küll vaikus ja minu vastu erilist huvi ei tundnud. Samas oli ka noor Jan Blomstedt, kes küll tundis huvi ja kirjutas meie kohtumisest rotaprintväljaandes «Lokki». Sellest ajast olemegi tuttavad.

Kuid nüüd Blomstedti juurde.

Ta oleks 1952. aastal võinud sündida ka Pekingis, kus ta isa oli diplomaadiks, kuid eesti soost ema (neiuna Õunapuu) arvas, et Jan võiks siiski sündida Helsingis — oleks kindlam. Ometi elas tulevane literaat vahetult pärast ilmaletulekut ikkagi kaks aastat Pekingis, kaks aastat Delhis ja kaks

aastat New Yorgis. Pidevamalt hakkas ta üldse Soomes elama ja soome keelt rääkima kaheksa-aastaselt. Ülikoolis õppis ta laia profiiliga — kirjandusteadust, sotsioloogiat, eelkõige filosoofiat. (Loogika otsa olevat ta komistanud, kuna loogika tema arust ainult segab filosoferimise vaba voolu.) Saviti teenis leiba lehepoisi ja kelnerina. (Kord olevat klient talle öelnud: «Sa pole miski kelner!» JB vastanud: «Ega olegi!»)

Blomstedti nähtav toodang on päris suur, ehkki raamatuid võime nimetada ainult kolm: «Punk-Akatemia» (1980, koos Esa Saari-neniga), «Sanojen takana» (1982), «Vastajattelijoi» (1986). Esimene on ebatraditsiooniline raamat, kus kaks «vastumõtletajat» punk-brutaalsust pooldades ärritavad soome alalhoidlikku mõtlemist. Kaks viimast on esseekogud. Kuid palju Blomstedti esseesid, följetone ja arvustusi on siiani laiali pillatud mitmete väljaannete veergudele. Ta oli vahepeal «Helsingin Sanomate» kultuuri-toimetaja ja nüüd kirjutab tihti Oulu esto-fiielsele «Kaleva»le». Põhiliselt on ta ikka olnud sültumatu free lancer. Varsti ilmub tema uus raamat «Lukijan kosmopoeetiikka», alapealkirjaga «Esseesid, vestlusi, jalutus-käike».

Kas Blomstedt on kirjutanud ka päris ilukirjandust? Mõtetu küsida, sest ta paljud tööd on esseistika ja novellistika piirimal, kas või «naistelood», kus uudsest vaatenurgast lähenetakse Carmenile, Lumivalgeke-sele ja teistele. Üks neist, nimelt «Üks kolmest öest», on näiteks ilmunud prantsuse novelli-ajakirjas. Ta ise ütleb, et tänu hiljema õpitud soome keelele ei olevat ta keekekasutus mitte niivõrd kujundlik kui võrd täpne, ja see on üle lahe lugejale võõravõitu. (Soome kirjastaja lökkaks Blomstedti arvates ka Eco romaaniid tagasi ja soovitaks «algajal võimalikult täpselt kirja panna kaht saunas veedetud tundi»)

Blomstedt on Soomes üsna ainulaadne. Ta väidab, et loeb soome kirjandust küllalt vähe. See-eest on tema tähelepanuringis otse öeldes kogu maailm. Mitte ainult moodne kirjandus, vaid üllataval kombel Platon, Augustinus, Dante. Esimesel pilgul võib teda pidada prantsuse kirjandusele orienteeritaks, kuid ise hindab ta Inglismaad ja juba 70ndate lõpul äratas ta tähelepanu oma viljaka Jaapani-huviga. Ta on huvitat näide kosmopoliitsest, angažeerimatust, iroonilisest ja iseseisvast mõtlejast. Kas meil Eestis on selliseid? Vähe, ehkki viimastel aastatel on nooremate hulgas hakanud tekkima.

Olles vihjanud, et Eestis on Blomstedti mitmel korral avaldanud Joel Sanga «Vagabund» ja et ta esineb ka episoodilise tegelase-na Mati Undi lühinovellis «Kassi maja», tsiteerime lõpuks veidi tema viimast Augustinu-

se-teemalist dialoogi, lootes, et katke annab tunnistust Blomstedti vabast, «-ismidele» allumatust mõtlemisest:

GEENIUS: Kosmopoetika võib põhimõtteliselt olla ükskõik mis, kui seda ükskõik mida ei mõisteta ükskõik kuidas. Toon piltiliku näite. Sa ei vali ju erootilist partnerit tema varvaste järgi, aga kui erootiline fantaasia on kord juba tööle hakanud, pole su

partneri väike varvaski enam indiferentne kehaosa. On mul õigus?

LUGEJA: Sa pead silmas tema vasaku jala väikest varvast?

GEENIUS: Just. Kosmopoetika on ühtlasi viis leida poeetilisi ja kaemuslikke väärtusi seikadest, mis muidu, mõne struktuuri või terviku osadena oleksid hierarhiliselt alamas asendis.

Mati Unt

MARKKU ESKELINEN

MUU HULGAS KUUEKÜMNENDATEST

1. Milleks halvustada 60ndate põlvkonda? Sest nende üritus ebaõnnestus, sest nad on mugandunud, ei loobu võimust ega arutle. Neist ei peaks üldse kirjutamagi, sest selleks tuleb langeda peaaegu nende endi tasemele. Teine põhjus kirjutamisest loobuda oleks nende endi kirjaoskamatus, 60ndate lugemispuue. Neid on tõesti liiga lihtne pilgata, kuid kui seda ei tee, siis tuleb pidevalt kuulata mantrat, mida on lihtne meeles pidada kas või keset deliiriumihoogu: juba 60ndatel...

2. 60ndatel nimetati massipsühhoosi kollektiivseks jõuks. See kanaliseeriti militaristlik-paranoilistesse organisatsioonidesse, mille raames toimus kõik see, mille vastu oli kavatsatud protestida. 60ndad oli järeletegemise kuldaeg. Tõe pähe esitati haletsusväärseid sotsioloogilisi lamedusi, mida sisendati kui objektiivsust. Tunnetus ja enesetunnetus olid ju 60ndate põlvkonnale teineteist välistavad vastandid.

3. Kõik see, millest 60ndate põlvkond aru ei saa, on fašism. Fašismi tuleb üha sagedamini ette ja just sellepärast tundub 60ndate põlvkonnale, et neil on vaja.

4. Arutelu tähendas 60ndate põlvkonnale valjuhäälselt monoloogi. Kurdistunud oma kisast, küsivad nad aeg-ajalt siiski, miks «noored» vms ei arutle. Just 60ndate põlvkond ei arutle. Nad ainult komberdavavad ringiratast, keel eeskõndija pärasooles kinni.

5. 60ndate põlvkonnal ei ole enesevärikustunnet, nad ei tunne iseennastki. Brechtliku impotentsi all kannatavad lavastajad

purskavad nutma, kui kogu kriitika ei olegi omapoisikriitika.

6. Nii mõnelegi 60ndate poksikotile oli elu ainus kõrgetk laulda koori tagareas lobo-toomset lastelaulu «Lapua-ooperi» tasemel («ei saa lõhet prügikalast/kunstirahvast arvosalodest/esteetika armuandidest»). Võib-olla oleks tasunud sooritada enesetapp juba siis, laval. 60ndate põlvkonna puhul oli tavaline, et saanud ühes poksiringis tappa, siirduti teise, tühisest luuletajast võis saada tühine minister. Go down, young man.

7. Olla 60ndate põlvkond tähendab sõltuda lamedustest. Niisiis on üsna ükskõik, kas 60ndate põlvkond uhkustab (üle 20 aasta hiljem) oma poliitilise sõltumatusega või ei. Nad on kaljukindlalt kinni ühtedes teistes lamedustes. Terror jääb püsima, üksnes selle vormid muutuvad: «Lapua-ooper» või «Galilei elu». Kogu aeg püütakse meile õpetada midagi sellist, millest me oleme juba tükk aega tagasi üle kasvanud.

8. «Rahus», «armastuses» ja «võrdõigussikkuses» ei peagi tingimata midagi viga olema, piisab sellest, et nad muutuvad Kalle ja Kaisa suu läbi lausutuna teatriks. Mõtteid ega tundeid ei kogeta, neid teeseldakse. Pateetika ja rumalus ei ole sama mis intensiivsus ja usutavus. Ja veel praegugi süüdistavad nad sellessamas teisi, «jupisid», «nartsissiste». 80ndatel soigusid nad kriisist, mis oli üksnes nende enda mahakäinud väljendusvõime kriis; nad mängisid kangelasi oma tühisel elus, deklareerides, et tegutsesid nii, nagu oleks väärtused veel olemas;

nad teevad näo, nagu oleks nende andetuse komöödia veel kellegi teise jaoks tragöödia peale nende eneste.

9. 60ndate põlvkond ei seisa püsti ilma teesantiteesproteesideta, millega need invaliidid püüavad üksteisele vastu pead anda, aga saavad pihta üksnes ise. Nad on reetnud ka oma lapseliku dialektika, mõtlemise aseaine. Nende käitumismall on alati olnud võimulolijate mall: tees—antitees—TEES (POLITSEI).

10. 60ndate põlvkonnast võib rääkida üksnes 60ndate põlvkond.

Enese ristitud «70ndate» ja «80ndate põlvkonnast» adopteeris 60ndate põlvkond need, kes mõistavad neid kümnendeid sama vähe kui nad ise. Me teame ju hästi neid 25-aastasi, kes kirjutavad nagu 50-aastased, kirjutavad nii, nagu vaevaks neid 60ndad, see psüühiline aids.

Ja nii sünnib muu hulgas ka arusaam, et 70ndate põlvkonna suurim tragöödia ei olnudki 60ndate põlvkond, vaid see, et 60ndad said läbi.

11. 60ndad oli Soomes marksismi-luterluse aastakümme. Poliitiline võim oli püha asi: sellest pidi kinni kahmama, aga seda ei tohtinud lammutada. Seal, kus Soome «radikaalid» valgustasid Kekkoseid, valisid ameeriklased Sea.

12. Loomulikult kuulub 60ndate põlvkonna idealiseeritud autoportree juurde luul aja närvi tabamised. Nad peavad järgima ja «mõistma» uusi suundumusi, «mooilminguid», vähemalgi määral loobumata oma arusaamadest. Nõudmist on niisiis üksnes lamedituste järele ja kiireimatest lamestajatest tulevad suurimad tähed. Nii näiteks lamestati punk, tehes Saarisest punkdoktori ja Sonja Nollast punkari. Nähtus ise hukutati muidugi kõigepealt juba sellega, et segati ära Pelle Miljoona ja *Sex Pistols*, naiivne ühiskondlikkus (60ndate ühiskondlikkus on oma kõikides vormides naiivne, mistõttu 60ndate põlvkonna poolt käibele lastud väites, et kõik muutub pinnapealsemaks, ei ole sedagi tõetera, mis seal võiks olla) ja enesesteadlik enesehävitanine.

13. Lameduste nimekiri on lõputu.

Gonzoajakirjandusest, mis juba kõige tagasihoidlikumaiski vormides on väärt mitu megahemanust, tehti traditsioonilise joomise ja skaudimärkide väljateenimisega võrdväärne «elu täis riski».

Psüühhoanalüütilisest kriitikast õpiti üksnes niipalju, et enamikul juhtudest on ravi võimalused juba välistatud.

Sartre ja eksistentsialism toodi kohale nii suure hilinemisega, et nad võivad olla viljakas pinnaseks vaid «inimeste» väärkujujlastele vabadusest ja valikutest.

Naisuurimuski müüdi maha eksistentsialismi mugandusena. Sündinud arutelu oli oma naeruväärsuses täiesti soomelik: «Naine» ja «Mees» Isanda ja Orja vastu.

14. Peegelda tegelikkust. Me ei tea ühtki 60ndate põlvkonna esindajat, kes peegeldaks ja lehkaks midagi muud peale «oma» sundneuroosi; kes ei projitseeriks «tegelikkusesse». (Normaalse mõistusega lugejal on jälle vaja meelde tuletada, et meil tuleb 60ndate põlvkonnaga rääkida nende enda keeles, kokutades.)

15. Kõige tühisemgi korterite ülevõtmine ei ole nii tühine kui Vana ülevõtmine.

1. «60ndate lugemispuue» — sm k 60-lukihäiriõ, sõnamäng: vrd 60-luku — 'kuuekümnendad' ja *lukutaidotomuuus* 'kirjaoskamatus'.
2. «järeletegemise kuldaeg» — sm k *toistolaisuuden kulta-aika*, tõlkimatu sõnamäng: vrd *toisto* 'kordamine' ja *taistolaisuus* — Soome vasakpoolsete radikaalide tiib 1960.—70. aastatel, sai nime oma juhi Taisto Sinisalo järgi (lisaks tähendab kõrgstiilisõna *taisto* 'võitlust').
6. «Lapua-ooper» — «*Lapualaisooppera*», soome kirjaniku ja sotsiaaldemokraatliku poliitiku Arvo Salo Lapua-liikumise materjalidel põhinev ja Brechti mõjutustel kirjutatud ühiskondlik-poliitiline kabareeteatri laadis näidend. Esietendus 1966 *Ylioppilasteatteri*'s Kalle Holmbergi lavastuses, muusika Kaj Chydeniuselt. Näidendis seatakse mustadepunaste võitlusele vastu vägivallatuse aade, usk noorte võimalustesse. Mõjutanud tugevasti soome teatri ja teatrikoolituse arengut.
8. Kalle ja Kaisa — Kalle Holmberg, Kaisa Korhonen — soome lavastajad.
11. «valgustasid Kekkoseid, valisid... Sea» — sm k sõnamäng: *valistivat Kekko sia, valistivat Sia*. Soome vasakpoolsed kuulusid president Kekkose lähemate nõuandjate hulka. «Siga» on «*Sianhoito-opas'es*», kust käesolev essee tõlgitud, mõistagi üks kesksemaid märksõnu.
12. Esa Saarinen — noorema põlvkonna soome filosoof, uurinud põhjalikumalt Jean-Paul Sartre'it, aga ka noorte- ja massikultuuri ilminguid, naisküsimumust jne. Mõjub Soome ühiskonnas üsna šokeerivalt oma vaadete, avaliku esinemise ja muu hulgas ka dandy'liku väljanägemise tõttu. «Punkdoktori» nimetus levis seoses raamatuga «*Punk-Akatemia*» (1980), mis valmis koostöös Jan Blomstedtiga. Markku Eskelinen ja Jyrkki Lehtola kriitiseerivad Saarisest karmilt mujalgi. Sonja Nolla — ilmselt mõeldud soome lauljat Sonja Lumme't: *nolla* — 'null'.
13. Gonzoajakirjandus — Gonzo on raisakotkas meilgi tuntud «Muppet-Show'st»; kõmuajakirjanduse äärmuslikem vorm. megahemanus — Pertti Hemanuse, 60ndate põlvkonna ühe agarama arvustaja nimest tuletatud negatiivse hinnangu ühik.

15. «korterite ülevõtmine» — korteripuuduse tõttu on noored eelkõige Helsingis vallutanud mitmeid tühjana seisvaid, remonti ootavaid või lammutamisele määratud maju. Nüüdseks

on noored organiseerunud rühmaks *Orange ry.* «Vana ülevõtmine» — Helsingi Ülikooli *Vanha Ylioppilastalo* vallutamine 1968 seoses ka Soomes levinud üliõpilasrahutustega.

*Soome keelest tõlkinud ja kommenteerinud
Barbi Pilvre*

MARKKU ESKELINEN, JYRKI LEHTOLA

KIRJANDUSE UURIMINE JA ÕPETAMINE

Elukutse: tõrje

Moto: Ja Raafael puudutas meest.

Isik, kübarast kelle peas räägitakse rohkem ja lugupidavamalt kui tema pea sees sisalduvast — kirjandusteadlane.

Isik, kes on oma teoreetilise kompetentsi omandanud romaanikangelaste suust — kirjandusteadlane.

Isik, kelle samastumine nt suure kirjanduse tegelaskujude ja temaatikaga võib hoiakust lähtuvalt olla kas ohtlik või naljakas — kirjandusteadlane.

Isik, kelle inimesekäsitus välistab juba Darwini ja Freudigi — kirjandusteadlane. Kõnelemata teistest.

Isik, kelle jaoks suguelundid ja keha üldse on inimese irrelevantsed funktsioonid.

Isik, kes võtab isegi suhu kunsthammas-tega, mida hoiab käes.

Kirjanduse uurimisest, erinevatest uurimismeetoditest, kirjanduse õppimisest ja kirjandusteadusest ülikooli õppeainena oleks öelda nii mõndagi. Aga teadagi (nagu ikka ja alati) oleks kõige teraapilisem jätta seesugused iseennast naeruvääristavad diskursused kommenteerimata ning piirduda vallatu kinnitusega kirjandusteadlasele: «Vaata siin ongi meil tsunft, kellele ideed, mõtted ja kirjutamine veel midagi tähendavad. Pole ime, et kirjandusteaduse osakond paikneb ülejäanud ülikoolist eraldi; see raipehais on ju välja-kannatamatu.»

Või võiks teise sissejuhatava iseloomustuse laenata Philippe Sollers' mõtte: need, kes valivad oma elukutseks kirjanduse analüüsimise, ei ole võimelised tegema valikut

psühhoanalüütiku (analüüsija) ja patsiendi (analüüsitava) vahel.

Eespool toodud iseloomustus ei ole isegi mitte solvav, vaatamata sellele et seda kindlasti niimoodi mõistetakse. Noh, kirjandusteadlase mõistmis- ja lugemisvõimet me tunneme hästi: maailmakirjanduse klassika nääpsukeste tegelaskujudega samastudes ei ole uurijale kindlasti pähegi tulnud, et tema ise võiks olla patsient.

Aga me ei taha (või vähemalt väidame, et me ei taha) üksnes solvata ega olla negatiivselt meelestatud, vaid me pakume ka positiivseid lahendusi: 1940—80ndatel koolitatud ja — siin peitub nii põhjus kui ka tagajärg — seega 40ndatest või 50ndatest nii oma teoreetilised kiindumused kui ka uurimisobjektid leidnud kirjandusõpetajad võiks ümber koolitada mingi ehitustandri tarbeks (sellega ei pea me silmas lammutamistöid).

Iga taolise väite järel tahaksime teadagi vaikida, aga me ei saa enam. Seetõttu teeme edaspidi mõned täiendavad tähelepanekud sellest teadusvaldkonnast, milles sisalduv tõrjejõud võiks rakendust leides olla energiamajanduses üpris märkimisväärne.

Meie tähelepanekud on kohati fragmenteeritud väljanägemisega, et nii eristuda kirjandusteaduse «kõigel peab olema algus, keskpaik ja lõpp»-retoorikast. Või — nii me väidame.

Kirjandusteaduses on tõde tihti luuleloost imelisem. Ja seetõttu üpris usutav: ühele meist on avalikustatud, et Helsingi ülikooli üldise kirjandusteaduse professori kohta

taotledes pidi hoolega valima, mida näidisloengus rääkida, sest tuli meeles pidada, et üks retsensentidest on Kai Laitinen.¹ Seda me usume.

*

Kirjandusteadlased võib jagada kahte eri rühma: taidlusmasturbeerijad ja professionaalsed onanistid. Esimesse rühma kuuluvad need, kes harrastavad kirjandusest kirjutamist. Seda rühma iseloomustab kõige paremini takerdumine soome sõdadeaegsesse rahvuskirjandusse ja mõne reflektorselt valitud maailmakirjanduse klassiku loomingusse (vene ja saksa klassikud). Need isikud on peamiselt «kirjutajad», sest nende «lugemise» funktsioon on lugemise varjus välja heita oma masendav elusaast — näkku võimalikult suurele lugejaskonnale. Teine rühm, professionaalsed onanistid, seisavad veelgi kindlamal pinnal, nad ei pea sageli tegema midagi muud kui kandma õlgkübarat² — ei midagi muud kui käima oma professoripalka välja võtmas.

Ometi, meie raamatus kasutatavate nimetuste üldskeemi järgides võiks mõlemat rühma nimetada **politseideks** (jutt on ju humanistidest)³: taidlusmasturbeerijad püüavad näidata, kuidas raamatute abil loetakse (taidlusmasturbeerija enese) maailma ja elu; professionaalsed onanistid seda, kuidas süfilistiliste teooriate abil loetakse kirjandust. Professionaalsete onanistide haare on loomulikult politseilikum, sest nad ei pea taitlejate kombel peitma päeva juhtlauset humanismi salliva esseistika rüüsse, vaid võivad juba oma esimesest vaalest alates järgida teaduse autoritaarset retoorikat, mida eeldab nende «teaduslikkus» ja «tulemuslikkus». Mõlemaid võib sellegipoolest nimetada peaaegselt «õpetajateks».

Kirjandusteadlased on ölesasijudega põhupead (millest ei leia nõela), kes õpetavad kirjandust erinevates institutsioonides alates ülikoolist ja lõpetades «my last chance»-pekkasakadeemiatega.⁴ Juhul kui mingil perverssel põhjusel (iga institutsioon vajab mõnda kasutatut elementi, et oma ilmet säilitada) neid põhupäid ei oleks mahutatud

¹ Kai Laitinen — Eestis ilmselt tuntumaid soome kirjandusteadlasi, sõjajärgse aja mõjukamaid kirjandusloolasi. Tähtsamad teosed: «Soome kirjandus 1917—1967», «Soome kirjanduse ajalugu» (1981).

² *olkihat* — ilmselt vihje Soome akadeemilise rituaali kuuluvale doktorikübarale; vrd *heinähattu* — 'puupea, loll'.

³ *humanisti* tähendab sm k nii 'humanisti' kui 'humanitaarlast'.

⁴ *pekkasakatemia* — Kotkas asuv kultuuriülikooli-tüüpi õppeasutus, mis on oma nime saanud Kotka tööliskirjaniku Toivo Pekkase järgi, kes on üritust toetanud.

nüüdisühiskonda ega nüüdisülikoolidesse, võiksime üksnes arvata, kas meie kirjandusuurijad tegutseksid hullumajades turvasanitaridena või skaudiliikumise juhtidena. Sedalaadi tööks on neil igatahes nõuetekohased vaimsed eeldused olemas, iseküsimus, kas nad on võimelised ilmutama mingisugustki aktiiviteeti pärast terve oma teenistuskäigu kestnud pensionipõlve. (Nende suhete kohta Soome Pensionäride Parteiga võime üksnes oletusi teha.⁵)

*

Ja mida oleks meil öelda nende institutsioonide kohta, kes võtavad vastu pensionäre natsimundrites? Mida oleks meil öelda 80ndate lõpus sellise institutsiooni kohta nagu «kõrgkool»? Mida oleks meil öelda institutsioonide kohta üleüldse?

Me võime ainult taas tõdeda mõningaid enesestmõistetavusi: vajalikud on üksnes sellised institutsioonid, mis püüavad ennast mittevajalikuks muuta. Näiteks kirjanduse õpetamine on institutsioon, mis annuleerib nii iseenda kui ka kirjanduse.

Ülikool pole nunn ega neitsi; muidugi võiks tedagi kritiseerida samasugusel kulunud viisil kui mis tahes muud asutust: tehest, parteid või vanadekodu — ja see on niisama mõttetu. Sedalaadi asjadest kirjutades süveneb üksnes veendumus, et institutsiooni puhul on «äraootamine» selle institutsiooni pooldamine. Mingisugust illusiooni vastastikusest mõjutamisest ei hellitata (ja me ei väida seda öeldes tõepoolest midagi vapustavalt uut); vastastikuse mõjutamise asemel on alati olnud õpetajate monoloog koos õpilaste autisimiga. Olukord on analoogiline olukorraga mis tahes karistusasutuses. Vanade inimeste (kirjandusega tegelevates asutustes on kolmekümneaastane õnnestunud muuta vanaks ja seniileks (see on ilmselt filosoofia mõju (just nii peabki aru saama teaduste viljakast vastastikusest mõjust))) omaette ja iseendale patramine ei jäta esimesel pilgul küll sellist muljet autoritaarsusest kui vangivalvuri fašistlikud rituaalid. Peagi aga õpib seda patramist «õigesti tõlgendamata» — ja just õigesti tõlgendamist on meie kirjandusõpetus püüdnud meile sisse sõota (oleme niisiis üht-teist õppinud?).

⁵ Soome Pensionäride Partei — niisugune organisatsioon on tõesti olemas.

On selge, et kirjandusteadus ei saa vältida seda üldist seaduspära, et kõige parema pildi asjade «loomusest» annab nende võime ennast tahtmatult parodeerida. Tahtmatu eneseparoodia kirjandusteaduses (nagu ühiskonna- ja humanitaarteadustes üldse) on seotud selle «opositsioonistrateegiatega», mille abil püütakse ületada oma teoreetilised ja epistemoloogilised umbteed. Olukord on sageli selline: vana malli kohane tõrje — katse säilitada kirjandus Kirjandusena, ühe auto-noomse ja ennastmäärava tervikuna — uute, žanripiire rikkuvate tekstide puhul enam ei toimi. Vana malli ideoloogia (selle all mõistame «tõrjet») tuleb sobitada tekkinud piinliku olukorraga nii, et iseenest miski ei muutuks peale vokabulaari, mille abil kirjandusest «räägitakse». Väärtused säilivad muutumatuna aastakümnest teise, üksnes nendest rääkimise stiil vaheldub: Jumalat võib nimetada mitme eri nimega (nagu kirjandusteadlasigi).

Sellise tõrjega, mis on vastuseks muutustele ja «uutele ülesannetele», on eelkõige seotud nii uurimisobjektide kui ka meetodite pluralism. Uurimisobjektide pluralism tähendab seda, et uurimistööd laiendatakse vähem-eksklusivses, laste- ja noorsookirjanduse uurimise ning haletsusväärset naivset retseptiooni- ja lugejaurimise suunas. Selliste uurimisobjektide eelistamist saab seletada samal viisil kui andetuse sotsioloogide suundumist populaarkultuuri uurimisse: uurimisobjekti (näilise, arvatava) lihtsusega. Lõpptulemuste üle võib igaüks naerda lugedes lasteraamatu-uurimisi, mis on tihti veel naivsemad ja silmakirjalikumad kui uurimisobjekt ise — tõsi küll, kirjandusteadlase õnnetuseks ei saa uurimisobjekti lugejate kohta (päris) sama väita.

Meetodite pluralismgi ei kõla eriti veenvalt, kui teada seda, et näiteks Helsingi ülikoolis on võimalik oma erialaks valida sellinegi antiintellektuaalne veidrus nagu biograafiline meetod. Pluralism näibki olevat enamikul juhtudest andetuse kattevari ja alibi oma mahajäämusele. Mõte meetodite ühismõõdu puudumisest õigustab mis tahes nõrgamõistuslikku sapsimist arvustuse pilgu eest kaitsuna. Meetodite pluralism võib tänapäeval kõlvata veel ainult kaitsestrateegiatega arvu suurendamiseks, aga kas kirjandusuurijad ka teavad, et seal, kus närtsib üks lill, võivad närtsida ka teised? Oletatav pluralism ei ole liberalismi tagatis, kui meenutada kui lühike tee on Oulu ülikooli Pertti Kar-

kama⁶ kehvast ja silmakirjalikust marksismist Helsingi ülikooli Kai Laitise intentsionaalse isandahirmu ja -usuni.

Ja Oulu ja Helsingi ülikooli vahele kogu maailm mahubki: konkreetse näitena mitmekülsuse ühekülsusest võib tuua Tampere ülikooli üldise kirjandusteaduse õppekava aastateks 1986—87. Õppekava soovitava kirjanduse nimestikust kinni pidades võib ehk omandada mõningaid triviaalsusi 20ndatest, mil Soome viimati avas ja sulges akna Euroopasse (ja kolis punkrisse, millel ei ole aknaid, mida saaks kividega sisse loopida). Seevastu tänapäevased — Euroopa — «uurimissuunad» paistavad juhendis silma oma puudumisega (*absence*): ilmselt nõuaksid näiteks psühhoanalüütiline kirjanduskriitika, uuem marksistlik kirjandusteadus ja dekonstruktivism teistsuguseid dissemineerijaid kui praegused professorid, assistendid ja sugulussuhete kaudu tööle pääsenud tunniandjad — jääb üle üksnes wait olla, kui satud vestlema inimesega, kellele Oscar Wilde on kirjandusteoreetikute kõige huvipakkuvam. Siin taga on ilmselt kramp, et uhkus oma keele ja rahvuskultuuri üle peab tähendama ka püsimit selle piires: kes aias, see aias, ja Euroopa on üha kaugemal (või ainult idas). Kirjandusteadlane: kui lähed Euroopasse, ära unusta maha rahvarõivaid.

Teine liikumine, mis kirjandusteaduses valitsevat tõrjet iseloomustab, on siirdumine erinevate diskursuste käsitlemisele. See tähendab seda, et «on jõutud juba selle tasandini», et ühestki teksti omadusest ei piisa teksti muutmiseks ilukirjanduseks, kui pole teatud konteksti, diskursust või kollektiivset kokkulepet. Vaatamata sellele just neid kontekste või diskursusi ei uurita ega õpetata uurima. (Näiteks kõik Tampere üldise ja kodumaise kirjanduse kateedrite juures valmivad üliõpilaste lõputööd käsitlevad kas jumalikku kirjanikku või üksikut raamatut kui kirjaniku loodud eesmärgipärast, autonoomset, tähenduslikku tervikut.) Üks põhjus diskursusepraktika uurimata jätmiseks võib olla see, et illusioon õpetuse neutraalsusest ja õpetajaskonna objektiivselt autoriteetsest positsioonist säilib just täpselt niikaua, kuni õpetamise osa kirjandusuurimises ei uurita: «Asi on lõppude lõpuks nii, et Haanpää ja miljon kirjanikku kujutasid raamatutes oma enese üksindust ja selle ahistavust. See on eriti tähendusrikas. Ja sealt edasi ei pääse mitte kusagile. Ma hoiatan: SIIT EI PÄÄSE MITTE KUSAGILE.» Ega siit ei pääsegi kunagi mitte kusagile.

⁶ Pertti Karkama — marksistlikust esteetikast mõjutatud soome kirjandusteadlane; tähtsamad teosed: «Meetod ja maailmavaade» (1974), marksistlik «Soome kirjanduse ajalugu» (1973).

«Diskursustest» vatramise varjus on siiski lihtne veenda kriitikameeleta kuulajaid/käsuiluseid, et nüüd, kui «tekstuaalne maailm» on jagatud erinevateks diskursusepraktikateks, ei tulegi seda enam näha nii kindla ja range tervikuna kui varem. See jaotamine ja klassifitseerimine on siiski nii läbipaistev ja vägivaldne, et erinimeliste jaotuste ja lahterduste alt paljastuvad lõpuks vanad head arusaamad «asjade tõelisest» loomusest niisama probleemivabade ja kõigutatamatult lamedatena kui ennegi. Või, vaatamata sellele et keelest ja kirjandusest rääkimise grammatika ongi pisut muutunud ja uuenenud (ilmselt ärkasid naiivsed kirjandusteadlased Okasroosikese-unist alles pärast Umberto Eco «Roosi nime»), ei suuda see varjata tõsiasja, et keelt ja kirjutust nähakse niisama representeerivana kui siiaaani (meie teadlastes tekitab ilmselt piinlikkustunnet see, et nad ei saanud lugeda «Roosi nimegi» muul viisil kui pettekujutluses, nagu haaratakse tegelikkust): «Mida siis Jorge järgmiseks tegi (naljakas, et tal on sama nimi kui sellel Borgesil, keda ma ei ole kunagi lugeanud).»

On lihtne mõista, et selline tõrje-ülekande-loogika tugineb eelkõige kirjandusteaduses valitsevale eneseõigustusele ja -pettusele: asjad on — «nad peavad olema» — ratsionaalsed ja neid saab — «neid peab saama» — uurida. Ükskõik, kas enesepettust õigustab fenomenoloogia, uskriitika või strukturalism, kõik nad eeldavad nt dekonstruktivismi poolt juba hüljatud metafüüsiliste harmoonia- ja ühtsuse-mõistete kasutamist. Kõige paremal (halvemal) juhul viib tuginemine neurootilistele kaitse- ja varjamisabinõudele farslikku paranoiasse. Nii näiteks ameeriklane Morse Peckhami (oleme väsinud kasutamast näitena kailaitiseid) juhtumi puhul — kes on ärritunud võrrelnud dekonstruktivismi mantrakorrutamise ja uimastikasutamisega.

Kas ei oleks juba aeg omaks võtta, et kirjandusteadus/teooria on üksnes tekst teiste tekstide hulgas ja selle võime kommenteerida teiste tekstide olemisviise on täpselt sama hea või halb kui nende teiste tekstide võime kommenteerida teooriateksti olemisviisi. Kui mitu korda jaksame veel teha ettepanekut loobuda paikapidamatust eristusest: keel/metakeel.

*

Kirjandusteadusel on nüüd kiiresti vaja õigustada ennast kui ratsionaalset ja tulemuslikku teadust, seetõttu proovitakse maha salata oma loomuse tülikat intuiitsust ja välja pigistada tulemusi. Neid tulemusi saadakse kolmel viisil.

Esimene viis on lugejaurimused, kirjandusteaduse Soome gallup «tekstuaalse empirismi» nime all. Läbiviidud (ja läbiviidavad) lugejaurimused ei või anda tunnistust muust kui sellest, et põhuhunniku all on üksnes põhk: «Probleem: Kuidas sina, poola lugeja, mõistad ja loed Veijo Mere «Manillaköit»?» Küsitlusleht saadetakse sajale eri kasvu poolakale, kes vastavad kuulekalt küsimustele ja näevad manillaköies sotsialistlikku süsteemi, mille sisse Joose, Poola rahvas, on kinni seotud. Soome uurijad analüüsivad vastuseid analaalse vaevuste all kannataja tarkumusega ja jõuavad lõpuks tulemuseni: «Igaüks mõistab teksti oma kultuurist ja muust seesugusest lähtuvalt (nt kuueaastane näeb mõningatel juhtudel raamatut teisiti kui kuuekümnendaastane. Samalaadseid erinevusi saame täheldada ka pimedate, kurvide ja tummade vahel.)». Seesuguste uurimuste tulemused on tihti niivõrd etteaimatavad, et säästetaks aega ja vaeva, kui lõppjärelused tehtaks ilma küsitluslehtede vaevarikka saatmise ja töötlemiseta.

Teine ja kolmas viis eneseõigustuseks ja tulemuste kokkukraapimiseks seostub traditsiooniliste filosoofiliste eksiõpetuste väljasülitamisega tekstimasside pihta. Meie (Jyrki ja Markku) arvates on see tõeline probleem: lisaks oma väärõpetustele püüab kirjandusteadus õigustada oma rumalusi nendesamade tüütute filosoofiliste eelarvamuste abil, millest kirjandusteadus ise on alguse saanudki. Filosoofi(a) kasutegur kirjandusteaduses seisneb selles mõttes kahes võimaluses: kas uuritakse mingit üksikteost mingi meelevadse filosoofilise probleemi või mõiste valguses (Veijo Mere «Manillaköis» Kanti kategoorilise imperatiivi avajana meie sõjajärgses ilukirjanduses...) või proovitakse mingi filosoofilise konstruktsiooni abil selgitada teose ehitust (J. L. Austini kõneaktiteooria Veijo Mere «Manillaköie» avajana...). Mõlemal juhul on uurimiskollektiiv pärast teaduse nimel toimunud grupiviisilist vägistamist ja lämmatamist ideaalselt rahuldatud: sündimas on tulemusi, niisiis opositsioon toimib. Keel jääb igal juhul kõrvalteguriks, kirjutus mürataustaks, mida on õnnestunud vaigistada.

Eespool esitatud opositsioonistrateegiad kuuluvad veel kultiveeritumate ja euroopalikumate hulka. Tõelised põhupead tulevad teksti vastuoludega toime juba ammu pädevaks osutunud taktika abil: lihtsalt rakendatakse kirjanik teksti vastuolude selgitamiseks. Kaitset otsitakse siis vajaduse korral Jumala juurest, kunagi mõistmata, et vastuolulisus võibki olla teksti ainus olemisviis.

Mujal oleme väitnud: «Kirjanduse õpeta-

mine hoiab kirjandust rangelt lahus paralleelsetest jutustamisviisidest: filosoofiast ja psühhonaalüisist.» See oli meie poolt siiski põhjendamatult optimistlik ja rohmakas väärarvestus. Sest kahjuks on olukord nüüd just vastupidine: kirjandusteadus hoiab filosoofiast kõvasti kinni, aga see filosoofiline traditsioon on midagi nii aegunud, et isegi traditsioonilise filosoofia kõige kitsarinnalised esindajad ei tunnista hea meelega oma sugulussuhteid surnukuuriga.

Aga meie väide jätkus: «Marx on õnneks surnud, Freud ja Nietzsche ei ole isegi veel sündinud ja aborditegijaist meil teatavasti puudust ei ole.» Filosoofia ja kirjandusteaduse vastastikune mõju ja omavaheline tühjaksimemine ongi tavalikult koomiline: sel ajal kui uuem Euroopa filosoofia hakkab huvi tundma «kirjutuse» vastu, on kirjandusteadus paku jooksnud ja taganenud vigisema selliste metafüüsiliste raibete nagu humanism ja individualism juurde (see ongi teaduse dialektika). Isegi üksikutel dekonstruktivismi mugandavatel traditsioonilistel kirjandusuurijatel on õnnestunud sellest teha üksnes uus formalism, institutsionaalseks kasutamiseks ja imiteerimiseks kohane formaalne metodoloogia. Dekonstruktivistlike ideid ei ole üldsegi ära kasutatud selleks, et esile tuua näiteks seda ajalooa seotud dialoogi, millega koos tekstide retoorika on sündinud. Ei ole tehtud mingisuguseid katseidki teksti võimu ja autoriteeti ja sellega seotud «kokkukuuluvate osade võrgustikku» läbi kulutada, lammutada ja tühistada, osutades apooriatele, mis pidevalt lõhuvad teksti moodustavat loogikat.

Tänapäeva traditsioonilisel kirjandusteadusel on kahjuks rohkem tegemist traditsioonilise filosoofiaga kui näiteks filosoofia ja ilukirjanduse piire rikkuvate tekstimassidega. Pole siis mingi ime, et kirjandusteaduse peahoovuse retoorika meenutab tüütult filosoofia lamedat plädinat ja ladinat, mis püüab näida jõulise ja valitseva totaliteedina, kasutades ära mõistuse klassikalist eksiarvamust, et olukorrad ja konstruktsioonid on stabiilsed. Kurb — või naljakas — on ainult see, et need kõikuvad konstruktsioonid on sagedamini püstitatud uurija mõistusesse kui kusagile mujale, väljaspoole seda mõistust. Me ei tea, kas see olukord on *a priori* või *a posteriori*.

*

Kui tunduvalt lihtsustades väita, et näiteks uuem Euroopa filosoofia on kahekümne aasta jooksul keskendunud sellele, et rebida tekstilt maha terviklikkuse loori, siis kirjandusteaduses valitseva traditsiooni (ja nii konstrueeritud mudelis on ükskõik, kas oled

sa ajuvaba biografist või kannatad kõnepuude all) poolt sooritatav tõrje — kui vastus sellele strateegiale — on olnud võtta omaks uuest filosoofiast näiteks üksikuid seostest lahti rebitud ja irrelevantseks muutuvaid mõisteid, et toetada vanu arusaamu totaliteedist (Kes veel ei teaks, mida tähendab *différance* ja millele see kirjutuses näha olev, aga kõnes kaduv «a» viitab. «Ahaa, räägime nüüd logotsentrismist...»). Uue näilisest omaksvõtust hoolimata jääb kõik sellegipoolest endistviisi alles; mõiste ja keelemärgi totaliseeriv funktsioon ei murdu kunagi — ega peeta võimalikuks seda, et ka oma lugemis- ja kirjutusakt võiks pidevalt muutuda küsimusaluseks. Selleks on muidugi olemas «arvestatavad põhjused», on ju kirjandusteaduse ja -õpetuse üks peaeesmärk elustada kirjanduse traditsiooni ja olemust puudutavaid positiivseid hundikutsikaväärtusi. Negatiivseid väärtusi või saavutatud tulemuste falsifikatsiooni kogetakse peaaegu alati isatapmise ja/või nihilismina, millele vastatakse veelgi suurema nihilismiga ja valestilugemisega: kui mis tahes võib olla kuidas tahes, milleks siis midagi muuta (ega see ei ole koan). Selles arenguprotsessis on Soome esirinnas: provintsiülikoolide kaitstud hädaabitöökohtade valdajad kaitsevad oma saamatut segasust nüüd juba väitega, et teevad «rõõmsat teadust».

Üliõpilasi ja lugejaid kaitstakse ka «ebameeldivate tekstide» eest, kirjanduse ajalood ei tunne siinamaani de Sade'i, Lautréamont'i Cèline'i ega Burroughs'i. Aga kui mõelda kirjandusüliõpilastele — nendest tulevad lõpuks uurijad —, siis me pooldame seda kaitstust; milleks anda jalast vigasele kasepuust voolitud kargu asemele elektrooniline ratastool (see ilmselt ainult ehmataks ta ära).

*

Võib-olla peaksime lubama kirjandusteadlastel ronida veel ja veel kõrgemale mõõda Wittgensteini redelit⁷ ning laskma maja õhku alles siis, kui uurija on piisavalt kõrgele (alla) jõudnud.

Võib-olla peaksime sulgema oma silmad ja kõrvad kõige selle eest ja naasma lihatehnoloogia juurde.

*Soome keelest tõlkinud ja kommenteerinud
Barbi Piltve*

⁷ Louis-Ferdinand Céline (õieti Destouches) — arstist prantsuse kirjanik 1896—1961), tuntuim romaan «Voyage au bout de la nuit» («Reis õõ sügavustes», 1932), kus kirjeldatakse kahtlase kuulsusega slummiarsti juhtumisi 1914.—18. a-te Prantsusmaal.

⁸ Wittgensteini redel — Ludwig Wittgensteini, kaasaegse Soome filosoofiateaduse olulise mõjutaja «Tractatus Logica-philosophicus» lõpeb ütlusega, et tema sõnad on kui redel, mis kõrvale visatakse, kui ollakse mõõda seda üles roninud.

Ainult see, kes endas väga kindel, võib lasta end kritiseerida või tegelikult läbi sõimata eespool nähtud viisil. Eks vabaduse astme üle soome kultuuris otsustab igaüks ise vastavalt oma elu- ja vabaduskogemusele. Noor kirjandusteadlane Markku Eskelinen ja noor filosoof Jyrki Lehtola on veendunud, et Soomes on vabadus piiratud ja kultuur surnud. Oma raamatus Jälkisanat. Sianhoito-opas («Järelsõna. Seakasvatuse käsiraamat», 1987) lahkavad nad oma väite kohaselt seda surnud kultuuri. Nende meetodit on nimetatud «90ndate põlvkonna verbaalterrorismiks». Poststrukturealistlik mõttealaad on siin ühendatud terava poleemika ja vihase koomikaga. Raamatut lugedes võis vaid ette kujutada, kuidas kannataks meie kompleksides vaevlev ja tõsiselt haige kultuurielu välja sedalaadi kriitika. Siiski oli Eskelise-Lehtola raamat (millest on pärit ka mõlemad siin tõlgitud esseed) ka Soomes skandaal, sest tegemist on ju küllalt alalhoidliku maaga. Ja veel: «jääb üle ainult vait olla», kui lugeda, missugune siis on see tase, mida niimoodi kritiseeritakse, pidades silmas ka seda, et see olevat muust maailmast kõvasti maha jäänud...

Ei salga, et hoolimata erinevast lähtekohast tundus mulle essee «Muu hulgas kuuekümnendatest» milleski olulises haakuvat meie «kuldsete kuuekümnendate» põlvkonna ümber arendatud poleemikaga.

Teine essee, «Kirjanduse uurimine ja

õpetamine», nõuab süvemaks nautimiseks poststrukturealistliku (kuna dekonstruktiivlikuks ei taha autorid oma lähenemislaadi siiski nimetada) mõtteviisi vähemalt põgusalt tundmist. Väga lihtsalt öeldes on dekonstruktiivism iseäranis prantsuse ja ameerika filosoofias/kirjandusteaduses levinud mõtteviis, mis — kord toetudes, kord tõukudes — lähtub uuskriitika, strukturalismi, uue romaani, Nietzsche, Freudi ja Heideggeri õpetustest. Dekonstruktivism on kujunenud 1960.—70. a-tel ja hakkab oma pärismail nüüd juba ammendumas. Selle mõtteviisi keskmes on metataseme problemaatika, püütakse irduda traditsioonilisest «logotsentrist» ja keskenduda kirjalikule väljendusele (kirjutusele), lõputult lammutada keelemärgi astmelisust: iga märgi sees on jälle uus märgi jälg jne. Eitatakse teksti koherentsust; tekst on ebapüsiv, problemaatiline, tekstuaalsus avaneb alles tõlgendusprotsessis. Iga lugemine on ühtlasi valesstilugemine ja iga tõlgendamine valestitõlgendamine. Tõsisemat tutvust võiks vahest alustada Jacques Derrida töödest: nt L'écriture et la différence, La voix et la phénoméne, De la grammatologie (kõik 1967) ja Positions (1972). Viimane olevat kõige selgem, kuna koosneb intervjuudest, kus Derrida oma vaateid selgitab; on kättesaadav ka soome keeles. Soome ajakiri Synteesi, mida leidub ka meie raamatukogudes, toob oma 1985. a 3. numbris ära Derrida artikli La différence tõlke, mis selgitab seda keerukat, kuid dekonstruktiivlikus mõtteviisis olulist mõistet.

Barbi Pilvre

AINIKI VÄLJATAGA

«KUS ON SOOME ÜLIÕPILASREVOLUTSIONÄÄR?»

Nõnda hüüdis 1968. aastal lennukalt pahemradikaalse pamfleti autor Antti Kuusi. Mujal taplesid üliõpilased tänavatel, sakslastel oli oma Rudi Dutschke, prantslastel Daniel Cohn-Bendit e Punane Danny, kõik lugesid Marcuset ja elasid põnevat elu. Isegi rootslased. Flegmaatiline Soome üliõpilane ei paistnud aga millestki midagi taipavat; poliitika hakkas küll sealgil tasapisi ülikooli immitsema, kuid ei võtnud ikka veeli vedu. Lõpuks, 1968. aasta kevadel hakkasid teadlikumad tudengid

juba igal laupäeval Helsingi Esplanaadil meelt avaldama, mis lõppes aga sellega, et oldi sunnitud politsei käest kaitset otsima liiga agressiivseks osutunud publiku eest. Potentsiaalsed üliõpilasrevolutsionäärid siplesid üliõpilasseltside kärbspaberil, laiad massid haigutades loengutel. Selline olukord ei võinud enam kaua kesta — sellest ka pamfletis sisaldunud ettepanek: vallutada Helsingi Vana Üliõpilasmaja. Kuuldavasti olid rootslased juba millegi sarnasega hakkama saanud.

1968. aasta novembris, päevil, mil peeti Soome Üliõpilasliidu juubelit, rüsedigi majja sisse, mõned hüüdsid emma-kumma, kas revolutsiooni või siis surma järele, teised ei saanud suuremat aru, mis teoksil, Üliõpilasliit pidutses mujal ja keegi ei tulnud vallutajatega riidlema. Antagonistlikke vastuolusid ei tõusnud, inimohvreid polnud. Aktisiooni võis pidada samavõrra õnnestunuks kui läbikukkunuks. Kuhu aga jäi see moraalne, seksuaalne, poliitiline ja intellektuaalne mäss, totaalne mäss süsteemi kui terviku vastu? Kas Soome üliõpilane siis polnudki see uus, sootuks uut tüüpi realsustundega inimene, kellest rääkis Marcuse? Võib-olla oli viga Rahvarindevalitsuses, mille poliitikal ei saanudki imperialismi ette heita; riiki juhtivad sotsiaaldemokraadid said noortest päris hästi aru ega visanudki vihasemaid endi ridadest välja. Viiendiku Soome üliõpilaste vanemad olid tavalised tööinimesed (samal ajal pärines SLV ja Prantsusmaa üliõpilastest ainult 5% töölisperedest) — niisiis polnud põlvkondade tüül ka eriti «kandvat ühiskondlik-majanduslikku baasi».

Seitsmekümnendate küpsedes jäi Lääne ülikoolides üha vaiksemaks — prantslased ja sakslased said oma ülikoolireformi, USA lõpetas sõdimise Vietnamis. Üliõpilased hakkasid rohkem huvituma iseendast ja oma tulevikust. Erinevalt 60ndatest ei oodanud 70ndad enam avasüli noort kõrgesti haritud tööjõudu, töö leidmine läks raskeks, eriti humanitaaraladel. Ühiskonnateaduste prestiiž langes järsult, neid ei peetud perspektiivikaks ning see, kes siiski midagi taolist õppima läks, pidi teadma, millega riskib, st pidi lööma käega ühiskondlikule positsioonile, st pidi muutuma radikaalseks ja plahvatusohtlikuks. Sellest hoolimata läks üliõpilasliikumise lainehari 70ndate alguseks mööda, rahutuks jäid veel mõned ultrad SLVs ja Jaapanis, ühiskondliku stimulaatori rolli ärkasid aga tudengid Indias, Pakistanis, Tais ja Soomes.

Soomes oli 1960ndate aastate lõpuks pahempoolistunud koolinoorte organisatsioonist, Teismeliste Liidust, välja arenenud uus, pahemaistki pahempoolsem üliõpilasorganisatsioon — Sotsialistlik Üliõpilasliit, mis võttis üliõpilaste liikuma panemise sealmail otsustavalt käsile. Ülejäänud vaatasid esialgu ehmunult pealt, kuidas Sotsialistliku Üliõpilasliidu võitlusalgad otse masside keskel rahmeldasid ning jutlustasid, et massiline sotsialistlik üliõpilasliikumine on tekkinud kapitalismi kriitikana, mis alul siiski idealseeris Rahvarinnet, viimase sotsiaaldemokraatlikus poliitikas pettununa aga leidis end viimaks marksismis-leninismis. Kui mõni ikka ei taibanud, siis vabastati ta mõttepiinast

väitega, et marksismile-leninismile toetudes polevat võimalik olemasolevat tegelikkust valesti hinnata, järelikult olevat neil alati õigus. Iga üliõpilane pidi peagi mõistma, et tema majanduslik olukord on talumatu, õppimine raske töö, mis pealegi on rajatud täiesti ebateaduslikele alustele, ning võimalused valeliku, vägivaldse ja perspektiivitu ühiskonna asjade üle otsustamisel praktiliselt puuduvad. Sotsialistliku Üliõpilasliidu aktivistide invasioon mitmesugustesse erialaorganisatsioonidesse, millega oma studiumi vältel iga üliõpilane pidi mingil moel kokku puutama, pani üliõpilaspoliitika tõeliselt kihama. Seni toimuvat passiivselt jälginud poliitikud, kes polnud veel jõudnud täielikule selgusele selles, kas võitlussalklaste puhul on tegemist puhtakujulise idiotismiga või mitte, pidid peagi asuma võitlusesse Sotsialistliku Üliõpilasliidu enese poolt väljamõeldud positsioonide pärast viimase valitud lahinguväljal. Tuli ol'a realist ja nõuda võimatut või üldse mitte olla.

Traditsiooniliselt mõjukaim poliitiline üliõpilasorganisatsioon Soomes — parempoolse Rahvusliku Koonderakonna joonel asuv Tuhatkond tuli välja nn porvarismi-ideoloogiaga. Nõukogulik-marksistlikule programmile pakuti alternatiiviks teise indiviidikesksusest, vastuolude viljakusest, võimaluste paljususest, ühiskondliku paratamatuse eitamisest jms algelt liberaalide arsenalil kuulunud ideid. Maja valmis, puudus veel vundament. Selleks sai Karl Popperi 1945. a ilmunud «Avatud ühiskond ja selle vaenlased». Porvaristid kuulutasid sotsialismi tehnokraatiaks, sotsiaaldemokraatia pidavat veel 70ndate jooksul alla käima. Juba kurtsid nõrganärvilisemad, et nii marxistid kui kodanlased püüavad kaitsetud kodanikku üksteise võidu hirmutada õuduslugudega tehnokraatiatondist. Tugevamad käisid aga edasi igasugustel rahvakogunemistel, kus demokraatliku tsentralismi parimate traditsioonide kohaselt valiti kõikvõimalikke esindusorganeid. Hiliste öötundideni istuti täissuistetatud ajalehetoiemistest ning seipitseti üksteise vastu teravusi. Tüüpiline karikatüür üliõpilaslehes kujutas täissõõnud orjapidajat luise orja ajudel trampimas ja kandis allkirja «Koonderakond — rahvavõimu muserdaja — oma meelistegevuses». Kuid üksnes rivaalide mõnitamine ei saanud aktiivsust kaua toita — parempoolsed püüsid passiivselt oma liberaalsetel positsioonidel ning nende õrritamine ei olnud enam omaette eesmärgina piisav.

Üliõpilasradikalismi Soome variant hakkas kõrgkoolipoliitikas oma nime õigustama alles nõudmise kaudu valida kõik kõrgkoolide

juhtorganid üldistel ja ühetaolistel valimis-
tel. Studentokraatia pidi saama demokraat-
liku ülikooli alussambaks, ükski kõrgkool
ei tohtinud enam jääda endiseks suurkapitali
kepphobuseks ega koolitada kapitalistlikule
ühiskonnale kuulekaid alamaid. Õppejõud
tõstsid hädakisa — ei võivat ju noorusega
kõiki totrusi vabandada. Üliõpilased võtsid
aga ilmse mõnuga õppust eesrindliku töölis-
klassi võitluskogemustest — ei käinud enam
loengutel, vaid streikisid või siis vallutasid
mõne, ülikoolile kuuluva hoone või auditoo-
riumi. Peavaenlased, s. o õppejõud olid samal
ajal sunnitud oma voli- ja nõukogudes
seniste pooltundide asemel pooli öid koos istu-
ma ning pead vaevama, käidas päästa vana
hea ülikool vandaalitsevate stalinistide, s. o
üliõpilaste käest. Samas aga ei näinud
parempoolsed üliõpilasorganisatsioonid
studentokraatia mõtte varjus hiilivat kommu-
nismitonti, pahemradikaalidega käis leppima-
tu vaidlus veel üksnes selle idee esmaavastaja
au pärast.

1960ndate üliõpilasrahutuste üheks tule-
museks võib lugeda kõrgkooliprogrammide
korregerimist enamikus Lääne ülikoolides.
Kä Soomes kavandati selles vallas reforme
ja radikaalsetelt tudengitelt laekusid järgmi-
sed ettepanekud: 1) eksameid pole vaja soo-
ritada neil, kes on aktiivselt tegevad mõnes
poliitilises üliõpilasorganisatsioonis; 2) kui
loengutel pidevalt kohal istuda, pole eksameid
tarvis teha; 3) hindeid pole vaja, vaja on
raha. Üliõpilased kui postindustriaalse ühis-
konna proletaarlased tahtsid oma raske
õppetöö eest korralikku palka saada.

1974. aastal võeti vastu seadus kõrgkoolide
juhtimise kohta, mis nägi üliõpilastele ette
kolmandiku kohtadest kõikides kõrgkooli
juhtorganites. Ei mingit kõrgkoolidemokraa-
tiat! Pealahingu kaotanud üliõpilasradikaal-
idele meenusid ühtäkki ka nn tavalised
üliõpilased, kes kogu liikumisest mingit kasu
polnud saanud. Sotsialistlik Üliõpilasliit re-
videeris oma taktikat ning kuulutas uue
relvana demokraatlikus võitluses välja usina
õppimise. Enamik üliõpilasi oli seda kavalat
relva aga juba mõnda aega rakendanud —
pragmatism nagu radikalismgi oli teatud faa-
sinihkega Soome jõudnud. Lähemad eesmär-
gid nagu raha varjutasid kaugemad nagu pa-
rem ühiskond. Korraga ei tahtnud enam keegi
minna valima, isegi võrkpallimatši ja sauna-
õhtuga ei meelitanud masse vaidluskoosole-
kule. Kas Soome Vabariik läheb pankrotti ja
kui läheb, kas siis on selle põhjuseks rahva
võim, tuumaenergia, inimteadvuse piirid,
bürookraatia, joogivee fluorisisaldus, arsti-
rohtude kõrvalmõjud, popmuusika või töös-
tus? Keda see enam huvitas. Fakt oli see, et

70ndate keskpaigast suurenes akadeemiline
tööpuudus tunduvalt ja siingi jäid töö leid-
misega hätta eelkõige humanitaarid. Üliõpi-
lasliikumine taandus sama kiiresti, kui oli
tekinudki.

Sotsioloogide andmed jätavad mulje, et
70ndate aktiivne üliõpilane Soomes õppis
enamasti ühiskonnateadusi (Tampere Üli-
kool, kus suur rõhk on just ühiskonna-
teadustel, oli peamine radikalismikants sel
perioodil), pooldas sotsialistlikke parteisid
ning tal oli ülikooli peal palju sõpru-tuttavaid.
Vabal ajal võttis ta osa Üliõpilaste Kultuuri-
keskuse tööst, mis 1971. aastast alates kulges
devisi all «Noorsugu süüdistab imperia-
lismi». Kui ta oli õrnema soo esindaja
(töenäosus 49%), siis käis ta Tuneesias oma
sookaaslastega arutamas, et kapitalistlik töö-
turg pole tüdrukute koht; kui ta kuulus
Üliõpilasliidu juhatusse, siis luges mõnel
pidulikuloosolekul ette tervitustelegrammi
Põhja-Koreast üleskutsega «võidelda võidu-
ka võiduni USA imperialistide vastu» ning
tegi ettepaneku vastata samalaadsega.

Mis sai 70ndate põlvkonna ideaalidest?
Mida see põlvkond üleüldse korda saatis?
Endine Tampere Ülikooli Sotsialistliku Üli-
õpilasliidu algorganisatsiooni sekretär Matti
Hyvärinen, kelle 1982. aastal ilmunud töö
«Alguses oli liikumine» on just neile küsi-
musele pühendatud, on sunnitud tunnistama
raudse oligarhiaseaduse paikapidavust: ükski
ühiskondlik liikumine ei suuda ühiskonda
oma võõrandamatu kontrolli alla saada, kõik
kehtivad ühiskondlikud institutsioonid on
eilsed liikumised, oligarhia tekkimine ja
juhtkonna iseseisvumine on ühiskondliku lii-
kumise puhul vältimatu jne jne. Ja kus siis
ikkagi istub Vaenlane? Hyvärise meelest
«Raskolnikovi peas». Tore oli kuuluda orga-
nisatsiooni, tunda masside imetlust, kukutada
isakujusid ja püüda ise seda olla. Sotsialist-
liku Üliõpilasliidu meetodid sobisid selleks
suurepäraselt, liiati veel Soomes, kus poliiti-
line kultuur on üldiselt väga organisatsiooni-
lembene ja autoritaarsuse kriitika traditsioo-
nid nõrgad. Pole mingit ehtsat poliitikat ega
tõelisi vastuolusid, lööb endine üliõpilasradi-
kaal käega — 70ndal polnud mingit võitlust
üliõpilaste huvide eest, demokraatia ja teadu-
se eest ja imperialismi vastu, ei tudengite mas-
sijõuga ega -jõuta, ei tööliklassi kõrval ega
sabas, ei suurkapitali ega parempoolsete vas-
tu. Oli võib-olla magus pagemine iseolemise
raskuse eest, mis aga hiljem hirmsa pohmeluse
jättis. 70ndate aastate üliõpilasliikumist Soo-
mes pole tänaseni korralikult selgeks räägi-
tud. Kas puudub veel piisav ajaline ja aate-
line distants või valutab ikka veel pea ja
süda on paha?

HAIN REBAS

RELVAGA RONGI VASTU EHK ANNEKSIOONI EELMÄNG

Mispärast ebaõnnestus EKP ja Kominterni ettevõtmine, mässuhakatus Tallinnas 1. detsembril 1924. a?

Eeskätt kindlasti eesti sõjaväelaste kiirete vastuabinõude tõttu. Selle juures torkavad eriti silma Tondi kadetid, kolonel Raudvere oma soomusautoga ning legendaarne kindral Põdder, seekord üksikvõitlejana. Aga misugused põhilisemad tegurid aitasid nende edule kaasa?

«Pravda» seletust 1930. aastal, et võimuhaarajad ei suutnud siduda võitlussalkade tegevust rahvamassidega ja et nad ei suhtunud oma ülesandesse kui «kunsti», tasub siiski arvestada. Mis jäi neil siis vajaka?

Vaatame lähemalt kolme faktorit

- 1) eesti töölikond,
- 2) mässu plaan,
- 3) mässu juhtimine.

Eesti töölikond

Mis osa mängisid tegelikult eesti töölisel, kelle otsustavale abile mässajad ootama jäid? Missugune oli nende olukord ja missugused nende eeldused mässuliseks tegevuseks?

Esiteks tõdegem, et Tallinnas ja Eestis ei olnud mitte mingisugust «revolutsioonilist situatsiooni» klassikalises marksistlik-leninlikus mõistes. Vastupidiselt oma kolleegidele N. Liidus oskas eesti tööline sel ajal lugeda ja kirjutada, ka rehkendada. Ja juba mõned aastad oli ta elanud demokraatlikus ja pluralistlikus riigis, mida alguses juhtis koguni vasakpoolne koalitsioon. Noores ning üsna kaootilises ühiskonnas ilmus sel ajal mitmesuguse poliitilise profiiliga ajalehti, muidugi ka vasakpoolseid: «Vaba Maa», «Ühendus», «Tööliste Võitlus» (kuni 1923) ja kommunistide endi «Töö Lipp». Loomulikult oli saadaval ka välismaa ajalehti. Seega oli eesti töölisel, vähemalt teoreetiliselt, võimalus ise välja otsida soovikohast informatsiooni kodumaa ja maailma käekäigu kohta. Kas ta seda tegelikult tegi või ei, on võimatu ütelda. See olenes ainult temast endast. Vaieldamatult oli tal võimalus vabalt valida. Ka selles erines ta oma nõukogude kolleegist. Eesti ühiskond oli kõigele vaatamata niivõrd homogeenne ja väike, et üldise ajakirjandusvabaduse juures sai vaevalt midagi tõsisemat ajakirjanikele teadmata jääda.

1922. a rahvaloenduse andmeil elatus umbes 15,7% Eesti elanikkonnast vabrikutööst, s. o. umbes 160 000 inimest.¹ Kui arvestada maksimaalselt 300 tänavavõitleja ehk «proletaarlasega» (osa neist tuli pealegi N. Liidust), siis tähendab see, et umbes 159 700 töölis perekondade liiget magas 1. detsembri varahommikul maha võimaluse rajada Eestis nn tööliste ja talupoegade vabariik.

Teiste sõnadega — eesti vabrikutöölisel ei olnud 1. dets. ettevõtmisega mingit pistmist.

Põllutööst elatus sel ajal 59% Eesti elanikkonnast, st umbes 600 000 inimest, suur osa neist kindlasti vaestes tingimustes. Aga ka nende arvamust mässajad ei küsinud.

Muuseas võib vabalt väita, et eesti rahvas tundis sel ajal väga hästi nii Venemaa kui N. Liidu olustikku. Umbes 150 000 inimest, nende hulgas 40 000 optanti mitmesugustest ühiskonnakihtidest ja Venemaa osadest, oli revolutsioonide ajal ja pärast Tartu rahu kodumaale naasnud.² See tähendab, et iga seitsmes oli nõukogude režiimiga isiklikult üksikasjadeni tuttav.³

Keskmine eesti tööline pidi küll olema üsna nõme, kui ta 1924. aastal selgest elukvaliteedi vahest Eesti Vabariigi ja N. Liidu vahel aru ei saanud. Kui eestlane tahtis välja rännata, ja seda tuli muidugi ette, siis reisis ta sel ajal, ENE andmetel (1970), läände, eeskätt Ameerikasse ja Austraaliasse, aga millegipärast mitte N. Liitu.

Seda, et Tallinna töötatööline võis avaldada õigustatud rahulolematust, et ta vahetevahel võttis osa ka demonstratsioonidest, tuleb pidada toleaeegses sotsiaalpoliitilises olukorras normaalseks. Niisamuti võis ette aimata EKP kihutustegevust sotsiaalse rahulolematuse väljendamiseks ja üleskruttimiseks. Selleks otstarbeks ja tööliste sümpaatiat võitmiseks kasutati osalt avalikku poliitikat. Teiseks — ja see näib olevat otsustava tähtsusega — kasutas EKP põrandaalust strateegiat, mis oli suunatud võimuhaaramisele, verevalamisele ning maailmarevolutsioonile. EKP ei olnud ilma põhjuseta Kominterni liige. Seda, et tööliste grupid, eriti Tallinnas ja Narvas, nendest

komplitseeritud, poolsalajastest ja ikkagi verejanulistest seostest päriselt aru ei saanud, ei või nendele süüks panna.

On fakt, et pikaajalisele ja ägedale kihutustööle vaatamata ei võtnud Tallinna töölised 1. dets. mässukatsest osa. Hiljem tekkinud «ründajateliteratuuris» on püütud küll igasuguste anakronistlike trikkide abil sellest suluseisust väljapääsu leida, ent tulutult.

Tuleks koguni küsida, kas mässukatse juures arreteeritud «Dobrfloti» ja «Tsentrosojuzi» 33 töölise ja N. Liidu saatkonna 6 arreteeritud teenistajat ei tuleks käsitleda kui võõra võimu agente või palgasõdureid?

Tänapäeval nimetaksime neid tõenäoliselt terroristideks.

Mässu plaan

Niihästi Anvelt (1925), «Pravda» (1930) kui ka USA kolleeg I. Lipping (1976) peavad võimuharajate rünnaku-plaani üldiselt efektiivseks.⁴ Selle olevat koostanud eesti komandörid Punaarmee, tallinlane H. Tummeltau ja saarlane K. Rimm.⁵

Dr. Lipping on ajaloolane, USA ohvitser, kes muuseas töötas mõned aastad taktika õpetajana Massachusettsi Riiklikus Ülikoolis. Teda tuleb pidada asjatundjaks. Ta kirjutab: «Tummeltau's plan was competent, but it was not a plan for the initiation of a popular revolution...» See tähendab, et Lipping kiidab Tummeltau plaani taktikalise-st seisukohast heaks, laidab aga strateegia osas. Nagu Anveltki rõhutab Lipping juhuse saatuslikku rolli ebaõnnestumise juures. Kodus tehtud pomm, mis visati ratsapolitsei reservi hoonesse (neid mehi peeti eriti kardetavateks vaenlasteks), ei lõhkenud. 10. ja-laväerügemendi sõdurid olid aga sel hommikul erakordselt vara üles tõusnud, et marssida laskeharjutustele, mistõttu nad polevat saanud mässajate poole üle minna jne. Neid argumente ei saa paraku tõsiselt võtta.

Väidaksin, et kogu mässukatse plaan oli lihtsalt nõrk, seda ka taktika osas.⁶ Siit leiamegi ühe olulisema põhjuse, miks kogu punaste ettevõtmine nurjus.

Vaadeldgem sel puhul järgmist seitset momenti:

1. Juba antiikajal tundis strateegid jõukoondamise printsiipi (Epameinondas, Aleksander jt). Tallinnas aga ründasid mässajad, keda kõikide andmete kohaselt võis olla maksimaalselt 300 meest — arvud kõiguvad 227 ja 279 vahel — kokku 20 objekti eesmärgiga need vallutada.⁷ Ainult Tondil, kus ründajaid käesolevate andmete kohaselt oli 56 või 61, võiks kõnelda mingisugusest jõukoondamisest. Iga ülejäänud 19 objekti jaoks jäi järele keskmiselt 10 meest. Muuseas,

tähtsamatele sidepunktidele nagu sõjaväe ja kasarmu keskjaamad, ei mindudki kallale, vist nende asukohtade mittetundmise tõttu.

Nii ihel kui teisel poolel ilmunud kirjanduse järgi võib kindlaks teha, et rohkem kui pooltel võimuharajatest ei olnud mingisuguseid sõjaväelisi kogemusi.⁸ Enamus polnud teeninud ei tsaari, Trotski ega Laidoneri all. Koguni kolm seiklushimulist gümnaasiumilpilast leidis osavõtjate hulgas. Ometi teab iga sõdur, et just tänavalahing, kus väiksemad salgad peavad tegutsema omapead, nõuab eriväljaõpet, ränka treeningut ja distsipliini, sest vaenlane tegutseb ju vahetus läheduses. Üllatusi ja kallaletunge võib oodata iga nurga tagant, igast uksest ja aknast. Pole siis imestada, et ettevalmistamata mässajad käisid neile võõraid relvi ise tule all olles ja isegi üksteist haavates. See kõik tähendab, et mässajad katsusid liiga väheste jõududega liiga palju objekte vallutada, nad killustasid ennast.

Lenin kirjutab oktoobris 1917 relvastatud ülestõusu kohta, et otsustavas kohas ja otsustaval hetkel tuleb koondada suur jõudude ülekaal, sest muidu hävitab ülestõusnud paremini väljaõpetatud ja organiseeritud vaenlane. Lenin igatahes tundis jõukoondamisprintsiipi.

2. Mässajate vastas seisis Tallinna garnison, tol ajal umbes 4000 meest, kellest igaüks oli saanud sõjaväelise väljaõppe. Neile lisaks tuleb arvestada politseid ning ratsaüksusi.⁹ Teadaolevad 227—279 mässajat alahindasid oma vastast, kes nelja aasta eest oli Vabadussõjast võitjana välja tulnud. Sõjakogemus ilmnes kohe, sõjaväelased ei sattunud kuidagi paanikasse, vaid asusid otsustavalt ning tempokalt relvastatud vasturünnakutele. Nii näiteks komandeeris 1. soomusrongide rügemendi ülem Tapal mässu detaile ja tulemusi teadmata ning ilma käsuta Tallinnast võitlusvalmis soomusrongi Narva suunas teele, otsekui aimates, kust võiks tulla suurim hädaoht.¹⁰

3. Võimuharajate relvastus ja tulejõud oli nõrk. A. Sunila järgi (1961) oli neil soovitud 70 USAst imporditud Thomson-Colti püstolkuulipilduja asemel kasutada vaid 5, sellele lisaks 55 vintpüssi, vähemalt 150 püstolit, 65 käsigranaati ja 8 omatehtud melaniitpomme. Püssid ja püstolid ei ole aga sobivad relvad tänavavõitluseks — esimesed on liiga kohmakad ja aeglased, teised liiga nõrgad. Ka laskemoona oli vähe.

4. Sidetemento ja transpordivahendid puudusid peaaegu täielikult. Sellepärast ei saanud võitlevaid üksusi mujale suunata, et vajaduse korral kuskil jõude koondades läbi murda, ei osatud manööverdada, mis igas lahingus võib olla otsustava tähtsusega.

5. Asjatult otsime ründajatepoolsest kirjan-

dusest andmeid alternatiivsete kogunemis-kohtade ja reservplaani kohta. Neid ei olnud. Võimaliku ebaõnnestumise puhul pidid tänavavõitlejad täiesti abita jääma, nagu see ka tegelikult toimus. Neid haarati massiliselt. Mässu päevast 9. jaanuarini «arutati sõjaväljakohtutes asju» kokku 172 isiku kohta. Neist 123 lasti maha kui «tegelikult Tallinna mässust osavõtjad või väljastumiseiga seotud» isikud.

6. Ei olnud mõeldud ka taktikalisele reservile. Ometi tuntakse seda mõistet juba 4. sajandist e. Kr. Sellega polnuks aga suurt midagi peale hakata, kuna niikuinii puudusid side ja transport. Ka ei hoolitud jõukoondamisprintsipiist.

7. Üks tuntud Marxi ja Lenini maksimumrelvastatud ülestõusu kohta ütleb, et kaitseesse asumine on relvastatud ülestõusu surm. Seda kas ei teatud või oli see unustatud. Igal juhul ei suutnud mässajad üllatusrännakul saavutatud algedu laiendada. Enamasti jäi neil vajaka niihästi tempost kui ka rünnakutahtest ja -võimest. Aga edu loodeti saavutada just üllatusega. Loodeti, et Tallinna töölised liituvad mässajatega. Loodeti, et erilist vastupanu ei avaldata. Loodeti otsustavale abile teiselt poolt piiri. Optimismist ei olnud puudust.

Mässu juhid

Peasüüdlased I. dets. ettevõtmise verises ebaõnnestumises on Jaan Anvelt ja Valter Klein. Nad olid juba enne mässu pikemat aega Eestis viibinud, kuigi põranda all. Just nende kahe mehe informatsioonile ja teadetele vähehaaval süvenenud «revolutsioonilisest olukorrast» tuginesid nõukogude sponsorid, andes «ülestõusu» läbiviimiseks oma

heakskiidu ja helde abi. Tuleb märkida Anveldi ja Kleini ilmset asjatundmatust olukorra hindamisel, seda eriti eesti tööliste osas.

Samuti on Anvelt ja Klein süüdi selles, et mässukatse viidi läbi just nii, nagu kaugel tehtud plaan ette nägi, olgugi et loodetud 400 tänavavõitleja asemel ilmus välja vaid 227 või 279 meest, olgugi et soovitud 70 Thomson-Colti asemel saadi vaid 5 jne. See plaan, mis juba iseenesest polnud suurem asi, oli koostatud suuremale jõugule. Tõik, et seda olukorrale vastavalt ümber ei kohandatud, langeb mässujuhi Anveldi ja Sõja-revolutsioonikomitee esimehe Kleini miinus-kontosse.

Anveldi ja Kleini võimetusele ning abitussele lisandub täielik vastutustundetud. Nad pidid teadma, et võimaliku ebaõnnestumise korral kehtestatakse Eesti Vabariigi põhi-seaduse alusel sõjapolukorra seadused karmide välikohtutega jne.

Muidugi jõudis Anvelt ise, samuti Klein ja Rimm, end päästa. Nemad teadsid, kuhu peitu pugeda, aga seltsimeestest, keda ilma taandumisplaanita jäeti Tallinna tänavale, lasti, nagu öeldud, 123 meest maha.

Õigeks osutus riigivanema dr. Akeli pisut üleolev ütlus paar kuud enne mässukatset: «Kommunistid Eestis ei moodusta mingisugust hädaohtu, kuna kõik nende juhid istuvad kinni (149 protsess!) või on Venemaale põgenenud. Kohalejäänud suhteliselt vähearvulistel puuduvad edukaks tegevuseks vajalikud intellektuaalsed võimed...»¹¹ Ei aidanud sealjuures ka N. Liidust toodud plaan ega sealt imporditud juhid, rünnakrühmad ega relvad.

Viited

¹ Eesti NSV ajalugu. Toimetanud G. Naan. Tallinn, 1952, lk 218.

² Maa ja rahvas. — Teoses: Eesti 20 aastat iseseisvust. Toimetanud A. Pullerits. Tallinn, 1938, lk 15.

³ Emigratsioon. — ENE. Kd II, Tallinn, 1970, lk 229.

⁴ J. Anvelt. Miks meie kaotasime. — Klassivõitlus, nr 52/1925 (Leningrad), lk 3—10; I. Lipping. December 1, 1924 — The Communist Coup in Estonia. In: Yearbook of the Estonian Learned Society in America, V, New York, 1976, lk 44.

⁵ J. Saar. (Pseud.) Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924. Osavõtjate tunnistuste ja uurimiste andmete järele. Tallinn, 1925; A. Sunila. Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924. Tallinn, 1961; A. Vaarman-Silberl andmetel (Vennad Kreuksid. Tallinn, 1972, lk 244) oli plaani koostamisel osalenud ka kuulus eesti punakindral A. Kork; Tummeltau oli hiljem nõukogude, sõjaväeatašee Itaalias ning

Rimm tippspiooni Richard Sorge kaastööline Hiinas. Mõlemad likvideeriti oma seltsimeeste poolt, vastavalt 1937. ja 1943. aastal.

⁶ Osalt tuginen siin allikatele: J. Palvadre. — «Edasi», nr 38, 1925; A. T. (vanemleitnant August Traksmann?). — «Sõdur», nr 51/52, 1924; «Kl.» — «Sõdur», nr 49, 1926; K. Laurits. — «Sõdur», 1932, lk 1284. Muuseas leiti mõnede vangilangenute juurest Veršovski taktikaõpik.

⁷ Anveldi järgi kokku 250—270 meest (Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1974), kirjanduses nimetatakse teisigi, üks teisest üsna erinevaid numbreid (227, 271, 279, 350 jne).

⁸ K. Laurits, 1932, lk 284; A. Sunila, 1961, lk 260.

⁹ A. Sunila, 1961, lk 133.

¹⁰ «Sõdur», nr 49, 1926.

¹¹ E. Uustalu. Dokumente 1. detsembri mässust (1). — «Eesti Päevaleht» (Stockholm) 24.02.1979.

CLAUDIO MAGRIS

KESK-EUROOPA: TEGELIKKUS JA MÜÜT

Ükskord valis ja kuulutas Bruno Frank kuulsa kirjaniku ja Brechti sõbratari Marie Luise Fleißeri «Kesk-Euroopa kauneimaks rinnapartiiks». Võib küsida, millistes piirides, mis linnades või maadel see au kehtis. Mis puutub Viini, Prahasse, Zagrebi, Triesti, Budapesti või Krakovisse, siis pole kahtlustki, aga kuidas on lood Berliini, Müncheni või muude paikadega?

Kesk-Euroopa piire — ja mitte ainult piire — on raske määrata. Õeldes «Kesk-Euroopa» eeldame teatud ühtsust, suurtest erinevustest, pingetest ja konfliktidest hoolimata midagi ühist. Üldiselt on sedastatav, et väljend «Kesk-Euroopa» omandab täiesti erinevad tähendused sedamööda, kas vaadelda teda ajaloolis-poliitilisest või kirjanduslikust vaatepunktist, sageli paistab tema fantastiliste tähendusosete manajõud seisnevat vastuolus mõiste enda ajaloolise tekkega.

Kuuekümnendate aastate alguse romaanis «Praha triptühhon» kirjutas Johannes Urzidil oma muinasjutulist Praha lapseõlve meenutades: «*Ich bin hinternational*». «Rahvuste taga» avanes talle omamoodi fantastiline, immateriaalne ruum, kus vastastikku tühistusid või neutraliseerusid rahvuslikud vastandid ja kogu rahvuslikud identsused — vaatamata sellele, et just sel ajal olid päevakorras lõõmingud saksa natsionaalide ja rahvuslikult meelestatud tšehhi tudengite vahel, hiilivast antisemitismist rääkimata. Tõsi küll, tšehhide suhtes kõige vaenulikumalt häälestatud saksa rahvuslased kandsid sageli tšehhi nimesid ja vastupidi.

Urzidilile paistab see maailm immateriaalse ruumina, mis ei lase end taandada ainsalegi ühemõtteliselt määratletud rahvusele: oleks vale nimetada teda «saksa» või «saksa-austria» või «tšehhi» või «saksa-juudi» või mõneks muuks ruumiks. Selle maailma identsus näib seisnevat just võimatuses teda defineerida, teda taandada ükskõik millisele liiga ühetähenduslikule identsusele.

Ka Scipio Slataper, kirjanik Habsburgide Triestis 20. sajandi hakul, avastab oma raa-

Claudio Magris, Triesti ülikooli germanistika-professor, pidas ettekande «Kesk-Euroopa: tegelikkus ja müüt» 1990. a juunis Jyväskylä Arts Festival'il, loovutades ettekande teksti lahkel «Vikerkaarele» avaldamiseks.

matu «*Il mio Corso*» (1912) alguses, et tal on võimatu defineerida oma rahvuslikku ja kultuurilist identsust selgepiiriliste mõistetega ja et seda ometi teha, peab ta kasutama metafoore, ebamääraseid, kaudseid andmeid, sest tema teistsugusus on väljendatav üksnes seeläbi, et ta annab mõista, kui raske on seda kokku võtta ühetähenduslikus vormelis. Selle huvi jaoks, mida Kesk-Euroopa viimastel aastatel äratav (kui mitte Kesk-Euroopa jaoks üldse), on otsustav just see defineerimatus, see paljune identsus, mille ambivalentseid määratlusi ei hõlma ükski ühetähenduslik väljendus. Kui Peter Glotz algatas mõne aasta eest saksa sotsiaaldemokraatias diskussiooni keskeuroopa poliitikast, siis meenutas ta üsna sarnaste sõnadega oma sudeedisaksa päritolu. Nagu iga müüdi puhul, nii lisandub loomulikult siingi müüdi selgele erilisele — st Kesk-Euroopa sivilisatsiooni rahvuslikule paljususele — sageli tema labastatud kliše.

Koos teiste lastega Praha tänavail ringi lipates on Urzidilil tunne, nagu elaks ta samaaegselt ka teistes aastasadades, temasse on ladestunud sajanditevanused mälestused, mis on talle põletavalt olevikuised: ajaloolise mälu ekstsess, nagu Nietzsche seda ründas. Tema müütilisele mälestusele kujustub too ruum otseku midagi ajaloo eest kaitstud ja ajalooost säästetut. Ajalugu on rahvused ja nende konfliktid; lapseõlv jääb selles mõttes elamuseks millestki absoluutsest, mitteajaloolisest. Seetõttu võib lapseõlv paista millegi rahvustetagusena — võiks öelda ka rahvuste kohale jäävana —, kaitstud selle maailma poolt, milles ta elab, mis kirjaniku ja nii paljude teiste fantaasias sai inimindiviidi universaalsuse pelgupaigaks ajaloo vägivalla eest.

Võiks viidata lugematuile muile kirjanuslikele näidetele, kuidas Kesk-Euroopa on see õilistatud paik, kus kodumaad segunevad ja kattuvad ning identsus on pidevas muutumises. Nii seisnes Franz Werfeli meelest tema raamatus «Ühe maailma hämarusest» (1936) selle maailma olemus abstraktses kõrgemas momendis, mis liitis kokku vastandlikud koostisosad ja muundus nende paljususe ühtsuseks.

«Omadusteta mehes» võtab Musil võrratult geniaalsemal viisil taas üles immateriaalse abstraktse seose idee, mis — samastumata tolle maailma mõne konstitutiivse

osaga — neid kõiki koos hoidis, tehes nende paljususest kireva ühtsuse. Musili meelest on austerlane austriaungarlane miinus ungarlane, järelikult inimene, kes on defineeritav ainult negatiivselt, nimelt kõige selle kaudu, millest ta erineb, ja erineb ta «puhastest rahvustest», nendest, kes on pelgalt sakslased, kroaadid, sloveenid, itaallased jne.

Kindlasti põhineb Doonau-tšivilisatsiooni taaselustamine täiesti erinevatel asjadel: kui ühelt poolt autentsest huvist taasavastati mõõdnud väärtused, siis teiselt poolt labastati nad vahel folklooriks, õilistati nostalgiliselt ja instrumentaliseeriti poliitiliselt. Üks selle kadunud maailma suurimaid poeete Joseph Roth ütles ainult sellepärast endal olevat õiguse leinata Franz Josephit, et oma nooruses, mil Franz Joseph tõepoolest valitses vägevat riiki, oli ta selle valitseja vastu mässu tõstnud. Sellega tahtis ta öelda, et tõeline truudus läbib tingimata mässu ja distantsi faasi. Õhinast, millega aetakse Kesk-Euroopa asja, kõneleb mõnikord labane retoorika, millel pole mingit tegu tõelise huviga selle maailma ja tema uurimise vastu.

Præguse Kesk-Euroopa taaselustamises on ülekaalus sugestiivne mõõde, üle- või paljurahvuseline õhustik, üldkokkuvõttes austria-slaavi meeleolu, kus vähem arvestatakse saksa resp. saksa-austria elemendiga. Juba Joseph Roth on kirjutanud kuulsad read, et kõik vana keisririigi rahvad võisid end õigusega nimetada «austria» rahvasteks — välja arvatud saksa austerlased. Mõistagi ütleb Roth seda ainult seetõttu, et neil aastail, mil tugevnes rahvusotsialismi tõusuga haripunktile jõudnud saksa natsionalism, pidas ta vajalikuks polemiseerida saksa šovinismiga ka müüdi, müütilise kirkastamise relvade abil.

Kesk-Euroopa idee ja mõiste enda ajalooline teke aga osutab vastupidisesse suunda: Kesk-Euroopa sünnib saksa dominiooni programmina Tsentraal-Euroopas, nagu oma raamatus näitab Arduino Agnelli. Mõõdnud sajandi keskel mõistab Friedrich List Kesk-Euroopa all osalt Saksa, osalt Ungari valitseda olevat Doonau-ruumi, kus muud rahvad, keda tuli võimalikult palju assimileerida, olid selgesti alluvad. Ka teised poliitika-teoreetikud ja ökonoomid nagu Bruck või Lorenz või Stein nõuavad Kesk-Euroopale saksa primaati, ehkki väga diferentseeritud kujul.

Kõigile neile stsenaariumidele ühine oli poleemika nii preisi poliitika taotletud «väikesaksa» lahenduse nagu ka igasuguste preisi eesõiguste vastu Austria-Ungarist eraldatud Saksamaal. Kesk-Euroopa debatt paistab sõlmununa, puhuti koguni identsena debatiga

alternatiividest väikesaksa, suursaksa (mis hõlmab Habsburgide riigi saksa alad) ja kogusaksa lahenduse vahel, millest viimane pidas silmas kõigist Habsburgide aladest, seega ka slaavi, ungari ja rumenia territooriumidest koosnevat riikidekompleksi saksa ülemvõimu all.

Kõigis neis mõõdnud sajandi poliitilistes projektides ühinevad liberaalsed ja riiklikud nõudmised vajadusega respektseerida mitte ainult vastavate rahvuste kultuurilist ja poliitilist eripära, vaid ka sotsiaalsete ja rahvusgruppide niinimetatud ajaloolisi õigusi, nende gruppide kooslust, kohalikke kombeid, tavu ja võimusuhteid. Kesk-Euroopa sõlme juurde kuulub ka autonoomiaatõluste lõikumine, kattumine, mõnikord sassiminekki: kord tõeliste vabaduste mõttes, kord tardunud, sajan-dite kestel kinnistunud privileegide mõttes.

Constantin Frantz (1817—1891), jurist ja Bismarcki-vastane, mõtles Doonau-rahvaste kuni Doonau suudmeni ulatuvale liitriiklikule ühendamisele, kuhu seega pidid kuuluma ka mõned mittesaksa alad. Ühelt poolt uuendas Frantz poleemikat igasuguse väike- või suursaksa lahenduse vastu, koguni kinnitas tolle struktuuri ülerahvuslikku ühtsust, milles teiselt poolt saksa kultuur ei saanud tema meelest teha muud kui võtta endale juhtiv osa. Niisiis oli tegu plaanidega, mis vastandusid tänapäeva rahvusriigi ideele, nagu seda ennekõike esindab Prantsusmaa.

Oma 1914. aastal ilmunud kuulsas raamatus «Kesk-Euroopa» peab Friedrich Naumann silmas Kesk-Euroopa usukorraldust Saksa juhtimisel. 1937. aastal kirjutab Heinrich von Srbik artikli Kesk-Euroopast ja astub välja kogusaksa opositsiooni eest. Srbik polnud mingi rassist, aga õnnetuseks oli ta rahvusotsialismi poolehoidja. Saksa tsivilisatsioon võrdus temale Püha Rooma Riigi kristliku universaalsusega, mis pidi jääma kõrgemale igast üksikriigist ja allutas oma puhta võimupoliitika iseenda kõrgemaile väärtustele. Korduvalt räägib Srbik rahumeelsest kooseksisteerimisest ja riikide omavahelisest tunnustamisest rahvusvahelise õiguse alusel Kesk-Euroopa ruumis, kuid ometi näib talle saksa rahvas sobilikem, et võtta enda kanda universalistliku kultuuri eestkõneleja roll.

Seejuures polnud Srbikil mõttes rassilisebioloogilisi faktoreid, ta pooldas segaabelusid ja etnilist rahvasegunemist ega unustanud seda, et tema perekond — ehkki vahepeal juba sugupõlvade pikkuselt «germaniseeritud» — oli tšehhi päritolu. Aga kultuurikanõvad funktsioonid omistas ta ainult saksa verele; teistel rahvastel oli valida, kas tõusta «germaniseerumise» teel sellele kõrgemale ta-

sandile, saada sakslaseks, nagu oli sündinud Srbiki perekonnaga, või jääda oma rahvuse küll lugupeetud, aga alamuslikule nivole. Slaavlastel võisid saada sakslasteks, nagu barbarid olid võinud saada Rooma kodanikeks, kuid kõrgema kultuurina tuli Srbiki jaoks kõne alla ainult saksa kultuur, nagu kunagi oli olnud kreeka-roma kultuur. On selge, et natsionaalsotsialism rikkus traagiliselt saksa-rahvuslikke ideid, mille pärast Srbik oli parteisse astunud. Muus osas tekib Kesk-Euroopa jaoks küsimus, milline jõud oleks võimeline selle maailma dispaaratsust paljusust ühtsuseks vormima. Kahtlemata paistis saksa kultuur ainsana pakkuvat kõigile Kesk-Euroopa rahvastele ühist suhtepunkti, sest ainult tema koos juudi kultuuriga võis paista ülerahvusliku ühtsuse elemendina.

Saksa kultuur ilmneb omalaadse Kesk-Euroopa esperantona, etnilisi piire ületava ja ühendava vahendina. Ühendav ja ülerahvuslikult toimiv element *par excellence* oli ju saksa-juudi sümbioos. Kesk-Euroopa tragöödia seisneb eelkõige asjaolus, et saksa-juudi sümbioos on lakanud meile teadaoleval viisil: üks element hävitas teise. Nurjus igasugune Kesk-Euroopa paljususe ühendamine saksa märgi all ja saksa element ei suuda seda ühendamist enam käendada. Tekib küsimus, milline ühendav element võiks astuda tema asemele, kui arvestada tõsiasja, et teise otsustava rahvusliku elemendi, juudi elemendi kohalolek ei paista küll kustunud olevat, ent on kõige koledamal kombel nõrgenenud. SPD parteikongressil 1986. aastal võttis Peter Glotz selle teema taas üles, pannes oma parteis arutlusele «Kesk-Euroopa» strateegia. Kesk-Euroopa sakslaste ja mittesakslaste vaheliste suhete ajaloo arvukate peatükkide hulgast olgu siin meenutatud ainult saksakeelsed Praha kirjanikud, Transilvaania saksid ja Banati švaabid, kes eriliselt intensiivsusega on «kogenud saatust olla sakslane idas» kogu selle rahvuste segunemisega, mille skaala ulatub ambivalentisist kaoseni. Huvitaval kombel ei suhestunud Kesk-Euroopa traditsiooni aktuaalseerimine, mida arutati näiteks 1931. aastal komparativistikakongressil Budapestis, üldsegi nostalgiliselt õllistatud Habsburgide Austriaga, pigem analüüsi vahetunde ülerahvusliku ühiskeele ja saksa mõjuvõimu vahel. Kui kaua pärast Teist maailmasõda uuesti vallandub diskussioon Kesk-Euroopa asjus, ignoreeritakse täielikult seda «saksa» temaatikat. Loogiliselt püütakse kirjanduses ja milleski säärases nagu keskeuroopa sensitiivsus tunnetada vastandit sellele, mille tõi esile eelnenud aastakümnete ajalugu. Kesk-Euroopa poliitiline ajalugu paistab täieliku hälbena sellest, mida võinuks olla kesk-

euroopa kultuur, ja kõige vägivaldla kiuste, hoolimata kõigest deformatsioonist ja perverteerimisest poliitilise ajaloo poolt mõnikord ka oli. Kõige selle juures on ilmne ka roll, mida mängis natsionaalsotsialistliku barbaarsuse katastroof, kiskudes oma keerisesse ka saksa kultuuri tähenduse selles ruumis. Ent ka selles osas, mis puutub Habsburgide poliitikasse, on keskeuroopa mõttevahetusel väga vähe tegu Habsburgide keisririigi ülistamisega, kui maha arvata mõned uushinnangud poleemika irredentistliku ajalookirjutamise ideoloogiliste moonutustega mitmel maal ja kui jätta kõrvale Habsburgide eneste pigem nostalgilis-folkloristlik idealiseerimine.

Tegu on ühise pärandi uurimisega, et sellest pärandist teadlik olles luua see Kesk-Euroopa ühtsus, mida nostalgiliselt projitseeritakse minevikku, aga mida arusaadavalt pole kunagi eksisteerinud, mis tuleb praegu ja tulevikus alles luua. Heinrich Meyer räägib Kesk-Euroopa puhul «semantilisest segadusest», niivõrd kui see mõiste tähistas kord imperialistlikku poliitikat, kord seda poliitikat eitavat kultuuri.

Seegi seletab kirjanduse funktsiooni tähtsust. Kirjandus paistab ajaloo tõese näona, ikka jälle poliitikast eitatud ja reedetud ajaloo essentsina. See ajalugu ise aga ootab veel teostamist. Kirjandus on juba *per definitionem* kujuteldava riik, selle riik, mis eksisteerib ainult keeles, veel mitte tegelik, aga tõeluses tajutav latentse jõuna nagu kookon, mis tunneb tungi liblikaks saada.

Kirjanduse peeglis on Doonau-tsiivilisatsioonil kahepalgse tõe nägu: korraigatus ja korratuse paljastamine. Veel umbes kahekümne aasta eest domineeris selgelt keskeuroopa maailma nostalgiliselt idealiseeritud pilt, Stefan Zweigi «Eilse maailma» sõnul turvalisuse maailm, kus igäiks teadis oma kohust ja igal ajal oli oma koht. Administratsiooni paberkäsi, millest räägib Musil «Omadusteta mehes», või ida tasandikke läbivad suured teetrossid, millest vaimustus Gregor von Rezzori oma «Tšernopoli hermeliinis», on vaid kaks paljudest metafooridest korra peibutavusele. Joseph Rothile oli tolle oikumeeni lõpp samatähenduslik iga väärtussüsteemi lagunemisega, kõigi individuaalsete erinevuste anonüümse nivelleerumise ja standardiseerimisega. Keisririigi ja Kesk-Euroopa orvust oli saanud totaalsuse ja elu enda vaeslaps.

Keskeuroopa tsiivilisatsioon hellitas harmoonilise totaalsuse unistust ja kõigist ajaloo traagilistest komplikatsioonidest hoolimata viis seeläbi kollektiivse kujutlusjõu eksiteele. Ometi oli ta just tänu oma kirklikele harmooniaotsinguile sunnitud eitama tegelikkuse koostlagunemist. Nende aastate suur

vaimustus ei saa osaks pildile korrastatud maailmast, vaid jõule, millega selle maailma kultuur eitas oma, jah, kogu maailma tühjust ja korratust. Austria, kogu Kesk-Euroopa kaotavad nõnda Stefan Zweigi harmoonilise «eelse maailma» staatuse ja muutuvad Karl Krausi kirjeldatud «maailmahuku ilmajäämaks». «Omadusteta mehes» mõtleb see kultuur välja «paralleelaktisiooni», mis teatavasti seisneb komitees keskse idee otsingul, et pühitseda seda austria ja kogu lääne tsivilisatsiooni vundamendina. Aga seda ideed ei leita. Kultuur otsib oma ülimat printsiipi, põhjapanevat väärtust, millele ta tugineb, ja avastab, et seda ei ole. Keisririik ja kogu Kesk-Euroopa ilmutavad, kui tühi on «õhus seisev» tegelikkus. Keskeuroopa kultuur paljastab lääne tsivilisatsiooni alusetuse, ühtsusetuse ja korratuse. Broch sümboliseerib vana Austriat keisriloõži kujundiga, mis topeltmonarhia iga linna igas teatris on reserveeritud monarhi visiitideks, kes aga sinna kunagi või peaaegu kunagi ei ilmu.

Keskeuroopa kultuurile ei paistnud tunnuslikuna mitte niivõrd see tühjus kui pigem teadvus sellest tühjustest, tegelikkuse ja tänapäeva teadmismõjude nihilistlikust iseloomust. Meie ajal taasärkav huvi Kesk-Euroopa vastu on primaarselt seotud arusaamaga tema kultuurist kui kaasaja nihilismi laborist, mis ühtlasi osutab iroonilist, aga visa vastupanu sellele nihilismile. Kesk-Euroopa nagu ka Musili Austria kujutab endast just seetõttu «maailmaeksperimenti», et tema tsentrifugaalne heterogeensus teeb meid teadlikuks sellest, et iga ühtse tegelikkuse fassaadi taga peitub palju vasturääkivusi ja leppimatuid vastuolusid.

Mitte juhuslikult ei arenenud selles kultuuris eriti intensiivselt need teadused, mis, nagu matemaatika, toovad esile omaenda põhialuste puudumise, või, nagu psühhoanalüüs, uurivad «mina» paljusust. «Mõtete võrgus» kirjutab Musil oma esimeses romaanis «Kasvandik Törlessi segaduses», «hoiab iga võrgusilm teist, nii et ühtekokku näeb võrk üliloomulik välja. Kuid keegi ei tea, kus on see esimene silm, mis kõike koos hoiab.»

Oma autobiograafias «Päästetud keel» kirjutab Canetti: «Sellest ajast, seega minu kümnendast eluaastast peale kuulub minu usutõdede hulka, et ma koosnen mitmest isikust». Kui keegi pidi kogema, et ta koosneb «paljustest», siis just too omadusteta mees, kes oli keiser Franz Josephi alam: «meheta omaduste» ansambel, nagu Musil seda väljendas, ilma igasuguse ühtsusloova keskmeta ja selles mõttes tänapäevasem kõigist teistest inimestest, kõikumas minevikutruuduse ja valmiduse vahel muutusteks tulevikus.

Keskeuroopa kultuur lagundas otsusekindla radikaalsusega igasuguse ühtsuse nägemuse, igasuguse süsteemifilosoofilise sünteesi. Vastandina suurtele süsteemidele nagu idealism ja klassikaline marksism, mis näevad universaaljaloo maailmakohtu otsuse täideviimist ja väärtuste täitumist, tõstatab keskeuroopa kultuur pigem diskrepantsi üksikisiku ja niisuguse süsteemi vahel, mis seda üksikisikut — väidetavasti tema enda kasuks — endasse hõlmab. See seletab, miks vallandus Kesk-Euroopa vaimustus Itaalias ja teistes maades, kui suured süsteemifilosoofiad sattusid kriisi, mis vapustas nii klassikalise liberalismi kui klassikalise marksismi usku paratamatusse ajaloolisse progressi.

Keskeuroopa kirjandus paistis häälena ajaloo äratatud kõhedusele, mis 60. aastate lõpust alates hakkas hõivama kultuurimaastikku, diskrediteerides igasugust usku ajaloo ja tegelikkuse mõistuspärasusse.

Selles mõttes erineb keskeuroopa kultuur sügavalt saksa kultuurist kui suurte kõikehõlmavate süsteemide kandjast. Selle erinevuse drastiliseks näitlikustamiseks võiks omavahel võrrelda Grillparzeri ja Hegeli suhtumist Napoleoni: Hegel tervitab temas maailmahinge hobuse seljas, st ajaloolist jõudu, milles teostuvad mõistus ja väärtused; Grillparzer tajub teda millegi tüüpiliselt tänapäevase, talitsematu, destruktiivsena: maailmaajalugu kui maailmakohtu vastand.

Teadvus iga hõlmava süsteemi nagu ka kultuuri võimaluste kriisist maailmale ühtset mõtet anda on teravdanud tänapäeva kultuuris tundlikkust individuaalse identisuse probleemilise staatuse, subjekti hapruse, iroonilise distantsi suhtes rollide vahel, mida arvatakse mängivat maailma laval ja mida tegelikult mängitakse. Keskeuroopa kultuur saab tänapäeva teadvuses sünonüümiks marginaalse, servale surutu, üürikesse, nõrga ja ilmetu kaitsele suurte sünteeside ülbuse vastu, mis nõuavad individuaalse elemendi ohverdamist millegi üldise nimel.

Keskeuroopa kultuur meie sajandil on võtnud radikaalse kriitika alla iga klassikalise, kõikehõlmava ühtsuse mõtte tegeliku aluse, subjekti ja substantsi ideed. Subjekt avastab, kuidas ta, kaugel sellest, et olla ühistav kese, mis sünteesib vastandeid ja korrastab neid hierarhiseerivalt, on pigem see kaootiline, seosetu paik, kus vastandid kunagi lahenevata kokku pörkuvad, lõikuvad, sassi lähuvad. 20. sajandi suured Doonau-kirjanikud teatavad sellest kriisist ette, nad — nagu Hofmannsthal lord Chandos — näitavad, kui ebapiisav on sõna, millel enam ei õnnestu väljendada kogemust ja korrastada elu ühesugust voolu, kuidas on karile jooksnud «mina», mis ei suuda enam pingul-

dada keelevõrku enda ja elukaose vahel ja lahustub fluktuueerivate tundmuste ja kujutluste kimbus. Mach kuulutab «mina» «pääsmatust», mis Musili sõnul kaotab selle «tähtsuse, mis tal oli seni kui seadusi väljaandval suveräänil».

Keskeuroopa kultuuri tajuti ennekõike tolle sünteesina, mida Musil nimetab «täpsuseks» ja «hingeaks». See on teadvusehoiak, mis loodib hinge kahemõttelisi sügavusi teaduse analüütilise rangusega, häbelik tagasihoidvus, mis väldib igasugust kergemeelset paatost ja konsekventsist ning autundest võtab endale ülesandeks mitte üle astuda ratsionaalselt verifitseeritava piiridest, olles ometi teadlik tõigast, et sealpool seda tunnetatava valda tõusetuvad suured eksistentsiküsimused, elu väärtuste ja mõtte mõistatused. Schumpeteri majanduslikud ja Wittgensteini keelefilosoofilised analüüsid on vaid kaks näidet sellest mõttematemaatikast, mis irooniliselt ja ühtlasi kirgliku igatsusega, nagu sünnib ka Brochi romaaniades, vaatab tagasi tunnetele ja fenomenidele, mis tema valitsuse alt välja libisevad.

Kesk-Euroopat on elatud kui mõõdu ja iroonia kultuuri, kõrvaletõmbumise suurt strateegiat, sügavat teadmist intellektuaalsuse ja sotsiaalse rolli kokkusobimatuses, teadvust identsuse kriisist, mis just tänu sellele teadvusele omandab iroonilise, aga visa võime tollele kriisile vastu panna. See oli kirjanike või lihtsalt inimeste kultuur, kes elasid kontost, mis oli tühistatud, kes astusid vastu lollusele ja võtsid selle endale saatusena kanda, teades, et elu koosneb ainult paralleelaktatsioonidest, mis ei kulge paralleelselt ühegi aktsiooniga, et see on kujutis või repro kaotsiläinud originaalist.

Keskeuroopa ja iseäranis austria tsivilisatsioon, mis võttis tihti geeniusi mähaka pähe, samas kui tal ei juhtunud kordagi vastupidist segiajamist, on iroonia, mis sumbutab postmodernismi lõbus-upsakat konjunktuuri; paralleelaktatsioon pole mitte üksnes diagnoos vundamendita maailmale, vaid ka pilge selle pihta, kes patrab vundamendita maailmast.

Kesk-Euroopa on saavutanud uue aktuaalsuse ka riikliku halduse mallina, misjuures teda võrdsustati Habsburgide keisririigiga; siin on tegu sellise aktualiseerimisega, mis, jättes täiesti kõrvale küsimuse, kas siin hinnatakse õigesti poliitilis-organisatoorsest seost, ennekõike kunagi keisririigile kuulunud aladel täitis seda otstarvet, et anda väljendus metafoorsele protestile reaalsete või väidetavate puuduste vastu selle riigi valitsemises, millesse kuuluti. Ka sel juhtumil pakub väljend «Kesk-Euroopa» haakumispunkte väga paljudele positsioonidele: näiteks võivad

saada Kesk-Euroopalt ärgitust juba nimeldasa vastupidise tendentsiga poliitilised liikumised; säärases väikeses piirkonnas nagu Friuli-Venezia Giulia toetuvad Kesk-Euroopale nii nostalgilis-reaktsioonilist värvi poliitiline suund kui kommunistidestki vasemale jääv grupeering.

Sel viisil saab Kesk-Euroopast metafoor. Ka idapoolsetes maades, kus muuseas tehti kõige imponeerivamalt katset uuesti elustada Kesk-Euroopa pärandit, ilmneb ta olemuslikult metafoorina.

Paljud nende maade intellektuaalid ja kirjanikud on meie aastail näinud Kesk-Euroopas võimalust mõtelda teistsugust Euroopat kui Jalta tulemusel tekkinu, mis poleks jagatud kahest superriigist ega määratud nende loogika poolt, st autonoomset Euroopat, ida ja lääne vahel asuvat, ja seda mitte geograafilises mõttes. Euroopat, mis peaks muutma kui juba on muutnud sõnade «ida» ja «lääs» tähendust, mille nad on omandanud külmast sõjast peale. Glotzi jaoks esindab Kesk-Euroopa dialoogipoliitikat idaga. Kundera räägib Kesk-Euroopast, mis asuks geograafiliselt keskel, kultuuriliselt läänes ja poliitiliselt idas, ühtlasi lääne piiril, aga ise piirideta, kuivõrd ta saab ühe olemis-, elu- ja tundelaadi šifriks, puhtaks metafooriks.

Oma raamatus «Antipoliitika» lisab György Konrad pealkirjale alapealkirja «Kesk-euroopa meditatsioonid». Temale saab Kesk-Euroopa šifriks säärase poliitika eitamisele, mis totalitaarselt politiseerib kõike ja kõiki, mis tähendab riigi ja riikliku mõtlemise sissetungimist igasse eksistentsifääri — ja sinnani võime erineva tehnika märgi all jõuda nii idas kui läänes. Keskeuroopa tundlikkus tähendab ka Konradile erilise kaitsmist igasuguse kõikehõlmava autoritaarse plaani vastu. Teataval viisil sarnaneb Konradi Kesk-Euroopa tolle «rahvustetaguse» ruumiga, millest kõneles Urzidil.

Eriti elav on diskussioon Jugoslaavias, mis oma neutraliteedi alusel on väga tundlik Kesk-Euroopa teema suhtes ja oma paljarahvuselisuse tõttu jõuab eriti lähedale nii Kesk-Euroopa paljarahvuselisuse probleemidele kui ka šanssidele. Mitte juhuslikult pole Jugoslaavias esile tõusnud kirjanikke nagu Krleža, kes tõstab mässu selle maailma vastu ja annab temast ometi imponeeriva pildi.

1986. aastal Erhard Buseki ja Emil Brixii poolt avaldatud köites «Projekt Kesk-Euroopa» defineeritakse Kesk-Euroopat tagasi-pöördumisena mineviku poole, mis idas kannab nõukogudevastaseid, läänes ameerikavastaseid jooni ja keskpaias äratub jahmatust. Teda defineeritakse kui lootuse printsiipi,

kujuteldavat suurust, protesti metafoori, mis tugineb individuaalsuse traditsioonidele ja üksikisiku õiguste kaitsele. Teda defineeritakse kui elu «piiril», mis peaks suubuma kõigi piiride ületamisesse.

Kuni jäädakse nihilismi ja postnihilismi valdkonda, st niikaua kui kultuuril ei õnnestu välja pakkuda eksplitsiitselt uusi väärtusi, jääb Kesk-Euroopa kultuuriline stiil kindlasti ka edaspidi kaitsetõmbunud suureks kriisi stiiliks, sarnanedes tolele Doonau-kultuuri stiilile, mis pidevalt kordas maailmalõpu proove, et selle maailmalõpu esietendust edasi lükata; kuni ollakse näidendi peaproovil, ei pääse näidend lõplikult lavale, kuni mängitakse maailmalõppu, kestab see vähemalt veel ühe päeva ja selles võib siiski peituda midagi meie kõigi jaoks.

Õppetund, mille me saame Kesk-Euroopalt, elab kindlasti veel iroonilises vahekorras ajaloolise aktuaalsusega ja iseäranis iga säärase ajaloolise aktuaalsusega, mis kuulutab, nagu oleks ta ainus mõeldav tegelikkus, et nõuda meilt võimukalt tema ridadesse ja tema lippude alla tõttamist. Vahest oleks kesk-

euroopa traditsiooni pärand ja õppetund kokkuvõetav ühes minu sõbra Poldy Becki lauses. Mõne aasta eest tutvusin Poldyga juhuslikult Lodzis Poolamaal ja ühes Lodzi hotellis andis ta mulle oma käsikirja, kuueteistleheküljelise käsikirjutatud lühieepose, mis mõne aasta pärast ilmus ka trükis. Selles lühieeposes nimega «Vilede raamat» jutustab Poldy Beck oma loo, seda katastroofi üle elanud tagakiusatud juudi loo. Iroonilise traktaadi vormis jutustab ta vilistamise kunstist, kunstist vilistada elule, tragöödiale ja õnnetusele. Ühes värsis räägib ta kellestki, kes sõidab kaarikus temast mööda ja kutsub teda peale, s.t. aja võidukäiguga liituma. Sellele kutsele vastab Poldy Beck: «Mine aga, ma tulen natuke hiljem järele või ei tule üldse.» Selles iroonilises, eneseiroonilises ja tagasihoidlikus kõrvalepõiklemises on vahest peidus üks keskeuroopa kultuuri maksimum, mis pole vähem tähtis kui paljud teised oma spektakulaarsusega kuulsaks saanud maksimumid.

*Saksakeelest käsikirjast tõlkinud
Mati Sirkel*

HANS HAAVAJA

Mõnikord oli nõukogude ajal päris mõnus

Kui valgustatud monarh Moskvas troonile istus, algasid meilgi paremad päevad. Lubati suud lahti teha. Ühtäkki avastati enda jaoks varjusurmas viibinud mõiste «eesti kultuur». Ununes tema sotsialistlik sisu ja kerkis võimsalt esile kultuuri rahvuslikkuse probleem. Iga endast lugupidav looja ja kultuuriametnik, sõltumata sellest, mida ta varem rääkinud oli, sai laulu nokka. Põhimotiivina kõlas mure. Mure eetika puudumise, poolkeelsuse, allakäigu, vaimse tühjuse ja mandumise pärast. Omajagu oli see põhjendatud. Vale oleks väita, et meil sõjajärgsel ajal üldse midagi püsiväärtuslikku pole loodud, ka kõige raskematel aastatel leidis ikka tegijaid ja mõistjaid. Ent väga väike portsjon on seda, et kannatada mahulist võrdlust tõeliselt nõukoguliku toodanguga.

Ju ikka pidi midagi kapitaalselt mäda olema, kui häirekella lööma hakati. Kultuuriinimesed rakendusid taas kiiresti rahvuse teenistusse, teadvustades kõigile asjade kriitilise seisuga. Räägiti ja kirjutati üha mustemates toonides. Sealjuures aga unustati pea täielikult oma põhimissioon — loomine. Nagu kõige muugi puhul, on ka kultuuriga nii, et temast rääkida on lihtsam kui teda teha. Ma ei kahtlusta meie seniseid tegijaid sugugi selles, et nad ennast ammendanud oleksid. Aga viimaste aastate rääkimise peale on kahtlaselt vähe uut väärtuslikku ette näidata. Eks jutlustamine on kergem leib!

Väikese vahepalana enesetuulutamiseks kõljab oma töötoast või ateljeest välja tulla ja rahvameheks hakata küll, aga kui kihutamisel pisib ja jõuab aeg igapäevast rutiinset tööd teha, on sobilik meenutada vana sõna kingsepast ja tema liistudest. Loojad on liiga rahutud (ja peaksid olema liiga ausad), et pikemat aega poliitikaga tegelda. Lõppude-lõpuks on ju suurim oht möödas. Suures tuhinas on kahjuks paljud unustanud, et sügavam on meie kriis kultuuris, mitte poliitikaelus. Kui poliitikat saavad teha väga mitmesugused inimesed, siis luua ikkagi ainult loojad. Ja enne kui hilja, peaks nüüd sellele mõtlema.

Kuigi kõik on kultuuri kriisiolukorra suhtes ühel nõul, ei ole keegi välja pakkunud head retsepti, mida siis õigupoolest edasi peale

hakata. Tähtsama märksõnana kerkib esile «Euroopa». Et tagasi Euroopasse. Pole just palju fantaasiat vaja, et G. Suitsu paljutsiteeritud lauset jälle korrata. XX sajandi lõpul on aga vaja endale väga täpselt selgeks teha, milline see Euroopa on, kuhu pürgime.

Kahtlemata on mõttetu püüelda Spengleri hääbuvasse Euroopasse, minna avasilmi vältimatule hukule vastu. Ka Gorbatšovi pakutav «ühine Euroopa kodu» ei tööta palju. Meile tähendaks see kõõgi jagamist tülika ja terrorihimulise korterinaabriga. Rahvuslikust kitsarinnalisusest kõrgemal seisev eliitarn kultuur, pisut minevikuhõnguline Euroopa oleks meie aga märksa sobivam variant.

Ka kõige suurem optimist ei julge unistada, et eesti keelest võiks saada maailma-keel (unistagem siiski). Ajalugu väikerahvaste kohta taolisi juhtumeid teab. Selle eelduseks oli näiteks hellenite puhul naabritest märksa kõrgem kultuuritase. Ja nad said suureks, muidugi mitte jõult, mistõttu nad ka suurena püsida ei suutnud. Meile on Jakob Hurt enam kui sada aastat tagasi samasuguse eesmärgi püstitanud — saada suureks vaimult. Täna sees tõlgenduses võiks see tähendada, et suuremaks kui teised, maailmasuureks. See on meie ainus šanss.

Enne lahingusse minekut tuleb alati vägede ülevaatus korraldada, nii nüüdki. Milline jõud on meil kasutada, millisest ajaloolisest kogemusest saame õppida?

See, mida traditsiooniliselt oleme harjunud eesti kultuuriks nimetama, on õigupoolest saksa päritoluga. Mitusada aastat viljlesid seda baltisakslased ja tal on kahtlemata oma tähelepanuvääriv osa Euroopa kultuuris just oma kerge eestilise võrtsi tõttu. Sakslaste suhtumine eestlastesse noil kaugel aegadel on teisejärguline küsimus, tahehtamata jäi neile midagi maarahvast külge, oma osa andsid kliima ja loodus, mille tagajärjel tekkis pärissaksa kultuurist mõnevõrra erinev, omanäoline kultuur. Kui Eesti pinnal loomise jäme ots eestlaste kätte läks, jätkasid need nende armsaks saanud traditsioonide vaimus, jõudes viimaseks sajandivahetuseks omapärase sünteesini, mis Euroopas peagi arvestatava koha leidis. See oli saksa kultuur, mis oskuslikult põimitud meie rahvusliku omapäraga (peamiselt ammutati ainet rahvaluulest), ja mida hakati eesti

kultuuriks nimetama eelkõige keeleliste tunnuste järgi. Ning eestlased kanti Euroopa kultuurirahvaste kaardile. Tänu selle eest oleme võlgu ajaloole, mis meile võrreldes muude Euroopa rahvastega oli kinkinud ainulaadse kogemuse — pärisorjuse ja «balti parunid». Vaevalt, et vabaduses rahvaluule sellisel kujul kui nüüd sajandeid elada oleks suutnud.

Täna oleme õigupoolest samasuguses olukorras. Kultuurilise eelise oleme saanud teiselt näiliselt pärisorjusega võrreldavalt pahelt — nõukogude võimult. Taas on meie ainukesed arvessevõetavad konkurendid lätlased. Aga tühja neist! Rahvaluule on küll hoolsasti arhiividesse kogutud, kuid vaatamata usinale propagandale puudub meil temaga elav side. See-eest on meil käes kogu Euroopa. Nii see Euroopa, mis ameeriklaste eeskujul poolfabrikaate sööb ja *Coca't* lürbib, kui ka see, mis erinevates keeltes ja stiilides puhast ja kõrget kunsti toodab ning selle eest ka maksta jaksab. Oma hinges peame meiegi siin end eurooplasteks, mis sest, et alati käituda ei oska, ja nüüd mäletame ka ajalugu, seda, kuidas me kunagi eurooplastes olime. Lisaks on meil unikaalne kogemus viimasest viiekümnest aastast. Kultuursesse vormi valatuna on see euroopalikule taustale projitseeritud košmaar ka suurimatele gurmaanidele tõeliseks maiuspalaks. Praegu oleme Euroopa kultuuripildis veel barbarid, aga osakem oma võimalused ära kasutada ja koht pjedestaalil on kindlustatud ka igaviku mõõdupuuga mõttes.

Nii tundub, et lähtepositioon ja tehniline varustus on meil ideaalne. Jääb üle heita pilk teisele olulisele tahule — elavjõu olukorrale. Siin pole pilt sugugi nii roosiline. Nagu eelpool kurvastusega tõdetud, tegeleb parim osa kaardiväest kõrvaliste asjadega. Kes peab kõnesid, kes käib Rootsis joomas, selle asemel et kindlakäeliselt vägesid juhtida.

Olen kaugel mõttest, nagu keegi võiks ja saakski loojale midagi dikteerida, kõik peab tulema ikka südame sunnil. Sellel sunnil oleks juba aeg parimad oma töö juurde tagasi kutsuda. Kuni nad seda ei tee, vastab tõele väide mandumisest. Sest on kujunenud olukord, kus teise ešeloni käsitöölised endale kõlavaid tiitleid on võtnud ja sellega asjatundmatute hulgas suurt segadust külvavad. Ega ikka ei ole päris nii, et iga Kanti lugenu on filosoof ja kunstnik see, kes oskab paljast naist joonistada. Iseseisev algupärane mõte kaalub laenatu ka siis üles, kui viimast

ideaalselt mõistad ja see targem tundub. Tammsaaretki on mitut moodi tõlgendatud, aga proovigu keegi ise nii kirjutada!

Tõeline kultuur ei tohi kunagi orienteeruda tänasele päevale, lähtuda konjunktuuristlikest kaalutlustest. Peamine väärtuse mõõt on ausus. Kuna väidetakse, et loojad on alati oma ajast ees, siis mõistavad nad ka ümbritsevat teisiti kui rahvas ning peavad sellepärast kannatama. Iga inimese, eriti veel looja unistus on ennast ajalukku jäädvustada. Konjunktuurile lõivu maksmine on kindlaim viis kohast ajaloos ilma jääda. Või ehk mainitakse pürgijat vaid kurioosse näitena.

Loomulikult ei ole siin seos nii otsene, et luua seda, mis tarbijale ei meeldi, kohe põlistumise garantiid tähendaks. Sageli ei ole tõelisi suurusi nende eluajal siiski mõistetud. Ma ei kavatsen siin meie kunstiinimestele mingit ettekirjutust anda, kuidas ennast tulevas-tele põlvedele jäädvustada nii, et igavest austust ära teenida, aga ma kutsun üles ausalt looma.

Et nüüd nõukogude võimu ja euroopa kultuuri juurde tagasi jõuda, vaatame, mis meil siis loomingu vallas ära tehtud on! Nimesid nimetamata tuleb tõdeda, et vähe mittekonjunktuurset. Kogu viimaste aastate töödangul (nüüd ju ometi saab teha südame- tunnustuse järgi) lasub mingi sünguse ja kurvameelsuse pits. Just nagu kõik need 50 nõukogude aastat oleks kottpime öö maa peal laiunud. Tunnistagem ausalt, et ega see aeg nüüd nii hull ka ei olnud. Vähe sellest, et oli piisavalt helgeid hetki. Inimeste igapäevased rõõmud ja mured lihtsalt ei sõltu teab kui kindlalt riigikorrast.

Absurdset süsteemi võis aeg-ajalt lausa nautida! Mõõngem: mõnikord oli nõukogude ajal päris mõnus, hea ja lihtne elada! Mis sest, et kogu maailm oli värvideta, mustvalge. Ka televisoris on kvaliteetne mustvalge pilt parem kui udused värvid.

Saan aru, et midagi positiivset mõõdu- nud viimase 50 aasta kohta ütelda on kohutavalt ebapopulaarne. Hirmu peletamiseks tasub lugeda Hindrey Aisopose-novelli «Ja oli kunagi keegi». Ning jäädvustada tõde. Ausalt. See pole kaugeltki sama tõde, mis Vargamäe Andresel ja mis tookord ei pruukinud erineda Soome, Saksamaa või Itaalia talupoja omast. Inimesel, keda täna *homo soveticus*'eks kutsutakse, on oma tõde. Ainulaadne, mida vaid meie siin saame tulevikule jäädvustada. Loorberitele mõtlemata. Oleks kuritegu see tegemata jätta.

VAATENURK

LAURIS TOOMET
Ugrimugri ilmavaate kiituseks.

Oskar Loorits. Eesti rahvausundi maailmavaade. 3. tr. «Perioodika» («Forest»), Tallinn, 1990. 80 lk, 20 000 eks. Hind 3.00 rbl

Ilmselt ohkas mõnigi meist kergendatult, leides, et lõpuks ometi on alternatiivsed kirjastajad millegi inimväärsega hakkama saanud. Seda tundmist syvendab veelgi salapärasest *Forest'*it esindava Märta Luige lubadus järelsõnas: hakata ka edaspidi rahvausundialast kirjandust välja andma. Ja hoolimata sellest (või tänu sellele), et suur osa lugejatest varemalt Looritsast midagi kuulnud ei olnud, võib kirjastuse valikut vähemalt kaheksasse-yheksasse tabanuks lugeda.

Nagu ütleb järelsõnas ka Märta Luige, ei saa seda raamatut käsitleda uurimuse või õpikuna, vaid tegemist on enamalt rahvausundialase esseega. See seab teose arvustatavusele paratamatult mõningased piirid. Arvestada tuleb aga seda, et eesti keeles seniajani peaaegu puudub kirjandus mingisugusestki maailmavaatest. Isegi materialistlikku olime sunnitud omandama muu teksti hulgast ja kristlased pole hädaldamisest (kristliku eetika ja maailmavaate puudumise üle) kaugemale jõudnud. Seetõttu võib oletada, et raamat kujuneb just nimelt õpikuks paljudele rahvuskultuurist huvitatuile ning viib sellega maausulised sammu võrra kristlasist teiste muhameedlasist ette.

Võrreldes Looritsat teiste eesti keeles ilmunud sellealaste töödega, torkab silma eelkõige tema peaaegu täielik keskendumine hinge (de) -kujutlusele. Nõidusest, ohverdamisest ning jumala (te)st hyppab autor mööda «masingliku» nõksuga, omistades nende algupära meie indogermanlasist naabreile. Teised autorid minu mäletamist mööda seda arvamist ei kinnita, samuti jätab Looritski oma väited lähemalt põhjendamata. Siiski tundub väga usutav vähemalt krati ning puugi kui materiaalse varanduse toojate hiline teke, varemalt valitsenud pelgalt väe ning jõu kokkutoomise asemelle.

Teadlasena jagab Loorits hinge mõiste kiiresti osadeks, nagu vari, hingus, nimi, irdhing, siirdhing, hingeloom, vaim ja kaitsevaim. Varju nähakse kõigi nende algpõhjusena, ka Uurali aega ulatuv sõna 'ise'

tähendanud algselt just varju. Sõna ning mõiste 'vaim' päritolu jääbki lõpuks lahtiseks, praeguse sisu on ta omandanud vist alles saksa *Geist* vastena. Sama väidab ka Uku Masing, oletades algset tähenduse täielikku yhtimist 'hingega'. Ilmselt kunstlikuna mõjub aga siirdhing, irdhing ning hingelooma eraldamine omaette mõisteteks. Hingeloom sellisena, nagu Loorits teda käsitleb, on tegelikult vaid irdhing materiaalne kuju. Esivanemad tõenäoliselt ei eristanud mingeid õigeid loomi libaloomadest, iga loom elas omaette niikui inimese kujul, ning polnud mingit vahet, kas see inimene oli siis oma kogukonnast või metsavaimu omast. Samal põhjusel saab siirdhingest rääkida vaid vanemate hingede uuestisyntsi korral lastes, kuivõrd inimese puhul olid keha ja hing siiski eraldatud. Loomade puhul sellist vahet ei ole, mida näitab kasvõi uue looma tekkimine metsaviidud kontidest. Näiteks olgu või laulu «Oh mina vaalne valge jänes» lõpp. Paljudel meie sugulashõimudel olid äärmiselt ranged reeglid, kuidas tapetud looma keha tuli kohelda, selleks et säilmetest saaks jälle sündida uus loom.

Siiski ei kahanda need terminoloogilised ylepaakkumised raamatu väärtust, hoopis tõsisema vea teeb Loorits aga hinge (eriti siird- ning irdhing) mõiste algupära seletamisel. Tema arvamuse järele syndis hinge-(de) kujutelm inimeste mõttetöö viljana, seletamaks unenägusid, surma, haigusid ja ilmutisi. Sellisel viisil on asja põhjendatud kõikjal materialistlikus kirjanduses ning selline kujutus läheb teravalt vastuollu ygrhvarvaste yhe olulise iseloomujoonega (mida Loorits eespool ka rõhutab), nimelt võimetuse või soovimatusega mõelda asjade põhjuste kallal. Meie esisad, kui kasutada Looritsa enda sõnu, ei teadnud, mis see on, vaid **m i l l i n e** see on, mitte milleks see on, vaid **k u i d a s** see on. Kyllap puudus neil vajadus prognoosida millegi resultaate loogilise mõtlemise abil, kuna kõik oli teada ning tunda läbi kogemuse. Ennustamine tõelise teadusena sai tekkida alles kõrgemate kultuuride juures, kus šamaan ei suutnud enam suureks paisunud yhiskondlike vajadusi ennustamise järele rahuldada. Nende kultuuride oskus abstraktseid andmeid töödelda viis põhjuse-tagajärje ahela kultuslikule yletähtsustamisele, nagu see on näha karmaõpetuses või kristluses tervikuna.

Nagu öeldud, ei huvitanud meie esivanemaid abstraktsed teooriad seletamaks une-

nägusid või haigusi. Mõlemad olid elu normaalsed osad ja kuna inimene nägi unenägusid, pidi nende teine reaalsus ka eksisteerima, olles niisama tõeline kui esimene reaalsus. Vastupidi, kui inimesed oleks äkki lakanud seda teist maailma nägemast, oleks see olnud ebanormaalne ning vajanud šamaani abi. Ja kui unes nähti siitilmast lahkunud inimesi, siis oli selge, et nad elasid selles teises maailmas. Samamoodi oli surm looduslik ja loomulik protsess ja kellelegi poleks tulnud pähe hakata mõtlema mingist hinge rändamisest, kui seda rändamist poleks näinud šamaanid ja tõenäoliselt ka paljud kogukonna liikmed kas unes või ilmsi (meie mõistes ilmutusena). Et šamaan oli võimeline tahtlikult liikuma teises reaalsuses, kohtus ta seal hingedega, nägi nende rännakuid ja kuulis, mida pidi tehtama kadunu kehaga ning mida talle ohverdama, et hingedel hea oleks. Samamoodi nägi šamaan teises reaalsuses viibides pidevalt ka asjade hingi, kes seal elasid, ehkki juhuslikult kohtasid neid ka muud hõimlased. Ning kui esiisad teadsid loomi elavat omaette kylades inimeste kujul, samuti metsade, vete jt kaitsevaime esinevat inimese kujul, siis mitte oma yldistuse ja abstraktse mõtlemise võime tõttu, vaid seepärast, et šamaan neid sellisena oli näinud. Metsavaim võis tõesti olla kunagi seal surnud inimene, kelle hing omaette elama oli asunud, kuid see teadmine rahva yhiskondlikku mälu mööda kyll tänapäeva ei saanud jõuda.

Šamaanikogemuse täielik eitamine ei lase Looritsat ka edaspidi paljusid hingeaaju mõistlikult põhjendada või seletada — vastu autori tahtmist osutub raamat kirjutatuse «soomeugrilises» stiilis, st ilma veenvate põhjendusteta, tegeliku rõhuasetusega kirjeldusele ning vaatlusele.

Põgusalt libiseb Loorits yle meie ajani kõige paremini säilinud muinasusu suurrituaalidest nagu hingedeae ja Setude Peko pyha. Lugesed tekib huvitav mõte, kas pole hingedeae mitte jäänuk sellistest aegadest, mil hingi toideti iga päev, mitte ainult erilisel ajal. Ka Loorits väidab, et algselt ei eraldatud surnute elupaika mitte kuhugi teise ilma, vaid elavad ning surnud elasid koos yhise perena. Seda väidet ta siiski täpsemalt ei tutvusta.

Samuti ei puuduta Loorits lähemalt rahvalikke orgiaid, mis läbi ristiususajandite on pappidele lõputult peavalu teinud. Ka Peko pyha on jäänuk kunagistest hiigelpidudest, milledest suurim toimus tõenäoliselt jaanipäeval. Kaasaja mõistes oli tegemist muidugi sugu- ning joomaorgiatega, kus ilmselt tapmine ei olnud harv juhus. Kuna Loorits kaldub tugevalt soomeugrilasi idealiseerima, siis pole ka ime, et ta nende pidude algupära germaanlaste kaela veeretab. Yldse tundub

Loorits eesti mõõtkavas tegevat seda, mida Masing yritas teha maailma mõõtkavas — nimelt põhjendada, et kõik halb tuleb indogermaanlastest.

Kui lugeja on jõudnud omadega kuhugi kaitsevaimu kohale, valitseb tema peas tõenäoliselt täielik segadus hingedest, hingejõust, väest, haldjatest jms, milline tundus vastab ausalt öeldes ka kõige täpsemini meie esiisade teadmistele neist asjust. Jääb mulje, et kogenud folkloristi Looritsa peas, kes tõenäoliselt suure osa oma elust on veetnud rahvaluulekogudes, on mõtted (vähemalt eesti keeles kirjutades) liikunud rahvalaulu reeglite järgi. Pyydes suruda neid mõtteid indogermaanlikku proosatekti, on kaduma läinud kogu seostatus ning selgus. Sealjuures on teksti alles jäänud ilmselt rahvalaulule viitavad hyperboolid (suhtumine esivanemaisse ning indogermaanidesse) ning kordused (kasvõi needsamad hinged, vaimud, haldjad jt).

Raamatu lugemisel tuleb veel arvestada, et ylemäära suurt tähelepanu ei tohi pöörata üksikutele peatykkidele või lõikudele. Ka võimalikud vasturääkivused ei tohiks kedagi häirida, kuivõrd yldmulje tekstist kujuneb kõigest hoolimata ysnä lähedaseks tõelusele. Kellel aega ja tahtmist, võiks proovida teda regivärssi ymber panna, kuigi kardetavasti ei ole tänapäeva germaanliku hariduse ning maailmatunnetusega inimene võimeline siis temast enam aru saama. Temast ei tohiks saada ka taarausulist piiblit, sest esiteks on ta liig mõtestatud, teiseks liiga õhuke ja kolmandaks on «Kalevala» juba kirjutatud.

Raamatu alguses ning lõpus toob Loorits ära oma ettekujutuse eesti rahvuse mineviku ja tuleviku kohta. Kuna umbes sedasama on ta kirjutanud ka oma programmteostes («Oma rada», «Vastu voolu», «Eestluse elujõud», «Eesti ajaloo põhiprobleemid»), võib neid osi pidada autori rahvusliku ideoloogia lyhikokkuvõtteks. See ideoloogia, mis propageerib eestlaste erilist kohta maailma rahvaste hulgas headuse ning kannatlikkuse, sallivuse ning leebuse õpetajatena, yhtib suures osas Kustas Utuste juhitud taarlaste ideoloogiaga, kusjuures mõlemad seisavad võrdselt kaugel nii euroopalikust nooreestlusest kui tegelikust, natuke soomeugrilisest talupojakultuurist. Seistes kogu hingega vastu germaani kultuuri totaalsele pääletungile, jäid mõlemad ometi vaimult eurooplasiks, kes esiisade häid ning halbu kylgi nägid vaid läbi oma kaasaegse hariduse ja moraali. Ent tagantjärele võib selle yle ainult rõõmustada, sest omanuks Loorits tõelist soomeugrilist maailmavaadet, olnuks selle raamatu saatus jääda mõistetamatuks nii tollasele kui tänasele põlvkonnale.

Peeter Sauter. Indigo. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 224 lk. 15 000 eks. Hind 0.60 rbl.

Teatav üllatus on komistada Eestis proosale, mis toimub jutustaja kujutletud nüüdisetkel. Seega mitte üldises mõttes kaasajal või isegi parajasti eksisteerival kaasajal, ammugi mitte lugeja kaasajal, vaid jutustamise nüüdisetkel, mis jätab kõrvale tarbetu mineviku ja tuleviku.

Proosale tuleb selline vaatepunkt kasuks. Kahtlemata on Eesti ju praegu sellises olukorras, kus keegi ei oska elada nüüdisetkelt. Inimesed askeldavad minevikus ja tulevikus: ühed korrutavad lugusid oma küüditatud sugulaste elust või taastavad Vabadussõja mälestusmärke, teised õpivad soome või inglise keelt ja mõtlevad tulevastele ärikasumitele.

Kes suudaks elada praeguses hetkes? See, kes ei osale tolles arengukäigus või suudab seda jälgida kõrvalt. Seega piisavalt arukas tüüp. Sauteri minategelane on just selline kurva kuju rüütel.

Sauteri minategelane usub juhusesse, kõigi sündmuste juhuslikkusse. Juhus määrab minategelase elu sama vääramatult kui Buddha, Marx või Coca-cola — hoolimata sellest et minategelane jätab mulje lahedast boheemlaselust, vabadest suhetest, Jack Kerouaci kombel pidevalt teel olemisest.

Juhus on vääramatu sel määral, et minategelasel jätkub julgust teoks teha vaid tavapärase kujutlus boheemlasest: minategelane ei tee tööd, ta ei saa olla suitsetamata ja joomata, tal on mitu naist. Soe suhe emaga — sest sisimas on see soe — on ainus erand sellest reeglist.

Sauteri minategelasel puudub lootus või siis ei tähenda see talle midagi. Just see seik näib eristavat teda kõigist Muinsuskaitse Seltsi minevikufanaatikuteist või Eesti Ettevõtjate Erakonna tulevikuärimeestest. Lause «Kes elab minevikuta, sellel ei ole tulevikku» on eskapistlik, sest ta juhib tähelepanu ja aktiivsuse meie ajalt kõrvale. Sellepärast see ei kuulugi minategelase kõnepruuki.

Meie ajale lähemale pääseb minategelane tsiteerides tuntuima eesti külahullu *graffiti*'t «Haiguste ravi, kontrollitud». *Graffiti* pisut vasturääkivatena tunduvad nõuanded — üksindus, selts ja prii söökla — täidavad inimese põhivajadused ja hoiavad ära hai-

gestumise. «Nendes tingimustes teatud biol (oogilisel?) ajal avastab inimene «tee» tervisele» (lk 223). Kas suudaks keegi öelda midagi veel ebamäärasemat kõikidest erinevatest haigustest kõigis erinevates ühiskonnakordades kõigil erinevatel aegadel? Otseku katkend Eesti presidendi kõnest. Ja paroodiana omal kohal.

Sauteri minategelane on niisiis vaatleja. Ta vaatleb iseennast ja oma teksti samavõrd kui maailmagi; ta on ühesõnaga enesest teadlik jutustaja. Vaatluse vahendiks on fragment, sündmuste ülestähendamine ja kommenteerimine. Väärrib tähelepanu, et Sauteri stiil ei jõua välja mitte niivõrd ironiani, kui võrd eneseeritluste ja targutusteni, milliseid kohtab ajakirjade noortevõrgudel. Sauteri minajutustaja ausust toonitab kogu aeg aforistlik naiivsus: tema filosoofia on argine, kuid osavalt teksti seotud kujul on lugeja valmis seda respektseerima, kuigi kontekstist lahutatud lihtsameelsusi ta vaevalt et respektseeriks.

Päris ilma vastuväideteta Sauter siiski ei pääse: tema vaimustus inglise keelest tundub naeruväärt ja Sauteristki kõvem peaks olema see kirjamees, kes suudaks angloameerika bändid usutavalt Eesti ühiskonna osaks teha. Võõrast keelt võiks õigestigi kasutada, olgu küsimus siis soome või inglise keelest; ja miks peab muidu hea jutustaja õpetama enesest teadlikku lugejat gorkilikul moel, nagu tehakse leheküljel 58 tobedas joonealuses märkuses.

Eelmainitud joon kõneleb siiski Sauteri teksti sidususest. Kui katsuda eraldada tekstitervikust häid sädelevaid lauseid, ei eraldu need vigastamatult. See teeb minategelase teksti suurel määral kirjanduseks, mis Soome lahe lõunarannikul tundub olevat praegu üsna erakordne. Sauteril on ka tähelepanuväärt võime meelitada lugeja oma teksti juurde, ja kui ta juba kord kätte saadud, enam mitte lahti lasta. Kadestamisväärt omadus algaja kirjaniku jaoks.

Oleks hea, kui Sauteri raamat läheks oma pinnalisuses sügavamale, see tundub olevat Sauteri jaoks õige tee. Ootan seepärast huviga järke.

*Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
Kalev Kesküla*

HARRY LIIVRAND
Engel, üks hetk

Kõige aluseks on matemaatilised struktuurid, arvasid vanad kreeklased. Samuti teadsid nad, et lühim tee kahe punkti vahel on sirge. Keskaeg unustas need põhimõtted ja viis ellu teised. Vaevalt oleksid ideaallinna apoloogedile Platonile kõverate ja justkui meelevaldselt kulgenud tänavatega Praha ja Tallinn meeldinud, tema maitsele vastanuks aga kindlasti Helsingi. Geomeetrilise korrastatuse imponeerivust pidin eneselegi lõpuks tunnista-tama Helsingis, kuigi matemaatikaga pole ma kunagi eriti hästi läbi saanud. Klassitsism rajaneb teatavasti kordamisel ja mõistlikkuse-l, seetõttu võib ta linnamaastiku organi-seerimisel anda hämmastavalt ausaid rekon-struktsioone. Esimese tõeliselt internatsionaal-se arhitektuuristiilina nivelleerub klassit-sismi looja eripära ja anne, sest tüüp-detailide absolutiseerijana valitseb seda stiili umbisikuline majesteetlikkus. Kõik on rahulik ning uhke, aga külm ja distsiplineeritud. Tänavad jooksevad otse, keerates täisnurga all platsiks või kõrvaltänavasse. Kaugusse ulatuv tänavanool tekitab kummalise mulje tee lõpmatusest, jalad muutuvad raskeks ja keha väsinuks. Põhimõtteliselt ei tohiks klassitsistlik linn üllatada, temas peaksid võimalikud ebatäpsused olema juba ette välistatud — aga võta näpust! Klassitsismi parimatel mälestusmärkidel on veel ülimalt huvitav omapära, mis seisneb püüdes luua mingi kõrvaline ruumitunnetuslik efekt, mis võrdub illusiooniga. Printsipi, mida barokis näeme stiili loomuliku avaldumisvormina, esineb klassitsismis väga vähesel määral, aga alati huvitavalt. Hea näide on Helsingi Toomkirik. Eest väljakult vaadatuna tundub ta range vorm laial järsul treppterrassil lõmastavat all, trepi teisel astmel pead kuklasse ajava inimese, mida lähemale me aga hoonale enesele tõuseme, seda rohkem hak-kab toimima tagurpidiperspektiiv — hoone ühtlane järkjärguline vähenemine, mis kestab kiriku interjööri keskpunkti peakupli all. Alles siin seistes on tajutav r u u m i tege-lik suurus, kuigi ehitise gabariidid on endi-selt väljaspool: uksest sisenedes on võima-lik kogeda portaali madalust ja kartust pead vastu uksepiita ära lüüa. Irratsionaalne mäng tunnetega käib sellise otstarbega ehi-

tiste juurde muidugimõista, ent toodud näites valmistas illusiooni ette Vana-Kreekast ja renessansist pärit tarkus võimalikust optili-sest pettest ehituslike mahtude kavala jao-tumisega. Sellepärast on Toomkirik hästi vaadeldav üle linna, panoraami dominandina omandab ta kavandatud monumentaalse jõu.

Agas klassitsismi liikumapanevaks filo-soofiaks oli valgustus, usk vabaduse ja võrd-suse taastulekusse antiikühiskonna variandis. Klassitsismis on kõik elemendid võrdse kaa-luga ja omavahel ettearvestatud sõltuvussuhe-tes. Kõige aluseks on üks kindel komposit-sioon, mida varieeritakse lubatavuse piirides. XVIII sajandi lõpus elustub jälle ideaal-linnade planeerimine ning demokraatia otsingud ja vabaduse piiratus esinevad ühes-koos nagu sama medali kaks külge. Soome on äsja vallutatud autoritaarse monarhiaga suurriigi poolt, aga säilitanud sisemise auto-noomia koos mõningate privileegidega. Aast-tast 1812 on Helsingi Soome pealinn, algavad ehitustööd. Ideaalne arhitektuur saab näilise vabaduse füüsiliseks kehastuseks ajastus, kus tõstab pead reaktsioon ning on juba tekkimas uus eksistentsiaalne maailmavaade inimeste ja asjade subjektiivsusest. Helsingi valmib, aga valmib eelse utoopiana, möödunud paleuse hilinenud peegeldusena, mis nagu läätisel koondub Senatväljaku ümber Hegeli filosoof-ia loogilise tuletisena. Kõige kõrgemale pai-gutas Engel altari üleloomuliku ja mentaalse tegelase auks, temast allapoole võtsid vastas-tikku koha sisse valitsus ja haridustempel — senat ja ülikool. Kõige madalamale, otse Toomkiriku ette paigutas arhitekt kvartali magistraate juristidele ja advokaatidele. Linn asetus sirkli ning juonlauaga rangelt paikapandud hierarhilise struktuuri nii tugevalt, et alles Saarinen suudab kuju-nenud olukorda muuta. Ehkki kindel struk-tuur ei peaks eksitama, vaid juhtima plaani-päraselt ühest paigast teise ja sealt kolman-dasse, olen ma Helsingis mitu korda eksinud. Tähen-dab, kusagil on geomeetria ootamatult katkestatud, äkki kohatud anarhia tekitab se-gadust. Sellistel puhkudel olen ma mõelnud

Soome graniitkaljudele ja hiljem neile kor-dumatutele kontrastidele, mida pakub klassit-sistlik Admiraliteedihoone kivise ranna ääres või sadamas punane Uspenski kirik Aalto val-ge maja taga. Kuid hellenistlik linn Põhja-maa piiril on ise unikaalseim paradoks, mida olen kogenud. Toomkirikusse võiks ikka

ja jälle tõusta, ilma et trepist ronides tükisid kummaliselt südame alt õõnsaks võtvast tundest. See tunne süveneb, kui seista ülemise trepimademe äärel ja vaadata otse enda ette. Veel hetk ja sa viskud alla, või astud sammu tagasi, tõmmates kopsud õhku täis.

Klassitsismi ideaali ning tegelikkuse vastuolu ületati juugendis, kus geomeetrialet anti uus tähendus. Kogemus aga ütleb, et eksimusi see ei välista. Nii selle geomeetriaga kord juba on!

BARBI PILVRE

Soomest väljaspool akadeemilisi raame

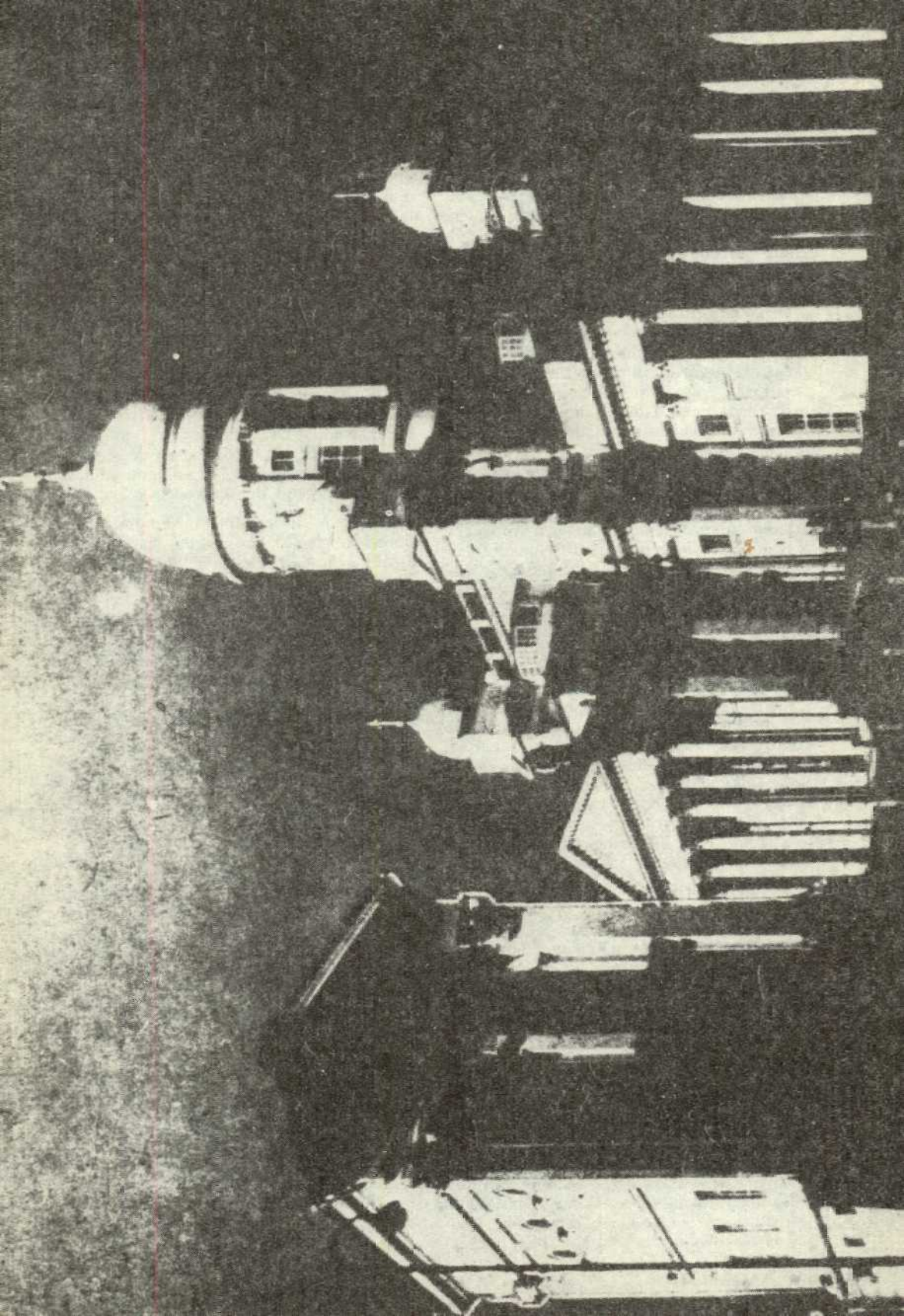
Renny Harlin (kodanikunimega Lauri Harjola) on Soome viimase aja suuremaid sangareid. Tema *story* räägib mõndagi Soome üldisest õhkkonnast: keskmine soomlane ihaleb Ameerikat, kuigi Soome olevat juba praegu kõige ameerikalikum maa ja uus kuum trend on hoopis Euroopa. Renny Harlin on nimelt Hollywoodis läbilõõnud režissöör. Harlini ajasid omal ajal Läände muude asjaolude kõrval ka vastuolud Soome filmitegijatega, kellele ei istunud tema kommertslikud ambitsioonid. Ja juba Ameerikas valminud filmi «Jäätävä polte» («Jäine põletus») keelas Soome tsensuur ikkagi ära, sest filmis käib jõuk noorukeid laamendamast teisel pool idapiiri. Nüüd on Harlini uus film «Die hard» («Raskesti tapetav», kui arvestada soomekeelset tõlget «Vaikeasti tapettava») vallutanud ka Soome kinoekraanid ja Harlini nägu naeratab koduselt Koffi õllereklaamides. Soomelikku on filmis niipalju, et üht pingsat episoodi saadab Sibeliuse muusika.

Läbilõõmine Euroopas, läbilõõmine Ameerikas ja seega maailmas on omamoodi mõõdupuu, mida avatud kultuuris tuleb vist pidada enesestmõistetavaks. Kuna kultuuriimportidele Soome ei seata erilisi piiranguid, peab kodukultuur püsimise nimel olema n-ö maailmatasemel. Tarbija on ju julm ja tal on alati võimalus valida. Loosung *suosi suomalaista* («eelista soome toodangut») on küll endiselt jõus (eelkõige muidugi majanduses), kuid ka sõnal «kodumaine» on vastupidi meie arusaamadele tõesti väga positiivne värving ja see annab alati lisapunkte, kui tegemist on millegi hästi tehtuga. Suur osa noortest soomlastest tarbib aga üksnes ameerika kommerts-kultuuri: sööb hamburgereid, sõidab vana ameerika autoga (*ameerikanrauta*) ja vaatab vägivallafil-

me, mis viimaste uurimuste järgi on konstrueeritud ligikaudu 12aastase intelligentsitasemele. Amerikaniseerumist on Soomes ka uuritud; nähtuse juured ulatuvad 50ndatesse aastatesse, kui värviline Ameerika tuli moodi ja sõjast äsja toibunud vaene Soome otsis orientatsiooni. Kuna Soome ametlik kurss on olnud rõhutatult nõukogudesõbralik, on rahvas alateadlikus protestivaimus pöördunud just selle kultuuri suunas, mida on pikka aega peetud venestavaseimaks. Lisaks sellele hurmab värske talupojastaustaga ja seetõttu asise orientatsiooniga rahvast ameerikalik tarbimisorgia, lihtsale inimesele suupärases mälutud maailm lihtsate ja selgete väärtushinnangutega. Renny Harlini näol sai soomlane kinnitust sellele, et *American dream* on võimalik.

Kommertsli kõrval on vähemalt suuremates linnades kättesaadav ka lääne filmiparemik. Septembri keskel toimus Helsingis järjekordne filmifestival «Armastus ja anarhia», kus ligemale sajas uues ja vanemas filmis süveneti selliste inimkirgede maailma, mis ei mahu tavapärase raamidesse. Radikaalsem soome noorsugu on tüdinud normaalseks peetud *kulutushuhla*'st (tarbimisorgiast), mässatakse heaoluühiskonna enesegarahuloleva oleskelu vastu. Igaüks protestib, kuidas oskab. Oulus lõhkus määratsev noorsoojõuk hiljuti lihtsalt poeknaid, mille pealetükkiv täiuslikkus tekitab alaväärsust ja äratav ürgse tungi hävitada. Mõtlemap osa noortest otsib rafineeritumaid protestivorme: alternatiivseid elustiile, milleks võimalused on muidugi lõputud. Kommertsühiskond teeb protestivaimus loodust aga kohe müügiartikli ja taas tuleb leituda midagi uut.

Uus moemaailmavaade on sadomasohhism, suupärase lühendiga S/M. Nähtus on moes muidugi kogu maailmas ja juba mõnda aega. Hiljuti ilmus ka Soomes markii de Sade'i «Soodoma 120 päeva» sissejuhatus ja, mis eriti tähelepanuväärne, kahe soome (nais)autori Auli Kaartise ja Anna Kaarina Kippola ülevaatlilik käsiraamat «Sadomasohhism». Markiis de Sade'i 250. sünniaastapäeva puhul alustas Soomes ilmumist ka S/M-ajakiri «Chain». Asjatundjate arvates kubiseb massikultuur sadomasohhistlikest joontest, eelkõige aga reklaam ja video. Mõistagi on erivarustus: ketid, rihmad, riided, vastavates ärides ka müügil. Soome toimetajaid paneb muretsema see, et jälle ollakse hiljaks jäänud: New Yorgis olevat hiljuti ilmunud S/M peateos Leopold von Sacher-Masochi «Veenus karusnahkades» ja prantsuse filosoofi Gilles Deleuze'i ja psühhonaalüütik Felix Guattari uurimus L. von Sacher-

Masochist. Siinkohal oleks sobiv koht mürgisele tähelepanekule, et on olemas kultuure, kus kõnealune moenähtus on hoopis laiemalt levinud; võib vist koguni nimetada, et on olemas sadomasohhistlikke kultuure, mis põhinevad alistumise ja karistamise jätkuval saturnaalil ja mille pakutavad nautingud ületavad kaugelt kõik kunstlikud vaimusünnitised. Lääne inimene ei pääse neile esialgu päriselt ligi. Mõni Eesti turismifirma võiks tõsiselt kaaluda koostöö arendamist Soome S/M-liikumisega.

Perverssusse kalduvate mõtteviiside kõrval on loomulikult levinud ka üldiselt vastuvõetavamad maailmavaated, mille esindajad siiski arvavad, et nad erinevad kuidagi tavalisest, keskmisest inimesest. Raske on määratleda, kus läheb piir alternatiivkultuuride ja massikultuuri vahel. Piirnähtuste hulka kuuluvad ka nn kultusraamatud (*kulttikirja*), mida ikka ja jälle loetakse, mis omandavad teatud grupis otsekuu pühakirja staatuse. Ikka ja jälle võtab soome arukam noor kätte Hemingway novellid, Raymond Chandleri põnevusromaanid, Simone de Beauvoiri feministlikku klassikasse kuuluva romaani «Teine sugupool» (orig. ilmus 1949), J. R. Tolkieni «Sõrmuste isanda». Ühegi ennast alternatiivkultuuri harrastajate hulka lugeva noore öökapiit ei tohi puududa ka Rubber Roseuse'i ja Giddhar Sadhu «Soma». Kopenhaagenis 1985 ilmunud põhjalik juhatus psühhooaktiivsete taimede kasutamise kohta ega William Burroughsi teosed. USA filmikriitiku Joe Bob Briggsi «Joe Bob Goes To the Drive-In» *trash*-filme käsitlevate kirjatööde kogumikku loetakse ikka ja jälle (*trash* — ingl k rämps, *trash*-filmid on lihtsamalt väljendudes kõige tobedamad vägivallafilmid).

Soome kirjastuste toodang on meie mõõdupuu järgi võttes muidugi haaramatu. Sügiseti paisatakse turule sadu uusi raamatuid, millest ülevaate andmine nõuab eraldi pühendumist. Soome oma uuem kirjandus öeldakse sumpavat sel sügisel kaevikutes. Perestroika on siingi pannud kirjarahva meenutama Talvesõda ja sõjajärgseid raskusi. Kriitikud on küll mures: kui kodumaine kirjandus samas vaimus jätkab, kaovad viimasedki lugejad. Lugeja ootab tänapäeva käsitlevaid raamatuid, nooremad eelistavad tõlkekirjandust või loevad ise välismaiseid originaale.

Kodumaiseid raamatutoodangust on viimasel ajal enam kõneainet andnud noorema põlvkonna skandaalse mainega filosoofi (punkdoktori) Esa Saarise ja vanema põlvkonna ettevõtja Enso Miettise raamat

«Muutostekijä» («Muutuvad asjaolud»), milles visandatakse 90ndate aastate ettevõttekultuuri põhijooned. 90ndate megatrend on elu kvaliteedi üle mõtisklemine: mis näitab elamise kvaliteeti tegelikult ja mis mitte. Ainealine heaolu ei ole kaasa toonud elu kvaliteedi paranemist, inimestel on paha olla ka heaoluühiskonnas. Teine olulisem tendents 90ndail on n-õ naisenergia plahvatus, mis peaks ettevõttekultuuri tooma uue, maheda mõtlemise. Igapäevase argieluga vahetumalt kokku puutudes mõistavad naised elamise kvaliteedi tegelikkuse olemust meestest sageli paremini. Mehelik rabelemine karjääriredelil, kaunistest jäägitu tehnikavaimustus, tehnika areng tehnika enese nimel on naise vaatevinklist naeruväärsed. Niisiis, tänane heaoluühiskond püüab elu kvaliteeti tõsta mahedate väärtuste abil. See tähendab traditsioonilise rollijaotuse taandumist ja n-õ sotsiaalse mõtlemise levimist: tarbimiskeskset maailma püütakse muuta tõepoolest inimkeskseks.

Soome teadusmaailma uusim imelaps on sinne kõigi aegade noorim filosoofiakandidaat 22aastane Heidi Liehu, Esa Saarise «leid», kes ühtlasi purustas õpetaja nimel olnud rekordi. Siiani oli nimelt Saarinen Soome noorim filosoof. Liehu kandidaaditöö käsitleb Kierkegaardi. Värvikust Liehu fenomenile lisab see, et tal on peasa filmis ja et hiljuti ilmus talt ka luulekogu.

Naisenergia plahvatuse kõrval esineb Soomes mõistagi ka loova meesenergia puhanguid.

Ikka ja jälle räägitakse Pentti Linkola, kelle raamat «Johdatus 90-luvun ajatteluun» esindab puhtakujulist ökofašismi. Tarbimisuühiskond õilmitseb paratamatult looduskeskkonna arvel ja selle säilitamine kurja inimeselooma eest mis tahes vahenditega on ökofašismi peamisi põhimõtteid. Sõjad, katastroofid, massimõrvad — kõik protsessid, kus inimkonda arvuliselt vähendatakse, leiavad ökofašisti seisukohalt õigustuse, sest inimene ise oma ahnuses ei kohku tagasi millegi ees. Raamatu ideoloogia on muidugi sügavam, kui seda paari reaga õnnestub selgitada. Oma viitsad saab Soome ühiskonnasüsteem kui mis tahes keskkonnahävitamisele suunatud struktuur. Enamasti on Linkola pälvunud küll karmi kriitikat, kuid juba sellegi põhjal näib ta teatud hella kohta tabanud olevat, et teda nii järjekindlalt materdatakse. Oma äärmuslikke seisukohti põhjendab Linkola tõepoolest nii venvalt, et on ilmselt sunnitud mõnegi uusrikka prestiižtarbija oma tegevuse üle üleväsinud keskkonnas järele mõtlema. Elamise kvaliteeti ei saa enam mõõta külmutuskappide, mikroahjude

ja autode arvu järgi, sest moes on loobuda tarbimisorgiast, mis on heoluühiskonnas põhimõtteliselt kõigile kättesaadav ja ei tee lõppkokkuvõttes kedagi õnnelikumaks. Just noorem intelligents protesteerib uusrikka elulaadi vastu oma äärmiselt tagasihoidliku eluviisiga. Eesti inimesel on praegu raske aru saada sellisest mõtlemisest või kui väljenduda küünilisemalt: näljaseid on paastu kasulikkuses väga raske veenda. Ilmselt peab tarbimisühiskonna läbi elama, et sellest loobuda. *Kierrätys* (korduvkasutamise), *kompostointi* (komposteerimine) on lööksõnad laialdastes rahvahulkades; *kirpputori-look*'iga (täikalt muretsetud riietusega) protesteeritakse ja originaalitseatakse ühtlasi standardse *yuppie*-tarbimiskultuuri vastu.

Hiljutistel Helsingi Pidustustel (*Helsingin Juhlaviikko*) tegi ilma Ismo Alanko, Eestiski tuntud Soome ilmselt omanäolisema rockbändi «Sielun Veljet» šamaanlik laulusolist kompositsiooniga «Kun Suomi putosi puusta» («Kui Soome puu otsast alla kukkus»), traagilise nägemusega liiga kiiresti linnastunud, otsekohele öeldes metsast suurlinna kolinud loodusrahva saatusest. Ismo Alanko nägemus on kahtlemata liigutav, soomelik oma slaavilikus melanhoolsuses, aga kas soomlaste saatus on ikka nii traagiline, jääb küsitavaks. Soome asend laguneva Ida ja ühineva Lääne vahel on muidugi eriline. Mõningate ennustuste kohaselt laskvat haritum ja noorem osa soomlastest kohe jalga Mandri-Euroopa suunas, kui majanduslikud ja õiguslikud piirangud Euroopa ühinedes lõdvenevad. Soome tulvavat aga immigrantide voolidast... Euroopa on moesõna, räägitakse eurohindadest, millega võrreldes Soome hinnad on tunduvalt kõrgemad, euromeestest ja euronaikest, kelle elustiil on kosmopoliitiline, *euro-look*'ist ja *euro-hullustusest*, mis hakkab juba ära tüütama, nagu iga uus turule paisatud nähtus. Aina räägitakse Euroopa pealinnadest, moes on Brüssel, tulevase ühinenud Euroopa pealinn, aga eriti Budapest ja Praha, Ida-Euroopa vabanenud pärlid, kus soomlase jaoks olevat tunda tõelise vana Euroopa hõngu.

Euroopa-kogemust ja soomlust saab ideaalselt sünteesida. Rosa Liksom, Kopenhaagenis elanud, Moskvast aasta filosoofiat õppinud (!), kaugelt Lapimaalt pärit noor naiskirjanik tõestab seda oma kirkaste, halastamatute proosapaladega kõige erinevamatest inimsaastustest. Liksomi inspireeriv aine pärineb ühiskonnaga pahuksis olevate noorte, kui mitte öelda põhjakähi elust; ühtviisi raputav võib olla tavaline inimsaatus Lapi kol-

kakülas, Mongoolia jurtas või Moskva äärelinnas. Viimane raamat «Go go Moskova» on valminud koostöös fotograaf Jukka Uotilaga ja räägib Moskva alternatiivkultuure esindavate noorte elusaatustest. Rosa Liksomi venekogemuse kõrval on isegi meie keskmise inimese kogemus võrratult sügavam, ilmselt oleme aga oma elamustest niivõrd ära piinatud, et ei taha neid kunstiliselt mõtestada. Liksomi venenägemus on igatahes tähelepanu äratanud nii Prantsusmaal kui Rootsis ja mujalgi.

Loomulikult elab Soome ka institutsionaliseerunud kultuurielu, jaotatakse preemiaid ja stipendiume. Suvine festivalide Soome muutub sügisel akadeemilisemaks, elu keskendub taas suurematesse linnadesse, väiksemates lokkab üldiselt kommerts. Sellist vastandust nagu Eestis provintsi ja keskuse vahel Soomes muidugi pole, kohalikust omavalitsusest sõltub palju ka kultuurielu korraldamisel ehk rahade jagamisel. Muidugi on alternatiivkultuuri keskendunud põhiliselt suurematesse linnadesse, kus õhustik on sallivam. Akadeemilisel kultuurielul ma aga pikemalt ei peatu, sest tähtsamatest sündmustest imbub meile ikka üht-teist. Elav ja mässuline kultuur toimib tihti väljaspool akadeemilisi raame nagu igal pool maailmas ja seda tavaliselt ei ekspordita.

MÄRT LÄÄNEMETS

Arnold Keyserlingi *New-Age*-seminarist
(Raikkülas 3.—10. augustil 1990)

Me elame juba üle kahekümne aasta uues ajastus, mis ei erine eelmisest mitte ainult taseme poolest, vaid põhimõtteliselt. New age, planetaarne teadvus, globaalne küla, Human Potential Movement, perestroika, klassideta ühiskond, postmodernne ühiskond, tagasi-pöördumine tervikliku mõtlemise juurde — kõik need mõisted hõlmavad uue maailmapildi üksikuid aspekte; ükski neist ei või aga saada olemise põhialuseks, sest neid mõistetakse kui midagi alternatiivset olemusliku suhtes või sellele vastandlikku. Sellest tulebki, et enamik tulevase maailma kujutlusi ennustab katastroofilist tulevikku: ülerahvastumist, keskkonna saastumist, ähvardavat aatomisõda ning traditsioonilise hariduse ja elukorralduse võimetust anda lootust iga inimese kutsumuslikuks edenemiseks.

Tegelikult ei vastandu uus ajastu vanale, vaid eelmisi epohhe võib mõista astmetena teel sellisele eksistentsile, kus inimelu leiab taas oma koha kosmoses, mil algab tõeliselt inimlik ajastu. Seda seisukohta on astroloogilistes traditsioonides kirjeldatud kui veevalaja ajastu algust. Selles perspektiivis saavad positiivse mõtte kõik sotsiaalsed murrangud ja paljud probleemid leiavad lahenduse.

Nii algab ülemaailmse *New-Age*-liikumise tuntud liidrite Arnold ja Wilhelmine Keyserlingi raamat «Veevalaja ajastu. Lootuse nägemused» (*Wassermannzeit. Visionen der Hoffnung. Wien, 1988*). Selle aasta veebruaris oli kuulsa baltisaksa filosoofi Hermann Keyserlingi (20. VII 1880 — 26. IV 1946) poeg, kes praegu elab Viinis, enam kui poolesajandilise vaheaja järel taas oma esivanemate kodumaal. Järgmise visiidini ei kulunud aga poolt aastatki. Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi ja Rapla Hariduskoondise eestvõtmisel tähistati 2. augustil Keyserlingide kunagises perekonnamõisas Hermann Keyserlingi 110. sünniaastapäeva teaduskonverentsiga, kus aukülalisena viibisid Arnold ja Wilhelmine Keyserling (pikemat ülevaadet konverentsist vt EAO «Sõnumitoojas» nr 8). Konverentsile järgnenud kaheksa päeva jooksul viisid hr ja pr Keyserling samas enam kui poolesaja seminaristiga läbi seminar-treeningu, mille sihiks oli suunata inimesed vaimse eneseleidmise ning teadvuse avardumise ja virgumise teele.

Mõne sõnaga *New-Age*'ist. See ei ole mingi ühtne liikumine ega organisatsioon. *New-Age*'i, uue ajastu lasteks peavad end tänapäeval need, kes leiavad, et maailma

tulevik ei saa olla massikultuuri ja üha rafineeritumate materiaalsete huvide kultiveerimine, et maailma võib praegusest kriisist välja viia vaid inimkonna vaimne uuennemine, taassünd. *New-Age*'i esimeseks laineks olid hipid ja lilledapsed kuuekümnendate lõpus. Praegu olevat *New-Age*-liikumisega kaasaminejad juba umbes 10% maailma elanikkonnast.

Arnold Keyserling pole prohvet ega guru. Enda sõnust on ta vaid uue ajastu teerajaja, üks paljudest. Oma õpetuses tugineb ta iidsetele traditsioonidele — astroloogiale, müstikale, taoismile, konfutsianismile, budismile, samuti šamanismile, olemata sealjuures eklektik või kompileerija. Arnold Keyserling väidab, et need ja paljud teised traditsioonid on erinevad teed, sündinud ja kujunenud erinevates kultuurikeskkondades, mis aitavad inimesel jõuda ühe ja samani — Nimetamatuni, mida võib siiski nimetada Jumalaks, Suureks Tühjuseks, Tolleks, Mittermillekski või veel tuhat korda tuhandeks muuks asjaks. Kõik teed on õiged, kõik teed on õige mad, kui nad aitavad inimesel ennast tundma õppida, avardada teadvust, naasta vaimse eksistentsi lätetele. Praegusel ajastul, mis on saamas tõelise maailmakultuuri ajastuks, on kõigil esmakordselt inimkonna ajaloos võimalus osa saada kogu maailma Teadmisest, õppida tundma eri kultuure, eri teid. See kõik loob äärmiselt soodsa pinnase inimkonna globaalseks vaimseks taassünniks, uue, ökoloogiliselt, sotsiaalselt ja vaimselt tasakaalustatud maailma kujunemiseks.

Kõigest sellest kõneles Arnold Keyserling, avades seminaristidele järk-järgult oma õpetuse kvintessentsi — rattakujulise mandala — uusi kihte ja tähendusi. Ratas ei ole juhuslikult valitud sümbol. Ratas, ringliikumine liikumatu keskpunkti ümber, on iidsetest aegadest sümboliseerinud ühtsust, kõikehaaravust, harmooniat, uuenemist korduvuses. Eriti Indias on mandala (mis tähendab sanskriti keeles ratas, ringi) tuntud kui suur meeleepuhastussümbol. Arnold Keyserling on õnnestunud elustanud iidse sümboli — **RATTA**, ühendades sellesse teadvuse põhi-orientatsioonid: maailma arvulise struktuuri, *Yi-jingi* kaheksa trigrammi, kümme **ilma**-kaart, kaksteist sodiaagimärki, keele ja grammatika, inimmeele funktsioonid.

Arnold Keyserling on õpetanud — pidanud seminare ja loenguid — paljudes maades, nüüd siis esmakordselt ka Eestis. Eestil ja Raikküla ütleb ta olevat enda jaoks erilise tähenduse. Kuigi ta on suurema osa elust elanud Austrias, tunneb ta oma juuri asuvat Eestis, sest siit on pärit ta esivanemad. Tema sooviks on taastada just Raikkülas Tarkuse Kool — omalaadne õppeasutus, mis kahe-

kümnendatel aastatel Hermann Keyserlingi juhatusel tegutses Saksamaal Darmstadtis. Tema nägemuses võiks sellest saada ülemaailmse tähtsusega *New-Age*-liikumise keskus. Miks just Eestis ja mitte näiteks Austrias? Eestis näeb Arnold Keyserling uue ajastu maailmavaate vastuvõtuks ja juurdumiseks praegu mõnevõrra suuremaid võimalusi kui Lääne-Euroopas, sest Eesti käib praegu vabanemise teed, rahva vaim olevat siin uuele palju vastuvõtlikum kui üldiselt alalhoidlikus Euroopas. Eestil on võimalik vältida neid vigu, mis Läänes on tehtud ja mis inimeste teadvusse on sügavad jäljed jätnud. Eesti rahvas ei tohiks praegu oma võimalust maha mängida ega keskenduda Lääne pealiskaudsele jäljendamisele. Eestile on palju kasulikum astuda taas maailma midagi uut luues ja seda maailmale pakkudes kui Läänest «sakste vana» ilma kriitikata uue pähe üle võttes. Tarkuse Kool võiks anda Eestile ja kogu maailmale midagi, mida kusagil mujal ei ole. Raikküla näeb Arnold Keyserling uue Tarkuse Kooli asukohana sellepärast, et selles paigas saaksid kokku traditsiooni juured (Hermann Keyserling kirjutas siin mitmed oma tähtsamatest töödest) ja tõeline uus ajastu. Selliseid kohti ei ole maailmas palju ja nende tähtsust ei tohi alahinnata.

Arnold Keyserling püüab oma seminaride ja kursustega ellu viia seda, mida tema isa Hermann Keyserling enam kui pool sajandit tagasi ette nägi ja millest ta väga palju kirjutas. Hermann Keyserling ei tegelnud sotsiaalsete revolutsioonidega, vaid sellega, mis peaks tulema pärast revolutsioone. Sotsiaalsed revolutsioonid on oma olemuselt alati ühesugused: nende eesmärgiks on purustada vananenud ühiskondlikud struktuurid, et teha teed uutele. Erandiks ei ole ka kahekümnenda sajandi revolutsioonid, mis tegelikult kestavad siiani. Märksa olulisem on revolutsioonide taga näha inimkonna vaimset evolutsiooni, teadvustada sellega seoses iga inimese kohta ja enesetunnetust uuenevas maailmas. Küsimus on selles, «*kuidas suudab inimene maailmas, kus kõik endised väärtused on purustatud, uusi väärtusi pole aga olemaski, leida oma eksistentsi vaimset aluspõhja?*» (Hermann Keyserling. *Was uns Not tut, was ich will*, 1920). Hermann

Eesti Vabariigi kodanik Arnold Keyserling Raikkülas seminari läbi viimas. 24. veebruaril 1990 võttis A. Keyserling esivanemate kodukohas Raikkülas osa Eesti Kongressi valimistest.

Keyserlingi Tarkuse Kool oli omamoodi uue ajastu, uue maailma mudel. Seal ei antud teadmisi, seal õpetati Tarkust, uut maailmanägemist, püüti suunata inimest aktiivsele eneseteostusele, kujundada isiklikku filosoofilist elustiili. Vaid sügavalt individuaalse stiili ja tugeva initsiatiiviga inimene suudab olla tõeliselt loominguline, muuta kogu oma elu kunstiks selle sõna üliras tähenduses. Just sellised inimesed on praeguse ajastu tüübid. Isikliku stiili leidmisele, loomingulisuse äratamisele, enesetunnetusele teadvuse avardamise kaudu püüab oma seminarides inimesi suunata ka Arnold Keyserling, sest maailm võib uueneda vaid iga üksiku inimese uuenedes.

LUULE

Ahmatova, A. *Nüüd keegi laule kuulama ei vaevu... / Vene k. tlk. D. Kareva // 8, 1.

Alver, B. *Sina tüted: katoliiklikult kartes... // 2, 30.

Amihai, J. Uni Jerusalemmas; Kiri; Pool inimkonda siin ilmas; Nagu jäljest me kehal; Kord lõikas suur armastus; Kahju. Me olime tore leuitis; Mu isa; Sinuga koos, üksinda oleme kõik / Heebrea k. tlk. ja järels.: K. Ross // 8, 15.

Auden, W. H. Sigmund Freudi mälestuseks / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 11, 1.

Beier, P. Päritolu; Kiri kaunile tundmatule; Reagani valss; Pildikesi Idast I—II // 2, 5.

Corso, G. Naisevõtt / Inglise k. tlk. A. Ehin, järelmärkus: H. V. // 6, 35.

Eelmaa, T. Sula; *piimjad sõrmed...; *Mäletasin kõike...; *kui ka Keisermetro-noom ise... // 7, 29.

Ferlinghetti, L. Tema / Inglise k. tlk. A. Ehin, järelmärkus: H.V. // 6, 39.

Follain, J. Igavikku / Prantsuse k. tlk. T. Önnepalu // 4, 1.

Ginsberg, A. Järelmärkus Howl'ile; Ulg (Howl); «Ära saa vanaks» / Inglise k. tlk. T. Önnepalu, järelmärkus: H. V. // 6, 1, 19; Laul / Inglise k. tlk. J. Sang // 18; Sickness blues // 28.

Gray, Th. Hauakiri / Inglise k. tlk. A. Oras // 10, 1.

Herbert, Z. Härra Cogito mõtiskleb kanatuse üle; Härra Cogito mõtleb naasmisest sünnilinnas; Härra Cogito ja puhas mõte; Agulimajad; Härra Cogito vaatleb surnud sõpra; Härra Cogito võõrandumised; Härra Cogito kurdab unenägu tühisuse üle; Härra Cogito ja pop / Poola k. tlk. R. Laanemäe // 3, 1, 29; Fortinbrase treen / Poola k. tlk. R. Laanemäe // 12, 1.

Hugo, V. Õisel matkal läbi metsa / Prantsuse k. tlk. A. Oras // 10, 2.

Häidorf, H. Jagaja; Tee me kallile Kolgatale; Pompei viimane õhtu // 4, 41.

Ihoma, A. kerjates paremaid aegu; mõelda välja mälestusi; teisenenud kirjapilt; afgaani siil // 11, 7.

Jyrjo, R. Liigfamiliarne kiri eesti luuletajale; *Kirjuta, kirjuta...; Rhapsody in black; *Mu süda on kabaree... // 9, 14.

Kaldmaa, J. *Merede taga, kesk kolmandat merd...; *Üks liblikas mu õlal...; Palamuse sügis; *Kui suudaksin su puusist vooli kirka linnu... // 2, 25; *läbi loobumiste läbi rahu...; *Ära unusta et öö me

vahel...; Lein ja Lohutus; *Sa vahel meenud mulle mõnel vaikselt aol...; *Küll karusmarjapõõsastele kuhju lund...; *Eil Ärme iial kohtul... // 9, 30.

Kauksi Ülle. Hamlet // 5, 33.

Kesküla, K. *Vaid mõni üksik meist...; *Sust lahkunud aastad...; *Aega ei ole...; *Ta on kaduviku karjamaade...; *Ripsmed sulevad avanevaid maastikke...; *Milliseks murdud mu armas... // 3, 6.

Kivisildnik, S. edgariga; kobraga koos pildistada lasta; me seisame kohas kus kunagi asus; võitleja kukkuv sügavusse teise enda; asemele astuvaga üks usaldab teist // 5, 27.

Koldits, M. Õhupiraadid; Maailmasõda; Klassivõitlus // 12, 25.

Käspär, K. Mis Eesti...; *Armastuse puudumine...; *Süda valutab hambana... // 4, 37.

Künnap, A. Kalaluumetsad; nii purunev; Usheri majas; õhulosside ehitamise kunst // 9, 28.

Luige, M. Vana mees; *Nõrkushood kui lained pinnaveel...; *On hetki mis põlevad kui filmikaadrid nägusid...; *Aga samal ajal elavad kalad... // 1, 27.

Masing, U. Kirstust mõeldes; Ons aeg?; Ennustades endale II; Isegi on juba endasisendus; Kunagi / Järels.: I. Pajumaa // 4, 31; Meelekergetusse sattudes // 7, 1.

Mihkelson, E. *Siia on maetud koer...; *Loojuva päikese sulguv öis...; *Kaksteist tundi kestab kuu...; *Libisen silmusesse kõri kare...; *Katse rõhus Torricellit Tühjus tekkis...; *Jumal on ilmutus mis meile on antud vaid... // 2, 8.

Märka, V. Luulezyklon «Meie nooruse laulud» // 1, 31.

Ojamaa, L. Holy (Sex Pistols/Unlimited Edition); Dream Song; *Summers cool & winters freezing... // 9, 17.

Pasternak, B. Pärast tuisku / Vene k. tlk. T. Önnepalu // 2, 1.

Pedmanson, P. *Vesiveski ootab oja kaldal...; *Neeger on polaaröö...; *Sind sinatan, pisike pudelike!...; *Seitsmenda korruse kõõgiaknast...; Ulm // 7, 16.

Rentov, A. *vadur heinatee ja meiereilõhn...; *napoleon...; *polüester kõlakast...; *punetuv sõrmi... // 2, 27.

Ringvee, R. *Ma kutsun kaasa su...; «Mesilinnu lend»; *Tuul puhub üle me peade...; *Võta ja põle... // 3, 38.

Ruben, A. Ateistlik reekviem // 3, 41.

Ränik, V. *Noored raamatusõbrad töid O. Lutsu ausamba ette kapsapea...; *Lume tulek — ja lootuste hukk?...; Rongisõit; *Siin on lugu ühe... // 5, 36.

Saarikoski, P. Eino Leino — legend

juba eluajal: Katkend / Soome k. tlk. K. Kesküla, järelmärkus: K. P. // 12, 28.

Salujärv, M. * Istun aia sügavuses...; *Arnold Schönberg Fünf Orchesterstücke op. 16...; *Unelmate igihommikune udu...; *Ilm roostetab... // 2, 26.

Sinijärv, K. M. *sina...; *mina...; *lase ratastel veereda...; *ja siis...; *palusid mind...; *näoli kukkunud... // 1, 29; *yx sildnik on nyüd syndinud...; *see mägi merine ja meri mägine...; *millest jutustab meile...; *tegelikult...; *kahekordne sildnik...; *meri on paxem kui mesi...; *veriorel... // 5, 30.

Tagasoo, T. Melampyrum nemorosum; Jaan Tättle; *VARAHOMMIK. Veel on tuua... // 4, 45.

Tamm, J. Pärast; Lethe; Pärilikkus; Kodumaapagu // 11, 5.

Tuulik, T. *kõik jõuab lõpule...; *lõp-pude lõpuks...; *me sõidame mere äärde...; *mõnikord on ta ilus olnud... // 7, 24.

Vee, E. Majast kus kedagi pole // 9, 11.

Vitez, A. *Suur mälu, kultuur... / Prantsuse k. tlk. T. Önnepalu // 1, 1.

*Või imeta, või imeta... [Eesti rhvl.] // 5, 1.

Väli, K. * Selles oktaeedris, kus ma magan...; *Valgus voolab alla puude ladvust...; *Ära ime seda valelikku piima...; *Arusaa-mise mustas augus...; *Tilluke sipelgas ootab oma hinge...; *Kaugel eemal langevad tähed...; *Armastan kõrgepingeliini...; *Sa tunnistad rõõmsalt... // 10, 4.

Väljataga, M. Lühike eesti luule ajalugu // 9, 1.

Önnepalu, T. Kalapüük ülikooli raamatukogu kohvikus // 1, 33.

PROOSA

Burroughs, W. Kalamürgitrikk: Peatükk romaanist «Nova Express» / Inglise k. tlk. J. Habicht, järelmärkus: H. V. // 6, 31.

Cerly. Vaikelu raadioga // 2, 19.

Chalvin, A. Lõpetamata päevik; Puna-päine tüdruk / Prantsuse k. tlk. T. Önnepalu // 8, 28.

Ehivest, J. Rääkiv inimene // 5, 2.

Habicht, J. Enn Rüderi ammused märk-med // 8, 2.

Jaanus, M. She: Katkend romaanist / Inglise k. tlk. K. Kiik // 11, 23.

Jaks, I. Pariisis süütust taastamas // 2, 2.

Kerouac, J. Teel (On the Road): Katkend / Inglise k. tlk. P. Sauter, J. Habicht, järelmärkus: H. V. // 6, 2.

Kivastik, M. Semm // 3, 16.

Kruusvall, J. Ükskõiksus; Öösel; Kui pole

inimesi...; Jutustus; Kevadel; Võib-olla; Igavikust // 9, 3.

Kõiv, M. Kärbes, Stuttgart 1885; Film; Ahelate purustamine; Vesi ja kuivus // 7, 3.

Lasn, S. Sella maal ei ole Mekat // 2, 10.

Roche, C. Konsultatsioon / Prantsuse k. tlk. T. Önnepalu // 8, 21.

Sauter, P. Kolm isikut // 4, 27; Tavaline // 10, 6.

Saylan, A. Vana // 9, 19.

Zinovjev, A. Katastroika: Katkendid romaani / Vene k. tlk. J. Hion ja J. Ojamaa // 10, 52.

Tammeveski, A. Siin on tuhk: Sentimentaalne fantaasia kolmes vaatuses. I vaatus: «Jaanipäev läheneb». Katkendid // 4, 2; Õllejoomise ja mõnel määral ka ellujäämise õpetus // 11, 10.

Tropp, M. Minekud 1984. aasta sügises // 3, 10.

Trubetsky, T., Habicht, J. Igavene suvi: Rock-romaan // 1, 2.

Trubetsky, T. jt. Inglid ja kangelased // 12, 3.

Tuisk, A. Kord, kui saabub kevade // 3, 2; Kahekesi // 9, 7.

Uustalu, A. Koerasurm // 7, 33.

Önnepalu, T. Tutta natura // 4, 93.

ARTIKLID, DOKUMENDID, INTER-VJUUD, SÕNAVÕTUD

Ahonen, H. Poliitvangide nimekirjadest // 9, 93.

Alle, A. Avaldus EN Kirjanike Liidu partei algorganisatsiooni sekretäri-le seltsimees H. Leberecht'ile, 15. juulil 1951 / Komment. M. Kasterpalu // 8, 78.

Ant, J. Baaside ajastu // 2, 49.

Arjakas, K. Punane õhuterror Soome lahe kohal // 6, 78.

Aru, K. «Jaaksonia» ja jaaksonlased // 1, 54.

Bereczki, U. Lola // 11, 28.

Berg, M. «Vikerkaare» proosa // 10, 30; Mida piltidest rääkida? [Ann Tenno fotodest] // 12, 31.

Blomstedt, J. Lugejate revolutsioon / Soome k. tlk. K. Pruul // 12, 51.

Brenner, Ch. Kaks fundamentaalset hüpoteesi / Inglise k. ref. tlk. A. Jüriloo // 7, 85; Tungid / Inglise k. lüh. tlk. A. Jüriloo // 9, 78.

Chalvin, A. Ajakiri Nyx ja prantsuse novelli taassünd / Prantsuse k. tlk. ja järelmärkus: T. Önnepalu // 8, 37.

Eesti Vabariigi põhiseadus: Rahvuskogus vastu võetud 28. juulil 1937. a // 8, 62.

Ehala, M. Ruum ja reaalsus Bernard Kangro arbujalikus luules // 9, 52.

- Eller, K. I. Maarahvast / Järels.: T. Sarv // 3, 72.
- Eskelinen, M. Muu hulgas kuuekümmendatest / Soome k. tlk. ja komment. B. Pilvre // 12, 59.
- Eskelinen, M., Lehtola, J. Kirjanduse uurimine ja õpetamine / Soome k. tlk. ja komment. B. Pilvre // 12, 61.
- Foucault, M. Seksuaalsus ja üksindus / Inglise k. tlk. M. Väljataga, järelmärkus: T. Ö. // 3, 63.
- Gluzman, Š. Kuidas meid Ülemaailmsesse Psühhiaatria Assotsiatsiooni (WPA) vastu võeti / Vene k. tlk. A. Romet // 4, 74.
- Grünberg, V. ... kuldööök kindral J. Laidonerile // 8, 58.
- Grünthal, L. Romaaniuuendusest / Järelmärkus: K. P. // 4, 51.
- Haavaja, H. Mõnikord oli nõukogude ajal päris mõnus... // 12, 78.
- Haug, T. Taganemine tontide eest [A. Gailiti romaanist «Üle rahutu vee»] // 10, 37.
- Heiberg, M. Fragmente kirjadest Friedebert Tuglasele / Valinud K. Pruul // 9, 49.
- Ilmjärvi, M. Kui Soome Eestile ei mõelnud: Eesti Soome välispoliitika 1937—1940 // 2, 61; 5, 52; 6, 68.
- Ints, T. Eesti kodakondsuse kestvusest // 2, 42.
- Jaanus, M. Modernism Eestis: Mati Undi proosa / Inglise k. tlk. A. Allpere // 4, 55; Jacques Lacani alateadvuslik individualism: keha ja keel / Inglise k. tlk. T. Rosin, järels.: H. Krull // 11, 66.
- Jüriloo, A., Vahing, V. Psühhonaalüüsi loeng: Sigmund Freudi psühhonaalüüsi õpetus // 2, 86; 5, 87; 7, 82; 9, 75; 11, 73.
- Kahk, J. J. Suveräänsus üldiselt ja NSV Liidus // 3, 45.
- Kama, K. Olla enese moodi: Intervjuu Andres Heinapuule // 9, 69.
- [Kangilaski, O.] Promovendi Bernard Kangro elulugu / Järels.: J. Kronberg // 9, 74.
- Kaplinski, J. Müüt, mõte ja meie // 4, 82 (Uued maailmad); 7, 77 (Usk ja uskmatuse); 10, 83 (Ei üks ega teine).
- Kauksi Ülle. Väikü kirätükk et kiä ja kui ja kinkaga: [«Hirohalli» seltsielust] // 5, 79; Kangro tõisi võromaalastõ siah // 9, 59.
- Kettunen, L. Lauri Kettunen luurematk Eestisse [Ettekanne Soome välisministrile 1940] // 2, 65.
- Keyserling, H. von. Filosoofia kui kunst / Saksa k. tlk. K. Läänemets // 7, 73.
- Kivisildnik, S. Etnofuturismi ideaalid; Metodoloogilisi marginaale // 5, 40.
- Kodres, K. Toivo Raidmets: asjade kummaline maailm // 4, 48; Jüri Kermik: valgusepüüdja // 10, 33.
- Eeva Kohonen: Surmast ja sülelusest: [Tekstimosaiik] / Koost. L. Kulles, värsid soome k. tlk. O. Arder, Tom Sandqvisti ref. A. Saluäär // 7, 39.
- Kreegipuu, M. Manipuleerimise kiituseks // 10, 73.
- Kross, E. Pisut mõtteid Eesti kodakondsusest // 9, 61.
- Kruus, R. «Wirulasest» «Eesti Ekspressini», II—III // 1, 79; 2, 69; Vene kirjanikuks ei sünnita // 10, 71.
- Kull, A. Eesti geograafilisest kuuluvusest // 11, 44.
- Kutsar, K. Presidendi elu viimane lehekülj: [Uusi teateid K. Pätsi saatusest] // 3, 47.
- Käesel, T. Elu tornis: [E. Koha, I. Lille ja V. Soa klaasikunstinäitusest «Belvedere»] // 3, 44.
- Küng, A. Tõde vabastab teid: Dokumentaalkuuldemäng S. Soldatovist ja Eesti Demokraatlikust liikumisest / Rootsi k. tlk. A. Pae, järels.: autor // 2, 75.
- Künnapu, V. Sarapu // 11, 31.
- Laasi, E. Kas aastail 1942—1944 oli Eestis partisaniliikumine? // 5, 62.
- Lepik, A. Teisitimõttele päevikust: [Mälestusi 1970. aastate erirežiimiga psühhiaatriahaiglast] // 2, 56; 3, 68.
- Liivrand, H. Es ist so, ist es so? [R. Kurvitsa, U. Muru ja P. Pere maalide näitusest] // 8, 41.
- Lindpere, P. Enno Halleki kunst // 9, 32.
- Luik, V. [Betti Alverist. Katke esseest «Seitse naist»] // 2, 30.
- Läänemets, K. Kirjandus kaubaks [Lääne-Saksa triviaalkirjandusest] // 10, 44.
- Läänemets, M. Kas vaimusel on aega? // 7, 76.
- Magris, C. Kesk-Euroopa: tegelikkus ja müüt / Saksa k. tlk. M. Sirkel // 12, 72.
- Maceina, A. Rahvus ja riik / Leedu k. tlk. ja eess.: A. Kokk // 5, 72.
- Mamardašvili, M. Mõte kultuuris / Vene k. lüh. tlk. A. Herkel // 7, 65.
- Maripuu, A. Tavamoonaklus, hilismoonaklus, terasmoonaklus // 10, 62.
- Matsulevitš, T. Haide ootuses: [Intervjuu Eesti ajakirjanduse hetkeolukorrast] / Küsinud ja kirja pannud M. Ummelas // 1, 75.
- Medijainen, E. Balti Liidu loomisest // 6, 61.
- Merilai, A. Tantsus keerles inimese jalg ja koera käpp: Ballaadi tulek eesti kirjandusse // 8, 44; 9, 36.
- Mäger, M. Põhjalvalguslik Visnapuu // 1, 50.
- Mäll, L. Vestlus Linnart Mälliga / Küsinud A. Herkel // 10, 77.
- Nutt, M. Võrdsus contra...? // 4, 86.

Olep, J. Jüri Ojaver: võitlus materjaliga // 6, 49.

Oras, A. Arvustajaist ja arvustusest // 12, 33.

Paal, J. Tõde vabastab teid II, ehk kaks lühimonoloog, mis on kokkuvõtteks kolm ja pool tundi kestnud dialoogist pausidega // 6, 80.

Pesti, A. «Poolpäevalehe» lugu // 11, 81.

Pjatigorski, A. Psühhoanalüüs ja marksism / Vene k. lüh. tlk. A. Herkel // 11, 71.

Pruuli, T. Ilmar Tõnisson // 11, 63.

Püvi, T. Ühe tähtsusetu sündmuse kroonika: [Talvesõjast] // 3, 55.

Radhakrishnan, S. Religioosne kogemus ja selle tõendused / Inglise k. lüh. tlk. ja eess.: Ü. Valk // 7, 59, 8, 51.

Raun, M. Solipsismist // 7, 70; Jälle eliidi kriis // 9, 67; Glasnost ja nõukogude klubid // 10, 59.

Raun, M., Uljanov, V. Mina // 4, 66.

Rebane, M. Poetiline norm ja normitus // 7, 54.

Rebas, H. Relvaga rongi vastu ehk anneksiooni eelmäng // 12, 69.

Reinla, A. Katse portreeterida vene samizdat'i // 10, 93.

Remsu, O. Kabinetid, positsioonid ja raha // 2, 55; Pilk Kesk-Aasiasse ja Taga-Kaukaasiasse // 5, 77.

Ränik, V. Intervjuu Piret Viiresele // 5, 81; Venelase alaväärsuskompleksist ja selle mõjust eestlase iseloomule // 10, 68.

Salokannel, J. Teksti sees on tekst [J. Krossi loomingust] / Soome k. tlk. K. Pruul // 6, 52.

Sering, P. «Tee ääres kurvad naised õisi kastvad, mis puhkevad kord õitsma ime-na» [M. Heibergist ja E. Dickinsonist] // 9, 50.

Shapiro, R. Metamorfoosid / Vene k. lüh. tlk. ja järeilmärkus: A. Pesti // 11, 52.

Sharansky, N. Vaba; N. Sharansky intervjuu ameerika ajakirjanikule R. Rosenblatle / Inglise k. tlk. ja eess.: H. Jakobs // 1, 61.

Silmapiik kohustab: [Anon. kirjutis Talvesõja-aegsetest meeleoludest Eestis, 1939] // 1, 84.

Sivers, F. de. Võimukiusatus // 4, 61; Euroopa tähepärj // 6, 76.

Soldatov, S. Vaimsuse ja kõlbluse taas-sünd ning vabadusaade /Komment. A. H. // 5, 64.

Zinovjev, A. Marksismi sotsiaalsest seisundist / Vene k. tlk. ja järeilmärkus: A. Pesti // 4, 79.

Zintšenko, A. Tehnokraatlik mõtlemine / Vene k. lüh. tlk. A. Herkel // 8, 82.

Talvet, J. «Krutsifiksist» ja «maagilisest realismist» // 11, 36.

Teineke, J. P. Armastuse ja vabaduse

manifest ehk Tartu vaimu hetkeseis // 5, 42.

Treier, H. Virve Sarapik: autoportree «Hirohalli» taustal // 5, 44.

Tõnisson, I. Psühhoanalüüsi viimseagsest arengust // 11, 58.

Undusk, J. Ants Orase anduv kriitik // 12, 45.

Unt, M. Lühike teejuht (Kurja?) Lillede linna [J. Blomstedtist] // 12, 58.

Vahtre, L. «Ajaviitekirjanik» Dumasvanema kaitseks // 3, 78.

Valéry, P. Vaimu kriisist / Prantsuse k. tlk. A. Aspel; Hing ja tants / Prantsuse k. tlk. A. Raudsepp, järels.: O. Ojamaa // 7, 44.

Varblane, H. Beat generation ehk patused pühakud // 6, 43.

Varblane, R. Balansseerimine groteski ja karikatuuri piiril: katse interpreteerida Maie Helmi graafikat // 2, 32.

Viires, P. Kõik on kokku «Siuru» [«Hirohallist» ja Eesti Kostabi-Seltsist] // 5, 47.

Väljataga, A. «Kus on soome üliõpilas-revolutsionäär?» // 12, 66.

Watts, A. Mäng ja elusund. On's need tingimata vastuolus? / Inglise k. tlk. ja järels.: M. Läänemets // 1, 67.

Üksmeele ja koostöö leping Eesti, Läti ja Leedu vahel, 12. sept. 1934 // 6, 67.

Vainik, E. Lugupeetud Sulev Raudsepp, Mart Laar ja teised [Poleemika. Vt S. Raudsepp. Kas banditism või organiseeritud partisaniliikumine? — «Vikerkaar» 11/1989] // 2, 96.

ARVUSTUSED

Beier, P. Robinson oma urus (T. Önnepalu. Sel maal. Tln., 1990) // 11, 92.

Grünthal, R. Erakordselt muretud luuletused (P. Beier. Tulikiri. Tln., 1989) / Soome k. tlk. P. Muna // 3, 82.

Haavaja, H. Oodatud pettumuse puhul (Alma mater. Ludi literarii. Tartu, 1990) // 6, 90.

Hansen, A. Pealtnägija tunnistus (P. Viires. Tallinna ja Tartu vahel. Tln., 1990) // 8, 88.

Helme, M. Jumalikest deemonitest, deemonlikest inimestest ja jumalatest (R. K. Narayan. Jumalad, deemonid ja teised. Tln., 1990) // 10, 89.

Herkel, A. Marksism ja armastus (E. Fromm. Armastuse kunst. LR 1989, 27/28) // 1, 89.

Ints, H. India mütoloogiast ja veidi ka Narayanist selle taustal (R. K. Narayan.

Jumalad, deemonid ja teised. Tln., 1990) // 10, 90.

Kaldmaa, J. Algeline värsistus ja tõdemused triviaalsed taustal mere (T. Tuulik. Talvised mõõnad. Tln., 1990) // 11, 94.

Kesküla, K. Kiri luuletajale (P. Saarikoski: Hämara tantsud. Tln., 1989) // 4, 87.

Krull, H. Kaks sammu väljapoole (J. Undusk. Kuum. Tln., 1990; M. Unt. Öös on asju. Tln., 1990) // 9, 89.

Kruuspere, P. Parem hilja kui...? (Ph. Hartnoll. Lühike teatrijalugu. Tln., 1989) // 7, 92.

Laasi, E. Ühest ebaõnnestunud ajaloolasest väljaandest (M. Laar, L. Vahtre, H. Valk. Kodu lugu. II. LR 1989, 42/43 // 6, 86.

Liiv, T. Uku Masingu romaan «Rapanui vabastamine» (U. Masing. Rapanui vabastamine ehk Kajakad jumalate kalmistul. Tln., 1989) // 2, 91.

Mehu, M., Tootmaa, R. Ikkagi (O. Remsu. Kurbmäng Paabelis. Tln., 1989) // 7, 90.

Merilai, A. Pipi ees, politseinikud järel (Kauksi Ülle. Hanõ vai luigõ. Tartu, 1989) // 5, 92.

Mühls, P., Parhomenko, E. Kodu lugu ja ajalugu (M. Laar, L. Vahtre, H. Valk. Kodu lugu. I—II. LR 1989, 40—43) // 6, 83.

Oittinen, H. Paljutootavalt pinnaline proosa (P. Sauter. Indigo. Tln., 1990) / Soome k. tlk. K. Kesküla // 12, 82.

Pajumaa, I. Talendikasin niidumasin ücht Wärszi selletamas (H. Tarand. Epi-taaf. LR 1990, 1/2) // 8, 85.

Pilvre, B. Kokkuvõtlilikult (R. Parve. Kõik kulgeb iseenda kaudu; L. Promet. Öhtusel alleel; L. Ruud. Mõte Tulemaast. Kõik: Tln., 1989) // 1, 92; Meeste aeg (V. Beekman. Lõpp ja algus. Tln., 1989; M. Traat. Jäälilled. Tln., 1989) // 2, 92; Sahtlitekstide avaldamise aegu (A. Valton. Kohtunikud ja kohtualused; Erapooletu; Hundiseaduste aegu. Tln., 1990) // 11, 89.

Pruul, K. Nelikümmend kaks keelde-hammustuseks avatud suud (S. Kivisildnik. Märg Viktor. Tartu, 1989; Likõ Viktor. Tartu, 1989) // 5, 94.

Reinla, A. Intelligent teelahkmel (O. Kruus. Pühajärve album. Tln., 1989) // 3, 85; Üksainus elu (A. Valton. Masendus ja lootus. Tln., 1989) // 6, 88; Mille külge tark ei puutu (M. Unt. Öös on asju. Tln., 1990) // 9, 84.

Ross, K. Kalliskivi (Isad. LR 1990, 6) // 7, 91.

Rull, I. Kahes tuhandes eksemplaris ja ilma roppusteta (M. Moguči. Örn ja röve. Tartu, 1989) // 6, 92; Kirjanduse ja filoloogia vahel (P. Viires. Tallinna ja Tartu vahel. Tln., 1990) // 8, 90; Toomas Raudami

kirja- ja kinopildid (T. Raudam. Miks mitte kirjutada memuaare, kui oled veel noor. Tln., 1990; T. Raudam. Isa sipelgapesa; Inimene keda polnud; Absoluutne kuulmine. Tln., 1990) // 11, 90.

Skulskaja, J. Teispool «elavat» maailma (Д. Карева. Откровение: Стихи, Tln., 1989) // 8, 86.

Sutrop, M. Tulevik loob mineviku tähenduse (J.-P. Sartre. Kinnine kohus; Altona vangid. Tln., 1989) // 11, 88.

Toomet, L. Ugrimugri ilmavaate kiituseks (O. Loorits. Eesti rahvausundi maailmavaade. Tln., 1990) // 12, 80.

Unt, M. Pihime ka? (I. Bergman. Laterna magica. Tln., 1989) // 7, 94.

Viires, P. Vana daami külaskäik (L. Tuul-se. Tiivalööök. Tln., 1989) // 2, 94; Detsembriõhtu Pälsonisse tulen (P. Beier. Tulikiri. Tln., 1989) // 3, 83; Taevane ja maine armastus (J. Undusk. Kuum. Tln., 1990) // 9, 87.

Väljataga, M. Bentham lasti tuppa tulla (I. Gräzin. Jeremy Bentham. Tln., 1990) // 10, 91.

Önnepalu, T. Kirjandus on surnud, elagu... (J. Kaplinski. Kust tuli õõ. Tln., 1990) // 4, 91.

VARIA

Altosaar, A. Sotsioloogide rannaülikool ehk perekond kõigepealt [Akad. Sotsioloogide Liidu ettekandekoosolekust 21. mail 1990 Andineemel] // 8, 91.

Ebbing, P. Sergei Soldatovi kosmograafia [Vastuseks S. Soldatovi kirjutisele, vt: «Vikerkaar» 5/1990] // 9, 95.

Helme, M. Orientalistikapäevad Tartus [16.—18. veebr. 1990] // 6, 95.

Herkel, A. Teadvus, teadus ja meta-psühholoogia [Ühingu «Soznaniye» seminarist Vladimiris 12.—17. veebr. 1990] // 6, 93; Vikerkaarevalu valutades, vikerkaarevalgust valades // 8, 77.

Kaalep, A. Herwarth Waldeni saatusest [Täienduseks «Vestlusele ekspressionismist» — «Vikerkaar» 10/1989] // 1, 95.

Kaskla, E. Poliitiline mõte 1988: [Muljeid Eesti poliitikaalust] // 3, 92.

Kiik, J. Alateadvuse kollektiviseerimine jätkub... [Luuleõhtust «Uksed legendikule» 14. apr. 1990 Tallinnas] // 7, 95.

Krull, H., Viires, P. Rahvuslik kosmopolitism [Kavatsetavast konverentsist KKI-s] // 7, 96.

Laar, M. Ühest ebaõnnestunud kriitikast: [Vastuseks E. Laasi arvustusele «Vikerkaares» 6/1990] // 8, 95.

Liivrand, H. Engel, üks hetk // 12, 83.

Läänemets, M. Arnold Keyserlingi *New-Age*-seminarist // 12, 86.

Randpere, V. Mõnda Rootsi kuningriigist // 3, 88.

Parmasto, E. Ilu, informatiivsuse ja täpsuse poole! [Noorte luulest ja ortograafiast] // 5, 96.

Pilvre, B. Euroopalik «Image» // 8, 92; Soomest väljaspool akadeemilisi raame // 12, 84.

Remsu, O. Aadu Hinti ei ole enam: Kollaboratsioonismi needus // 1, 95.

Rza-Kulijev, A. Kiri toimetusele [Täienduseks V. Grünbergi kirjutisele «Vikerkaares» 8/1990] // 11, 96.

Veaparandusi // 3, 96; 6, 96; 10, 96; 12, 96.

Vikergallup: Eesti kirjandus 1989 // 3, 96.

«Vikerkaare» sisu 1990 // 12, 90.

ILLUSTRATSIOONID

Betti Alver: (Foto) // 2, 31.

Lou Andreas-Salomé: (Foto) // 9, 79.

«Belvedere»: (Klaasikunstinäitus Tallinnas, okt. 1989. Foto) // 3, 30—31.

[Berliini müür oktoobris 1989]: (Foto) // 3, 7.

Jan Blomstedt ja Mati Unt: (Foto: A. Vaarik) // 12, 57.

Josef Breuer — Freudi sõber ja suurel määral psühhoanalüüsi kaaslooja: (Foto) // 11, 74.

Neal Cassady, Dean Moriarty prototüüp: (Foto) // 6, 15.

Antoine Chalvin: (Foto) // 8, 31.

Dalf, S. Sigmund Freud: (Visand) // 9, 77.

Jüri Ehvest: (Foto) // 5, 25.

Sigmund Freud: (Foto) // 2, 87; Freud koos oma kõige lähedasema sõbra Wilhelm Fließiga, keda ta hiljem tundagi ei tahtnud: (Foto) // 11, 74; Freud oma lahutamatu sigariga a. 1921: (Foto) // 11, 75.; Freud koos oma kihlatu ja tulevase naise Martha Bernaysiga: (Foto) // 11, 76; Freud koos ungari analüütiku Sandor Ferencziga, ühe ustavaima sõbraga: (Foto) // 11, 77.

Allen Ginsberg: (Foto) // 6, 29.

Hallek, E. (Õli, puit. Fotod: T. Veermäe) Minu aerud ja mälestused Eestist // 9, esikaas; Maskeeritud kala // 34; Hommage Kandinsky emale // 35; Misjonärlik vorm // 38; Rootsi, mis pagan oled sa minuga teinud? Väetiselennuk ja lind // 39; Saed // 42; Minu ema ja Läänemeri // 43; Arao // 46; Kalad // 47; Kalasaag // tagakaas.

Maire Jaanus: (Foto) // 11, 25.

Kaasik, T. (Fotod) Vn I // 1, esikaas, 47; M II // 34; M VII // 35; M IV // 38;

M VI // 39; Evening III // 42; Vn IV // 43; Vn II // 46; Vn X // tagakaas.

Kauksi Ülle: (Foto) // 5, 35.

Kermik, J. (Fotod: J. Kermik, M. Haavamägi) Passion I—II (Metall, akrüül) // 10, esikaas, tagakaas; [Riina ja Jüri Kermik] Personaalnäitus Helsingis // 34; Rühmanäitus Tallinnas // 35; Vilniuse pühakud (Metall, akrüül) // 38; [Riina ja Jüri Kermik] Personaalnäitus Helsingis // 39; Geomeetria I (Metall, klaas) // 42; Geomeetria II (Metall, klaas) // 43; Valgusti (Makett) // 46; Valgustid seeriast ISIS (Metall, akrüül) // 47.

Jack Kerouac: (Foto) // 6, 9; Kerouac, Ginsberg, Peter Orlovsky, Corso, Lafcadio Orlovsky: (Foto) // 6, 45.

Sven Kivisildnik: (Foto) // 5, 29.

Koha, E. Klaasikunsti näituselt «Belvedere» // 3, esikaas, 27.

Kohonen, E. // 7, esikaas, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 30, 31, tagakaas.

Kooliõed Narvast: Siuts (E. R. Roode-Vares) ja Ing (H.-E. Franzdorf-Visnapuu): (Foto) // 1, 53.

Kurvits, R. Suure vaikiva ema lubadus (Õli, lõuend) // 8, 34; Trois de coupes (Õli, lõuend) // 35.

Lill, I. Klaasikunsti näituselt «Belvedere» // 3, 22, 23, 26, tagakaas.

Uku Masing: (Foto) // 4, 33.

Muru, U. (Õli, lõuend): Tants // 8, 38; One good thing which comes out from the war // 39; Krahvinna Livitskaja // 42; Inglid // tagakaas.

Ojaver, J. (Skulptuurid. Foto: T. Veermäe); Paene; Vastulöök (Paekivi, malm) // 6, esikaas; Paene (Paekivi) // 50; Toetused (Paekivi) // 51; Paine (Paekivi) // 54; Peatus (Marmor, graniit) // 55; Veevalaja (Graniit, pronks) // 58; Ruttav linn (Paekivi) // 59; Mälestus (Graniit) // 62; Roheline katusekatja (Vaskplekk) // 63; Bareljeef «Kawe» keldris hukkunutele // tagakaas.

Orlovsky, Corso, Burroughs: (Foto) // 6, 33.

Pere, P. Puhaste kätega (Õli, kartong) // 8, esikaas; Kummilised asjad. Öö (Õli, lõuend) // 43; Tühjusest välja (Õli, lõuend) // 46; Linnu lend (Õli, lõuend) // 47.

Raidmets, T. (Fotod: T. Veermäe ja M. Kaljuste) Tool «Number üks» (Tsingitud teras, plastik, kumm. Ka fragment) // 4, esikaas, 39; Installatsioon «Redel» (Alumiinium, neontorud) // 34; Istmed «Madal viburlane» ja «Kõrge viburlane» (Tsingitud teras, pronks, nailonööör) // 35; Iste «Väike kolmjalg» (Tsingitud teras, plastik, kumm) // 38; Tool (Tsingitud teras, saare-

puut, pronks) // 42; Tool (Tsingitud teras, lakitud kuusepuu) // 43; Tool «Soolikas-kolmjalg» (Tsingitud teras, kunstkarakul) // 46; Tool (Lakitud kuusepuu, tsingitud teras) // 47; Laud «Berjoša» (Värvitud puu) // tagakaas.

Valeria Ränik: (Foto) // 5, 37.

Sarapik, V. Madalrõhkkond (Söövitus, segatehnika. Ka fragmendid) // 5, esikaas, 50, tagakaas; Kiitus ridadele (Söövitus) // 51; Udu tõuseb ikka üles (Söövitus, segatehnika) // 54; Igikestev lagu (Söövitus, segatehnika) // 55; Kolme pilvega pilt (Söövitus, segatehnika) // 58—59.

Sarapuu, L. (Õli, tempera, süsi, lõuend) Iilus õhtupoolik (Fragment) // 11, esikaas; Türrannosaurus // 34; Minotauruse tembud // 35; Munamägi // 38; Kalevipoja sõit maailma otsa // 39; Keskustelu // 42; Vanapagan kuud söömas // 43; Libarebane // 46; Tants // 47; Naine lohega; Hetk // tagakaas.

Karl Martin Sinijärv: (Foto) // 5, 31. Soa, V. Klaasikunsti näituselt «Belvedere» // 3, 18, 19.

Tenno A. (Fotod) 12, esikaas, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 46, 47, tagakaas.

VEAPARANDUSI

1990, nr 7.

P. Valéry essee «Hing ja tants» tõlkes lk 52 (1. v, ülevalt 8. r) on trükitud: «... kõik, mis läheb rasusest kaalutusse, läheb läbi tule ja valguse hetke...» — p. o «... raskusest...». M. Rebase kirjutises «Poeetiline norm ja normitus» lk 58 (1. v, ülalt 5. r) omistab kirjatäht Freudile käsituse lammutamise «inimesest kui mõistatuslikust ja oma toiminguid reguleerida suutvast olendist» — p. o «... mõistuslikust...».

«Psühhoanalüüsi loengus» lk 84 (1. v, alt 24. r) on Virgilius, p. o Vergilius.

K. Rossi Talmudi-käsitluses lk 91 (2. v, alt 6. r): «Vana Testament ehk juudapärasemalt väljendudes «tanah» — p. o «... juudidärasemalt...».

Läkitus «Rahvuslik kosmopolitism» seletab lk 96 (2. v, ülalt 17.—19. r) Freudi iha-

teooriat: «objekti muududes annab rahulduse objektiga seotud kujutluste liikumine» — p. o «... puududes...»

«Müüt, mõte ja meie»-rubriigi loos mainib J. Kaplinski, et on olnud kombeks tsiteerida «Juhan Liivi, kes on kirjutanud, et kui tahad teada, ära usu midagi, kui tahad uskuda, ära tea midagi», ja arvustab Liivi kategoorilisust. Tegelikult on tegu Ado Reinvaldi luuletusega «Usk ja teadus» (1877):

Mis ustakse, seda ei teata mitte,
mis teatakse, seda ei usta mitte:

Kuidas käsed sa uskuda, kui ma juba tean?

Kuidas võid sa teada, kui sa usud? —

Tahad sa uskuda, siis ära tea midagi,
tahad sa teada, siis ära usu midagi.

Arvatavasti pärineb see eksitus juba ateistlikust kirjasõnast, millega Kaplinski polemiseerib.

Hea lugeja välismaal!

Kas Sa oled endale juba tellinud ajakirja «VIKERKAAR»?

«VIKERKAART» võib tellida üle kogu maailma, kui teatad oma soovist SOOME — Akateeminen Kirjakauppa

128 SF 00101

Helsinki

Finland

või ROOTSI —

Bibliotekstjänst AB

200, S 22100

Lund

Sweden

Tellimise eest on eriti soodne tasuda veel
Helsinkis Pasilas KANSALLISOSAKE-

PANKKI kassas «Perioodika» oma arvele
Nr 145410/24817,

teatades sissemaksust ka meile aadressil:

Kirjastus «Perioodika»

pk 107, Pärnu mnt 8

Tallinn 200 090

Estonia

«VIKERKAART» ilmub 12 numbrit aastas.

Telli uueks aastaks endale ja igale sõbrale
ajakiri «VIKERKAAR»!

Tellimishind

3 kuuks 10 USA \$ ehk 40 FIM

6 kuuks 18 USA \$ ehk 75 FIM

aastaks ainult 35 USA \$ ehk 140 FIM

Üksiknumber maksab 4,5 USA \$ ehk
15 FIM

«VIKERKAAR» kodu- ja välismaal!

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

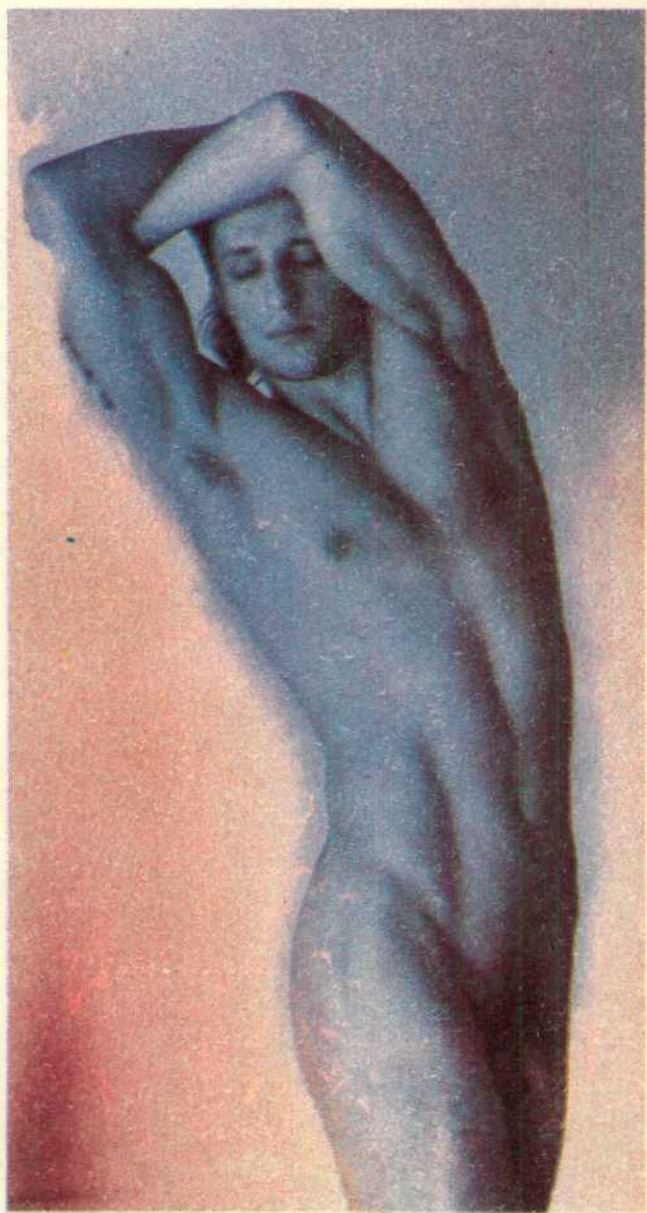
Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Andres Her-
kel** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 117). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri
Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja
Ruth Haaring 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuiestee 30. Laduda antud 03. 10. 90. Trükkida antud 13. 11. 90. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,98. Trükiarv 43 000. Tellimuse nr. 4411. Hind 45 kop. Таллинн, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Таллинн, Тоомпуйестез, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а. «Викерkaar» № 12, декабрь 1990. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245